

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet YILDIZ

**TÜRK BASINI'NA GÖRE 1929-1930 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN TÜRKİYE
ÜZERİNDEKİ SİYASİ VE İKTİSADİ ETKİLERİ**

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet YILDIZ

**TÜRK BASINI'NA GÖRE 1929-1930 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN TÜRKİYE
ÜZERİNDEKİ SİYASİ VE İKTİSADİ ETKİLERİ**

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Leyla DERVİŞ

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mehmet YILDIZ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç.Dr. Murat KILIÇ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç.Dr. Leyla DERVİŞ (İmza)

Üye : Yrd. Doç.Dr. Aydın BEDEN (İmza)

Tez Başlığı: Türk Basını'na Göre 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye Üzerindeki Siyasi ve İktisadi Etkileri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez savunma Tarihi : 21/12/2017

Mezuniyet Tarihi : 18/01/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türk Basını’na Göre 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı’nın Türkiye Üzerindeki Siyasi ve İktisadi Etkileri” adlı çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir, bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Mehmet YILDIZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mehmet YILDIZ
Öğrenci Numarası	20145206012
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd.Doç.Dr. Leyla DERVİŞ
Tez Başlığı	"Türk Basını'na Göre 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye Üzerindeki Siyasi ve İktisadi Etkileri"
Turnitin Ödev Numarası	902880969

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **135** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **15/01/2018** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % ...5.....

alıntılar dahil % ...11..... 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımcı yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

15/01/2018

Yrd.Doç.Dr. Leyla DERVİŞ
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK BASINI'NA GÖRE 1929-1930 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI VE ETKİLERİ

1.1. New York Borsası'nda Buhran ve Amerika Birleşik Devletleri'ne Etkisi	11
1.2. İngiltere'ye Etkisi.....	16
1.3. Almanya'ya Etkisi.....	18
1.4. Fransa'ya Etkisi.....	20
1.5. İtalya'ya Etkisi	22
1.6. Rusya'ya Etkisi	23

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN TÜRKİYE'DEKİ İKTİSADİ ETKİLERİ

2.1. Buhran'ın Türkiye'de Hissedilmesi	28
2.1.1. Türkiye'de Sterlin'in Yükselmesi	30
2.2. 1930 Bütçesi.....	35
2.3. Yerli Malı Kullanılmasının Teşviki	38
2.4. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Kurulması	40
2.4.1. Milli Sanayi Numune Kongresi ve Milli Sanayi Kongresi	48
2.4.2. Ziraat Kongresi	51
2.5. 1930 İktisadi Programı.....	53
2.6. İhracatı Arttırma Çabaları Sonucunda 1930 Yılı İhracat-İthalat Rakamları	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN TÜRKİYE'DEKİ SİYASİ ETKİLERİ

3.1. Türk Parasının Kıymetini Arttırma Çabaları ve Konsorsiyum Kurulması	62
3.2. Devlet Bankası'nın Kurulması	72
3.3. Dış Borçlar Konusu ve Charles Rist Raporu.....	75
3.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması	83
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	99
EKLER	115
EK 1- Akşam Gazetesi, Tarih: 6 Kânunuevvel 1929, Yıl:12, Numara: 4005	115
EK 2- Akşam Gazetesi, Tarih: 7 Kânunuevvel 1929, Yıl:12, Numara: 4006	116
EK 3- Akşam Gazetesi, Tarih: 26 Kânunuevvel 1929, Yıl 12, Numara:4025.....	117
EK 4- Cumhuriyet Gazetesi, Tarih: 17 Kânunuevvel 1929, Yıl:6, Numara: 2015.....	118
EK 5- Cumhuriyet Gazetesi, Tarih: 8 Kânunusani 1930, Yıl:6, Numara: 2037	119
EK 6- Akşam Gazetesi, Tarih: 8 Ağustos 1930, Yıl 12, Numara: 4247.....	120
EK 7- Milliyet Gazetesi, Tarih: 27 Şubat 1930, Yıl: 5, Numara: 1454.....	121
EK 8- Akşam Gazetesi, Tarih: 12 Mart 1930, Yıl 12, Numara: 4101.....	122
EK 9- Akşam Gazetesi, Tarih: 10 Ağustos 1930, Yıl 12, Numara: 4249	123
EK 10- Cumhuriyet Gazetesi, Tarih: 17 Teşrinisani 1930, Yıl:7, Numara: 2345	124
ÖZGEÇMİŞ	125

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
B.	Bey
Bkz.	Bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
İSD	İnönü'nün Söylev ve Demeçleri
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
vb.	ve benzerleri
vd.	ve diğerleri

ÖZET

Cumhuriyetin ilanı sonrası Türkiye’de, Osmanlı’dan kalan eski ve işlevini yerine getiremeyen kurumların yerine yeni, çağın gereklerine uygun kurumlar oluşturulmak istenmişti. Bunlar kısıtlı imkânlarla gerçekleştirmişti. Ülke bir dünya savaşı bir de kurtuluş savaşı vermiş olması sebebiyle hem maddi hem de manevi açıdan zor durumda bulunmaktaydı. Buna rağmen eldeki bütün imkânlar seferber edilerek toplumun kalkındırılmasına çalışılmıştı.

Türkiye’de yaşanan bu durumlarla birlikte 1929 yılın sonlarına gelindiğinde Amerika’da başlayan ve bütün dünyayı etkileyen bir buhran meydana gelmişti. Ekonomik Buhran ilk çıktığı anda Türkiye’de etkisi tam hissedilememişti. Türkiye’de ekonomik buhran daha çok gümrük politikası doğrultusunda yaşanan bir durum olarak algılanmıştı. Gümrük vergilerinin yükseleceği umuduyla yapılan ithalat, ülkede yığılmaya yol açmıştır. Bu yığılma, ithal edilen ürünlerin yüksek fiyattan satılması beklentilerinin aksine, piyasada ürünlerin fiyatlarını daha aşağıya çekmiştir. Bu da piyasada Türk parası üzerinde olumsuz bir etki yaratmaya başlamıştır.

Her iki durum birleşince Türkiye’de buhranın yaşanılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Ayrıca buhran, başladığı andan itibaren Türkiye’de gazetelerde ele alınmaya başlanmıştır. Öte yandan buhranın etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik olarak hükümet bazı önlemler almaya çalışmıştır.

Borçların yarattığı anlaşmalar nedeniyle eli kolu bağlanan Türkiye, bu olumsuz durumları uzmanların desteğini alarak düzeltmeye çalışılmıştır. Türkiye’de hükümetin yeterince denetlenmemesi sonucunda buhranın etkilerinin azaltılamadığı fikri ortaya çıkınca siyasi bir fırka kurulmasına karar verilmiş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Kısa süren serüveninde buhrana çare olamamış ve siyasi alanda ülke içerisinde yaşanan olumsuz durumlar ortaya çıkınca kendisini feshetmiştir. Dolayısıyla Türkiye, tek partili hayata kaldığı yerden devam etmek zorunda kalmıştır. 1930 yılı içerisinde Dünya Ekonomik Buhranının getirdiği iktisadi sıkıntılar sebebiyle dış borçlar konusunda bir ertelemeye gidilmek istenilmiş fakat bu ilk etapta mümkün olmamıştır. Türk Basını, gündemdeki gelişmeleri yakından takip ederek gazete sütunlarında kaleme almaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: İthalat, Ekonomik Buhran, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk Basını.

SUMMARY

POLITICAL AND ECONOMICAL IMPACTS OF 1929-1930 WORLD ECONOMIC CRISIS ON TURKEY, ACCORDING TO THE TURKISH PRESS

After the proclamation of the republic in Turkey, new institutions instead of old and lost functioned ones left from Ottoman Empire which fits the requirements of this age were tried to be built. The possibilities were limited while trying to do so. The country was in a difficult situation both financially and spiritually because of a world war and an independence war. However, to improve community, all available resources have been mobilized.

With these circumstances in Turkey, when the dates showed 1929, a crisis that affected the world which started in America has occurred. In early days of this Economical Crisis, the effect on Turkey was not fully felt. Economical crisis in Turkey was mostly felt like a situation in the direction of customs policy. Imports made in hopes that the customs taxes will rise, have led to a build-up in the country. This build-up, contrary to the expectation that imported products will be sold at a high price, have made the prices of products in the market have been further lowered. Because of this, the Turkish currency in the market has begun to get effected negatively.

This two situations together, has made the crisis in Turkey inevitable. This crisis began to be written in newspapers since the beginning. The government has tried to take some precautions against the effects of the crisis.

Due to agreements created by debts which made Turkey's hand tied, Turkey have been tried to correct these adverse situations by taking the support of experts. For this reason, Free Republican Party have been established. In its short journey, it was not solved the crisis and annulled itself with the political situations occurred in the country. Because of this, Turkey has to continue to be single partied. Within the year 1930, wanted to be postponed on foreign debts due to the economic difficulties caused by World Economical Crisis, but this was not possible in the first place. Turkish media has followed the developments on the agenda closely and tried to write it in the newspapers.

Keywords: Import, Economical Crisis, Free Republican Party, Turkish Media

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşuyla birlikte siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda yapılanmaya gitmiştir. Bu yapılanmayla amaçlanan şey çağın gereklerine uygun, güçlü bir devlet oluşturmaktır. Fakat kısa bir süre sonra küresel çapta ekonomik bir buhran ortaya çıkmıştır. 1929 yılında başlayan “Dünya Ekonomik Buhranı” Türkiye’ye de yansımış ve 1929-1930 yıllarında Türk Basını bu konuyu sürekli gündeminde tutmuştur. Bu bağlamda, inşa edilmeye çalışılan Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhran dolayısıyla uygulamaya çalıştığı politikaların basına yansıyan yönlerini araştırıp ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Dolayısıyla çalışmada, 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik buhranın ortaya çıkması, büyük ekonomileri olan devletlere etkisi, Türkiye’de siyasi ve iktisadi yönleriyle ekonomik buhrana karşı geliştirilmeye çalışılan politikalar ele alınmıştır. Çalışmanın başında konu ile ilgili araştırma eserleri incelenerek ön araştırmalar yapılmış, bu eserlerden edinilen bilgiler tasnifleme yöntemiyle düzenlenmiştir. Ana kaynaklar olan *Akşam gazetesi*, *Cumhuriyet gazetesi*, *Hâkimiyeti Milliye gazetesi*, *Milliyet gazetesi* ve *Vakit gazetesi* taranarak bilimsel yöntemlerle analiz edilmiştir. Çalışma, ana başlıklar ve onlarla ilgili alt başlıklar halinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflama yönteminden sonra bilimsel esaslar çerçevesinde araştırma ile ilgili elde edilen veriler bir araya getirilmiştir. Bu doğrultuda çalışma, bilimsel araştırma yöntemlerine, Üniversite Enstitüleri Tez Yazım Yönerge ve Esaslarına ve bilimsel ahlaka uygun düşecek şekilde hazırlanmıştır.

Bu etmenlerden yola çıkarak çalışmamızın konusunu “*Türk Basını’na Göre 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı’nın Türkiye Üzerindeki Siyasi ve İktisadi Etkileri*” oluşturmaktadır. Dünya Ekonomik Buhranı’nın ortaya çıkışı ve etkileri Türk basınına yansımalarıyla birlikte üç bölüm olarak ele alınmıştır. Birinci bölümde ekonomik buhranın ortaya çıkışı ile Amerika, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve Rusya’ya olan etkileri ele alınmıştır. İkinci bölümde buhranın Türkiye üzerindeki iktisadi etkileri ele alınmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise buhranın Türkiye üzerindeki siyasi etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamız elde edilen bulgular kapsamında değerlendirmenin yer aldığı sonuç kısmından sonra kaynakça ve ekler ile son bulmaktadır.

Beni bu konuda çalışmaya yönlendiren ve çalışmalarım boyunca gerekli her türlü destek ve yardımı sağlayan tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Leyla DERVİŞ'e, tez konusunda fikirlerini benimle paylaşan ve gerekli destek ve yardımı esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN'e, ayrıca çalışmam sırasında konuya ilgi göstererek yardımcı olan Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi ve Akdeniz Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi borç bilirim. Son olarak her daim yanımda olup, ilgi alakalarını hiçbir zaman eksiltmeden yanımda olan aileme şükranlarımı sunuyorum.

Mehmet YILDIZ

Antalya, 2018

GİRİŞ

Avrupa'nın gözünde hasta adam olarak değerlendirilen Osmanlı Devleti, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile yeni bir döneme girmiştir. Öyle ki Padişah II. Abdülhamit ülkenin yönetimini artık İttihat ve Terakki üyelerine kaptırmıştır. Yönetimsel anlamda yaşanan bu değişikliğin yanında iktisadi anlamda da bazı önemli değişimler yaşanmıştır. Osmanlı ekonomik hayatında bazı yeni kavramlar kullanılmaya başlanılmıştır. Bu kavramlardan, hürriyetin diğer ifade biçimi olan *serbest-i* kavramına, 1908'le birlikte sıkça rastlanır olmuştur. *Serbest-i mukavelat*, *serbest-i mubadelat* ilkeleri ışığında *serbest-i ticaret* benimsenmiş, *serbest-i rekababet* iktisadi yaşamda temel yönlendirici olmuştur.¹ Bu kavramlarla başlayan fikri alandaki iktisadi dönüşümü, İttihat ve Terakki üyelerinin ekonomi politikaları izlemeye başlamıştır. “Kurucuları arasında Cavid Bey’in yanı sıra, Rıza Tevfik ve Ahmet Şuayip’in de bulunduğu Meşrutiyet liberalizminin kuramsal yayın organı kuşkusuz *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* idi. Ancak bu dergi 26 sayı yayımlanabilmiş. Ardı arkası kesilmeyen savaşlar liberal görüşün yıpranmasına neden olmuş. Kurtuluşun Alman saflarında aranışı Alman devlet modeline özlemi doğurmuş, Alman tarihçi iktisat okulunun etkisiyle İttihatçılara *milli iktisat* kavramının yerleşmesini sağlamıştır.² Bu fikrin temelini “Ulusal kalkınmanın dayanağı, devletin ulusal bir ekonomi siyaseti gütmesi olmalıydı”³ oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yapılmaya çalışılan ekonomik atılımlar I. Dünya Savaşı’nın çıkması sonucunda tam olarak gerçekleştirilememiştir.

İttihat ve Terakki’nin, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra iktidarı ele geçirmesiyle başlayan süreç, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Almanya’nın yanında İttifak Devletleri olarak girmesiyle birlikte Osmanlı Devleti’nin yıkımına sebep olarak son bulmuştur. Ayrıca savaşın maliyeti ve borçların da ortaya çıkmasıyla ekonomik çöküntü kaçınılmaz olarak meydana gelmiştir. I. Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi’ni imzalayarak kaderin kendisine çizeceği yolu beklemeye başlamıştır. İmzalatılmak istenilen Sevr Antlaşması ise Türk toprakları üzerinde Türk halkının yaşamasına olanak vermemekteydi. Yeni bir çıkış yolu aramak üzere Mustafa Kemal önderliğinde, silah arkadaşlarının katkılarıyla girişilen Kurtuluş Savaşı’nda başarı sağlanması Anadolu toprakları

¹ Toprak, 1995: 10

² Toprak, 1995: 11-12

³ Berkes, 2014: 468

üzerinde hak iddia eden İtilaf Devletlerinin geri adım atmalarına sebep olmuştur. 11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi ile kurtuluş mücadelesinin askeri safhası kazanılmış ve artık sulh müzakerelerine giden süreç başlamıştır. Lozan Konferansı'nın 20 Kasım 1922'de açılış töreni yapılmış 21 Kasım 1922'de oturum başlamıştır. Çetin şartlar içinde akıp giden konferans 21 Kasım 1922'den 25 Temmuz 1923'e kadar tam sekiz ay sürmüştür.⁴ İsmet Paşa'nın yanında Trabzon milletvekili Hasan Bey ile Sinop milletvekili Rıza Nur Bey⁵ İsviçre'nin Lozan kentindeki konferansta TBMM adına bulunmuşlardır.

21 Kasım 1922'de başlayan konferansın ilk bölümü 4 Şubat 1923'e kadar sürmüştür. Konferans açıldığı zaman: Boğazlar, Azınlıklar, Mali ve ekonomik meseleler⁶ ile ilgili üç komisyon seçilmiştir. Kinross, konferansın birinci bölümünü şöyle yorumluyor:

İsmet Paşa, karşısındaki rakiplerin gücünü çok iyi değerlendirmiyordu. Gerçi Lloyd George çekilmişti, ama Lord Curzon, dizginleri hala elinden bırakmamıştı: üstelik Ortadoğu ülkelerinin gözünde kendi ülkesinin itibarını, Türklerin zararına olarak yeniden canlandırmaya kararlıydı. Ortada psikolojik bir anlaşmazlık vardı. İtilaf Devletleri Türkleri yenilmiş bir millet sayıyor, Türklerse kendilerini muzaffer olarak görüyorlardı. Türkiye, bütün yenilmiş orta Avrupa devletleri arasında barışı, görüşme yoluyla sağlayan tek devlettir. Ama bu görüşmelerde avantajlı bir durumu da olmamalıydı. Çünkü İtilaf Devletleri, ötekileri olduğu gibi, Türkiye'yi de Versailles Antlaşması'na benzer bir barışa zorlamak niyetindeydiler.⁷

Konferansın uzun sürmesinin nedeni, Türk delegelerinin, önceden kendi içlerinde almış olduğu kararlara göre hareket etmesiydi. Ankara'dan hareketinden önce heyete verilen direktifte her konu belirtilmiş ve bunlar elde edilemediği takdirde müzakerelerin kesilmesi göze alınmıştı.⁸

Lozan Konferansı'nın uzun tartışmaların çıkmasına sebep olan başlıca konuları şunlardır:

- 1- Osmanlı devletinin bıraktığı pürüzlü fakat bir kısmı esasen yürürlüğe girmiş olan meselelerdir. Bunları bir bakıma hukuken yeni Türk devletinin tanınması gerekiyordu.
- 2- Yeni Türk devletinin sınırlarının milletlerarası hukuka göre tanınması ve boğazlar meselesinin Türkiye'nin egemenliğine göre halledilmesi,
- 3- Adli ve ekonomik kapitülasyonların kaldırılması,
- 4 - Duyunu umumiye ve tazminat meseleleri,
- 5- Yunanlılar ile olan münasebetlerde bir takım konuların halledilmesi⁹

Komisyonların raporlarını tamamlamaları üzerine 31 Ocak 1923 tarihinde Türk heyetinin imzasına sunulmuştur. Ancak İsmet Paşa, bu raporu üç komisyon heyetinin kendi aralarında

⁴ Aydemir,1966: 98

⁵ Atatürk, Nutuk, 1989: 935

⁶ İnan, 1977: 102

⁷ Kinross, 1984:541

⁸ İnan, 1977: 102

⁹ İnan,1977: 102

hazırlamasını ve Türk heyetinin bu komisyonda bulunmamlarını öne sürerek raporu imza etmemiştir. Bunun üzerine 4 Şubat 1923’de konferans dağılmıştır. Aydemir’in ifadesine göre “karanlık ve belirsiz günler”¹⁰ başlamıştır.

Sulha varılamayış Ankara’yı tedirgin ettiği gibi Avrupa’yı da tedirgin etmiştir. Avrupa devletlerinin tedirgin olmasına sebep olan konu Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile olan münasebetlerini arttırmasıdır. “Ancak adım Ankara’dan gelmiştir. Ankara’da yeniden çalışmalara başlanılarak 8 Mart 1923’te konferansı davet eden ülkeler hariciye nezaretlerine, sulha varılması için iyi niyet dileklerini tekrar etmişler ve bir teklif projesi sunulmuştur.”¹¹ Karşılıklı mektuplaşmaların sonucu olarak yapılan toplantılar sonunda aşağıdaki belgeler kararlaştırılmıştır.

I. Barış Antlaşması ve Ek Bildiri;

II. Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme;

III. Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme;

IV. Türkiye ile Müttefik Devletler Arasında Yerleşmeye [ikamete] ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme;

V. Arnavutluk’un Osmanlı Devlet Borcunun, Ödenmesine İlişkin Bildiri;

VI. Türkiye ile Müttefik Devletler Arasında Ticaret Sözleşmesi;

VII. Genel Affa İlişkin Bildiri;

VIII. Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Ek Protokol;

*IX. Savaş Tutsaklarıyla Gözaltı Edilmiş Sivillerin Geri Verilmesine ve Mübadelesine İlişkin Anlaşma;*¹²

Konferans çalışmalarının yeniden başlaması için 23 Nisan 1923 tarihinin saptanmasında, Türk Temsilci Heyeti’yle görüş birliği içinde olduklarını bildirmişlerdir. Genel sekreterlik durumu 12 Nisan’da çeşitli temsilci heyetlerinin bilgisine sunmuştur.¹³

“İkinci kez toplanan konferansta artık masanın etrafında toplananlar, uluslararası heybetli devlet adamları değildi. Lord Curzon çekip gitmiş, yerini Rumbold almıştı, Fransızları da Türkiye’de görevli General Pelle temsil etmiştir”.¹⁴ “Konferans 23 Nisan’dan 24 Temmuz’a kadar tam üç ay sürmüştür. Bu süre zarfında iplerin gerildiği, kopma noktasına geldiği anlar olmuş, hatta İsmet Paşa’nın geri çekilmesi yahut geri dönmesi an meselesi olmuştur.”¹⁵ İsmet Paşa sıkı bir pazarlığa girişmiştir. Fransızlar baştan beri uzlaşmaz davranmışlar; tazminat, Osmanlı borçları faizlerinin altınla ödenmesi, savaştan önce Osmanlı hükümetinden kopardıkları ayrıcalıkları istemişlerdir.¹⁶

¹⁰ Aydemir, 1966: 121

¹¹ Aydemir, 1966: 121

¹² Meray, 2001: 60-61-62

¹³ Meray, 2001: 68

¹⁴ Kinross, 1984: 564

¹⁵ Aydemir, 1966: 122

¹⁶ Kinross, 1984: 565

Rumbold, Kral beşinci George'a yazdığı mektupta, bu antlaşmayı "pek parlak olmasa bile, en az kötü koşulları kapsayan bir belge" diye niteledi. The Times ise, "bir cömertlik ve adillik örneği" diyor ve Türklerin konferanstaki tutumunu överken, "acaba Türkiye bir mucize ile uygar bir devlet mi oldu?" diye soruyordu. Barış 24 Temmuz 1923 günü, Lozan Üniversitesi'nin, duvarları ağır örtülerle kapalı tören salonun da, Rumbold tarafından imzalandı.¹⁷

Tabi Lozan'da sorunlar tamamıyla çözüme kavuşturulamadı. Musul ve Boğazlar konusunda tam çözüm sağlanamamıştır. Misak-ı Milli içerisinde kalan Musul topraklarına bir de Hakkâri girince görüşmeler tıkanmıştır. Bunun üzerine olay Cemiyet-i Akvama götürülmeye karar verilmiştir." Akvam Cemiyeti'nin seçtiği tarafsız delegeler bir takım lastikli cümlelerden sonra plebisit yapılmasının imkânsızlığından bahsedip 5 yıllık mandanın 25 yıla çıkarılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine Türk hükümeti meseleyi Lahey'e götürmeye karar verince çözüm 1925'e kalmıştır."¹⁸

Öte yandan Lozan'ın çıkmaza girdiği ve temsilci heyetlerinin anlaşılmadan geri döndükleri ara devrede Türkiye, ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla bir kongre düzenlemeye karar vermiştir. İzmir'de kongre çatısı altında çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi kesiminden 1135 kişi ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla bir araya gelmiştir.

Kongrenin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa;

Efendiler, Aziz Türkiye'mizin iktisadi tealisi esbabını aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve milli bir gaye-i mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mesut ve bahtiyarım... Tarihimizi dolduran zaferler yahut izmihlallerin kâffesi ahval-i iktisadiyemizle münasebettar ve alakadardır Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebe-i resanete isal edebilmek için behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ve en çok ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildi. Kılıç kullanan kol yorulur; fakat saban kullanan kol her gün daha da kuvvetlenir ve her gün daha çok sahip olur... Dâhil olduğumuz halk devrinin, milli devrin milli tarihini de yazabilmek için kalemler, sabanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisat devri mefhumu ile ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki memleketimiz mamur milletimiz müreffeh ve zengin olsun. Bu noktada bir felsefeyi hatırlayınız; o'da "El-kanaatü kenzü'n la-yüfna" (kanaat tükenmez hazinedir) dır.¹⁹

"İkinci konuşma İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, üçüncü konuşma kongre başkanlığına seçilen Kazım Karabekir tarafından yapılmıştır."²⁰

İzmir İktisat Kongresi'ne katılan tüccarlar bir ana ticaret bankasının kurulmasını önermişler ve Türkiye İş Bankası bu öneriler doğrultusunda 26 Ağustos 1924 yılında özel sektör

¹⁷ Kinross, 1984: 567

¹⁸ Aydemir, 1966: 198

¹⁹ Ökçün, 1981: 243-251

²⁰ Ülken, 1981: 83

bankası olarak kurulmuştur.²¹ Kurucularından 11 kişi mebus olup diğerleri esnaf, tüccar ve sanayici idi.²² 1927 yılında İtibar-i Milli Bankası'yla birleşerek kısa sayılacak sürede büyük gelişme göstermiştir. Celal Bayar'ın ilk genel müdür olduğu banka, devletin de geniş desteğini sağlamıştır.²³ Her türlü sınaî, ticari işlerle uğraşmak ve bu alanlarda çalışan kuruluşlara kredi açmak bu bankanın temel görevi olmuştur.²⁴ Diğer bir ifadeyle de bankanın görevi, ulusal bir kurum olarak ülke tasarruflarının Türk müteşebbislere aktarılması, milli ticaret ve sanayi kesiminin finansman ihtiyaçlarının karşılanmasıydı.²⁵

İş Bankası'nın kurulmasını Falih Rıfkı Atay “bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgının başlangıcı”²⁶ olarak değerlendiriyor. İş Bankası'nın bu söylentiler çerçevesinde itham edilen “aferist” eğilimlere karışmamakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın, İş Bankası grubuyla hükümet arasında 1932 yılında çıkan bir ihtilafta, bankacıları desteklemesi iktisat politikasının gelişimi doğrultusunda önemli bir etki yaratmıştır.²⁷

Sanayi ve Maadin Bankası, devletin atmış olduğu önemli adımlardan bir diğeridir. Sanayi ve Maadin Bankası yine İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda kurulmuştur. Banka özel kesimi desteklemesi ve onlara kredi sağlaması amaçlanarak kurulmuştur. Ayrıca devlete ait olan sanayi kuruluşlarını da geçici bir süre işletmek ve ilerleyen süreçte özelleştirilmesini sağlamak hedeflenmiştir. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşu 18 Nisan 1925 tarihinde görüşülen kanununla gerçekleştirilmiştir.²⁸

Özel girişimin pek etkili olmadığı bu dönemde devlet ayrıca bazı tedbirler almayı da tercih etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Ziraat Bankası'nın, 1924 yılında, her türlü banka işlemleri yapmaya yetkili kılınması,²⁹
- 8.2.1926 yılında kabul edilen Tütün İdaresi Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı inhisarı hakkındaki kanun,³⁰

²¹ Türkiye Bankalar Birliği, 2008: 3

²² Özer, 2014: 353

²³ Ülken, 1981: 88

²⁴ Eroğlu, 2007: 66

²⁵ Özer, 2014: 354

²⁶ Atay, 2014: 573

²⁷ Boratav, 1974: 34

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt-18, 18 Nisan 1925: 138-144; Resmi Ceride, Sayı-96, 23 Nisan 1341: 131-132

²⁹ Ülken, 1981: 91

³⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, Devre 2, Cilt-22, 08.02.1926: 108

- 22.3.1926 yılında İspirto ve Meşrubat Külliye İnhisarı hakkındaki kanun³¹ kabul edilmiştir. Bu kanunlarla devlet özel girişimin eksikliğinden dolayı kolaylıklar getirmeyi amaçlamıştır.

Osmanlı dönemi vergisi olan Aşar, köylünün topraktan ürettiği mahsulün %10'unu devlete vergi olarak ödemesidir. Ancak köylü bu vergiyi ödemede sıkıntılar yaşamaktadır. Bu yüzden dönemin önemli iktisadi politikalarından biri de Aşar'ın kaldırılmasıdır. Aşar vergisinin kendisinden daha büyük olan dert, bu verginin toplanış biçimiydi ve köylü üzerinde baskıyı arttıran sebep buydu. Aşar vergisinin tahsili işini hükümetten üstüne alan mültezimler ve adamları, köyün baş belasıydılar. Kimse bunlara karşı gelemeydi. Köylünün üstünde yürüttükleri hüküm ve zulümden başka, meydan verdikleri iktisadi nizam da soygun nizamıydı.³² Mültezimler, verginin alınma zamanı ve değerlendirme tarzını işlerine geldiği gibi ayarlama olanağına sahip olduklarından, sonuçta köylü öngörülen %12.5'ten daha fazla bir vergi ödemek durumunda kalıyordu.³³ 1924'te mültezimlerin öşür karşılığı yaptığı ödemeler toplam hükümet gelirlerinin %22'sini dolaysız vergilerin %63'ünü oluşturmaktaydı. Mültezimler bu yolla kar ettikleri için, köylüden toplanan vergi hükümetin eline geçenden %20 daha fazlaydı.³⁴

Bütün bunlara rağmen Aşar vergisi devletin önemli gelir kaynağıydı. Yani 1924'te 153.046.854 lira olan devlet gelirinde Aşar vergisi 27.500.000 lira ile bütçe gelirinin önemli bir kısmını oluşturuyordu.³⁵ Ancak cumhuriyet hükümeti "17 Şubat 1925 tarihinde 552 sayılı kanunla 1 ret, 151 kabul ile aşar vergisini kaldırmıştır"³⁶

"Aşar vergisinin kaldırılmasıyla köylü kesimin dolaysız vergiler içindeki payı %35,3'ten 1925 yılında %16,2, 1926 yılında %10'a indi."³⁷

Aşarın kaldırılmasının köylü üzerindeki ekonomik etkisine değinmek gerekirse, burada köylü ile devlet arasında köprü görevi gören mültezimlerin kalkması sonucu köylü geçimlik ve aşar olarak ürettiği üründen kar etmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak pazara kendisi açılma imkânını bularak doğrudan ticareti kendisi yapma imkânını elde etmiştir. Ürünlerdeki bozulma ve çürüme durumlarını kontrolleri altına alabilmişler ve ürününü istediği gibi değerlendirebildiği için maddi artış sağlamışlardır.

³¹ TBMM Zabıt Cerideleri, Devre 2, Cilt-23, 22.03.1926: 310

³² Aydemir, 1966: 360

³³ Keyder, 1982: 52

³⁴ Keyder, 1982: 53

³⁵ Aydemir, 1966: 360

³⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, Devre 2, Cilt-14, 17.02.1925: 96

³⁷ Coşar, 2004: 30

Aşar vergisi her ne kadar devlet için bir kayıp olsa da daha sonra uygulamaya koyulan vergilerle devlete yeni gelir kapıları açılmıştır. Devlet gelirlerini gösteren (B) cetveli düzenlenerek yeni bir görünüme kavuşturuldu. 1926 yılında Kazanç Vergisi, Umumi İstihlak Vergisi getirildi. Umumi İstihlak Vergisi uygulamadaki zorluklar nedeniyle 1927 yılında daha dar kapsamlı bir gider vergisi olan Muamele vergisi ile değiştirilerek³⁸ devlet maddi kaybı aza indirirken, köylüye sadece geçinme imkânı tanıyan bir vergi olan Aşar'ı da kaldırarak ekonomik bir devrim yapmaya çalışmıştır.

Türkiye’de sanayinin eksikliği dile getirilen bir diğer konudur. Bunun için çareler aranmaktadır. İzmir İktisat Kongresi toplandığı dönemde yürürlükte olan kanun 1913’ün Teşviki Sanayi kanunu idi. Kongreye katılanlar dar kapsamlı olan bu kanunun genişletilmesini istiyordu. Sanayicilerin hazırladığı rapor, “Türkiye’nin ilerleme yolunda yürüyebilmesi için devletten daha büyük ölçekli sanayi kuruluşuna yönelik gerekli koşulları sağlamasını ısrarla istiyor ve özel yatırımcıların yapamayacağı bazı yatırımların devletçe üstlenilmesi öneriliyordu.”³⁹ Bu doğrultuda “28 Mayıs 1927 yılında 1095 numaralı kanunla”⁴⁰ Teşviki Sanayi Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun başlıca maddeleri şöyledir;

1-Devlet arazisinden 10 hektara kadar bedelsiz, özel şahıs arazilerinden ise kamulaştırma suretiyle arsa tahsisi ve ayrıca alt yapı yatırımları için kolaylıklar sağlanması,

2-Başta kazanç ve gümrük vergileri olmak üzere birçok vergi, harç, resimlerden muaflık,

3-Nakliye tarifelerinden %10 indirim,

4-İthal mallarından % 10 oranında fazla fiyattan olmamak üzere, kamu kesiminde yerli malı kullanma zorunluluğu (liberal görüntü ile uyumsuz bir önlem),

5-Devlet tekelindeki bazı malların teşvik tedbirlerinden yararlanan kuruluşlara indirimli olarak satılması”⁴¹

Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak sanayi alanında ve ticari arenada *millileşme* amaçlanmıştır. Türkdoğan’a göre, *Milli Tüccar* yaratma eğilimleri, Cumhuriyet Türkiye’sinin yeni yöneticilerinde hâkimdi. Böylece Milli ekonomi, “Türk” olan girişimcilerin, yabancı tüccarın yerine geçtiği, Türk bankalarının yabancı bankaların yerini aldığı⁴² milli bir ekonomik atılım yolu olacaktı. Yerli tüccarların daha çok ekonomik alanda söz sahibi olarak Osmanlının son dönemlerde ekonomiyi elinde tutan yabancıların piyasadaki etkinliği azaltılmak istendi.

Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayileşmeyi sağlamak için büyük bir atılım gibi görünse de beklenen etkiyi yaratamamıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan kuruluşların bir kısmı

³⁸ Coşar, 2004: 30

³⁹ Keyder, 1982: 86

⁴⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, Devre 2, Cilt-32, 28.05.1927: 614

⁴¹ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, 1982: 67

⁴² Türkdoğan, 2009: 433

tam olarak sanayi statüsünde sayılamayacak madencilik, tarım ve hayvancılıkla ilgili kuruluşlardır. 1927 sanayi sayımı sonuçlarında bu dönemle ilgili bilgiler mevcuttur. “Sayım kapsamına giren 65 bin işletmenin %43.59’u tarım (tarım ürünlerini işleme, değirmencilik v.b) %23.83 dokuma ve %22.61’i maden sanayi, makine sanayi, makine yapımı ve onarımıdır.”⁴³

Sanayi seviyesinde atılımın tam sağlanamamasının nedenleri şu şekilde sıralanmıştır;

*Altyapının eksikliği, sermaye birikiminin olmaması, girişimci ve teknik eleman yetersizliği, iş gücü eksikliği, özellikle savaşın yaralarını saracak yeterli zamanın geçmemiş olması, nüfus azlığı, okuryazar oranının düşüklüğü, gibi nedenlerin yanı sıra özellikle kapitülasyonlar kaldırılmış olmasına rağmen Lozan Antlaşması’yla birlikte imzalanan ticaret sözleşmesi sanayinin gelişmemesinde en önemli engellerden biri*⁴⁴

Dolayısıyla milli ekonomi hedefi istenilen seviyeye ulaşamamıştır.

Bu dönemde devlet, iktisadi sahada yardımcı bir kurula ihtiyaç duymuştur. Ekonomik alanda araştırmalar yapacak ve bunu meclise sunacak bir kurumun kurulmasına karar verilmiştir. Ali İktisat Meclisi, bir danışma organı olarak kurulan ve sadece Türkiye Cumhuriyeti’ne ait bir kurum değildir. “Bu dönemde Fransa, Almanya, İtalya, Lehistan, İngiltere, İspanya, Yunanistan ve başka ülkelerde de kurulmuştu.”⁴⁵

Ali İktisat Meclisi, I. Dünya Savaşı ve devamında kurtuluş mücadelesinden çıkan Türkiye’nin savaş sonrası ekonomisini kurmaya çalıştığı dönemde ortaya çıkmıştır. Ekonomik açmazlar karşısında devletin tarihsel olarak sahip olduğu “iktisadi sorumluluk” anlayışının bir yansıması olarak⁴⁶ “25 Haziran 1927 tarih ve 1170 sayılı kanunla kurulmuştur.”⁴⁷

İktisat vekili Mustafa Şeref Bey 3 Aralık 1930 tarihli konuşmasında Ali İktisat Meclisi’nin neden oluşturulduğuna ve bu dönem için neden gerekli olduğundan dair şu açıklamayı yapmıştır:

*Gün geçmiyor ki; İktisat Vekili sıfatıyla bir vatandaşın iktisadi bir mesele üzerinde müdahale ve himaye talebi karşısında bulunmuş olmayayım. Gene gün geçmiyor ki, devlet reisi veya hükümet reisi tarafından bendenize havale edilen iktisadi işlere ait vatandaş istidalar ile karşılaşmış olmayayım. Bütün bunlar devlet camiasına dâhil fertlerin ve grupların devlet vazifeleri hakkında düşüncelerinde; telakkilerinde bir değişiklik olduğunu gösterir. Bu değişiklik devletin uzuvları üzerinde tesirini gösterecektir. İşte bu tesir ve icaptan sizin yüksek heyetiniz meydana geldi. Yüksek İktisat Meclisi asri devlet için bir zaruri ve lazım uzuvdur.*⁴⁸

⁴³ Kepenek, 1987: 38

⁴⁴ Kasalak, 2012: 73

⁴⁵ Tekeli ve İlkin, 2009: 59; Tör, 1933: 12

⁴⁶ Koraltürk, 1996: 49

⁴⁷ Boratav, 1974: 124

⁴⁸ Kuruç, 1988: 126

Vedat Nedim, “Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye Dairesi: Alî İktisat Meclisi” başlıklı yazısında Türkiye’de oluşturulmaya çalışılan bu kurumun Avrupa’da başarılı olamamış olmasına değinerek; “Avrupa’daki Ali İktisat Meclislerinin aldıkları tek bir karar yoktur ki; tatbik sahasına geçmiş bulunsun”⁴⁹ diyerek durumu anlatmaya çalışmıştır.

Ali İktisat Meclisi esas hedefini şöyle ortaya koymaktadır; “... Memleketimizde mümkün olduğu kadar seri suretle iktisadi bir inkişafa mazhariyeti temin edebilmek ve bu vadide tahaddüs eden müşkülâtın izalesi imkânlarını taharri eylemektir.”⁵⁰

Ali İktisat Meclisi’nin fahri reisi başvekilidir ve 24 üyesi vardır. Bu üyelerden biri silahlı kuvvetler mensubu, on biri iktisat erbabı, on ikisi ise sonradan hazırlanacak bir talimatnameye göre iktisatla ilgili çeşitli kurumlardan seçilecek uzmanlardan olacaktır.⁵¹ “Senede ikişer kez, on beşer günlük süreler için toplanan bu meclise, kuruluş kanunun dördüncü maddesinde verilen görevlerde de aynı hava hâkimdir.”⁵²

Tör’ün “Ali İktisat Meclisi’nin”de devletin iktisadi sahadaki aczi ve kabiliyetsizliği etrafında yapılan menfi propagandaların tesiri altında kaldığına teessüfle şahit oluyoruz”⁵³ sözünü Boratav’ın, “Tutucu ve pasif bir kuruluş olarak kalan meclis”⁵⁴ diyerek Tör’ü desteklediği görülmektedir. “Ali İktisat Meclisi, Avrupa’da kurulan benzer kurumların faaliyetlerinden öteye gidemeyerek onlarla aynı sonucu paylaşmıştır ve kurumun faaliyetleri 1935 yılı bütçe kanunun 25. Maddesi ile ilga edilmiştir.”⁵⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım üzerine değerlendirmede bulunmak zordur. Bunun sebepleri; nüfusun yoğun olarak kırsal kesimde yaşaması, tarımda teknolojik gelişmelerin yaygın olmaması, ticari rekabette pazarlarda pek etkin olunamaması şeklinde sıralanabilir.

“1912’den itibaren neredeyse aralıksız olarak süren savaşlar döneminde bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan alanın nüfusu 1914 yılında 16,5 milyondan 1924 yılında 13 milyona kadar gerilemişti.”⁵⁶ Rakamlar savaşın bu denli acı tablosunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca savaş sonucu kitleler halinde nüfus değişimleri de sayıları azaltan etkenlerdendir. “1927’de yapılan nüfus sayımına göre 4.368.610 kişi tarım “mesleğinde” çalışmaktadır. Bunlar 5.351.215

⁴⁹ Tör, 1933: 12

⁵⁰ Tekeli ve İlkin, 2009: 60

⁵¹ Boratav, 1974: 124

⁵² Tekeli ve İlkin, 2009: 61

⁵³ Tör, 1933: 16

⁵⁴ Boratav, 1974: 125

⁵⁵ Boratav, 1974: 125

⁵⁶ Pamuk, 2012: 176

kişiden oluşan *meslekliler* topluluğunun %81,6 gibi büyük bir oranını teşkil etmektedir.”⁵⁷ Toprağın kullanımı ise çok asgari düzeyde kalıp ekilebilecek alanın %20’sine bile ulaşmamaktadır. 1927’de ekili alanların %90’ında tahıl, %3,9’unda baklagiller, %6,6’sında da endüstri bitkileri (sırasıyla pamuk, tütün, susam, afyon ve patates) üretilmektedir.⁵⁸ “Çeki hayvanları 3,3 milyon dolaylarındadır. Her çiftçi ailesine ortalama 14,5 hayvan düşmektedir.”⁵⁹

“1928 Yunanistan nüfus sayımına göre, Türkiye’den göç edip ankete cevap veren 880.000 Rum’un 250.000’i tarım sektöründen geliyordu. Bunların çoğunluğu tahıl yetiştiriyordu. Tütün ekicileri ise ikinci sırayı almaktaydı.”⁶⁰ Bu rakamlardan bile az çok ticari rekabette Türkiye’nin zarar gördüğü elde edilebilir bir sonuçtur.

Devlet bu olumsuz tabloyu tersine çevirebilmek için bazı önlemler alma yoluna gitmiştir. Tarım alanında atılım yapmak, çiftçiye ulaşabilmek ve ayrıca tarım kredilerini düzene sokmak amacıyla 28.05.1929 tarihinde 1470 sayılı kanunla “Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu”⁶¹ çıkartılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde ekonomik kalkınmayı sağlamak için bazı önlemler alınmaya çalışılmış. Fakat Türkiye Cumhuriyeti, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra ortaya çıkan küresel çaptaki ekonomik buhranın etkisi altına girmişti. Buhran, Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmış ve kısa bir sürede küresel bir boyut kazanarak diğer büyük devletlerin ekonomilerini sarsmıştır. Birinci bölümde Amerika’da başlayan ekonomik buhranın büyük ekonomileri olan devletler üzerindeki etkileri incelenmiştir.

⁵⁷ Tekeli ve İlkin, 2009: 36

⁵⁸ Tunçay, 2015: 192

⁵⁹ Tunçay, 2015: 193

⁶⁰ Keyder, 1982: 43

⁶¹ Resmi Gazete, 5 Haziran 1929, sayı 1208: 1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK BASINI'NA GÖRE 1929-1930 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI VE ETKİLERİ

1.1. New York Borsası'nda Buhran ve Amerika Birleşik Devletleri'ne Etkisi

Amerika Birleşik Devletleri'nde I. Dünya Savaşı sonrası ortaya ekonomik anlamda fazla iyimser tablo ortaya çıkmıştır. Geçmişe oranla üretim ve istihdam artmış. Maaşlar pek değişkenlik göstermese de fiyatlar sabit kalmıştı. Fakirler ise ya kendine yetebilmişler ya da eskiye oranla zenginleşmeye başlamışlar. Buhran öncesi dönem için “Amerikan kapitalizmi şüphesiz ki parlak dönemlerinden birini yaşıyordu. 1925-1929 arasında, imalat kuruluşları 183.900'den 206.700'e yükselmiş, ürettikleri ürünlerin değeri ise 60.0 milyar dolardan 68 milyar dolara yükselmişti.”⁶²

24 Ekim 1929 tarihi dünyayı etkisi altına alan büyük krizin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Krizin başlaması olarak kabul edilen 24 Ekim Perşembe günü “kara perşembe”⁶³ olarak adlandırılmıştır. “24 Ekim'de rekor kırılarak 12.894.650 hisse satılmış; tam olarak da aynı sayıda hisse geri alınmıştır. İşlemler bunun ardından yıkıcı bir düşüşe geçmiştir.”⁶⁴ Bu düşüş Wall Street borsasının çökmesine sebep olmuştur.

Buhran aşama aşama insanları batağa sürüklemiştir. New York borsasındaki fiyatların düşüşü üç dalga şeklinde gerçekleşmiştir. “Birinci dalga küçük borsacılar süpürmüştür. İkinci dalga ise 500 ile 100 hisse senedi sahibi orta zenginleri süpürmüştür. Üçüncü dalga ise zenginleri beş paraya muhtaç bırakmıştır.”⁶⁵

Amerika Başkanı Hoover bir beyanname neşrederek; “memlekette günden güne artan servet ve refah karşısında herhangi geçici ve mevzii bir buhran dolayısıyla telaşa düşmeye katiyen mahal olmadığını bildirmektedir.”⁶⁶ Bu açıklamalarında etkisiyle devam eden zaman diliminde kasım, aralık aylarında piyasayı takip edip durumu normale dönmüş gibi görenler borsaya girmişlerdir. Ancak durum açıklandığı gerçekleşmemiş ve hisse senedi alanlar zarar etmek durumunda kalmışlardır.

⁶² Galbraith, 2013: 16

⁶³ Rosier, 1994: 48

⁶⁴ Galbraith, 2013: 124

⁶⁵ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 28 Teşrinievvel 1929

⁶⁶ Buhran, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Teşrinievvel 1929

Her şey iyi giderken borsada yaşanan bu çöküş kimsenin beklemediği bir gerçektir. Borsanın kazandırdığı para servetlerine servet katan Amerikalıları mutlu etmiştir. Ancak günün birinde paranın ellerinden kayıp gideceğini hesaba katan olmamıştır. Amerika’da servetin artması Amerika’yı ve Amerikalıları şaşırttığı gibi, servetlerini arttırmak adına ellerinden geleni de yapmaya çalışmışlardır. Ayrıca uluslararası iktisadi bağların geri plana atılması buhranı tetikleyen neticelerden görülebilir. Amerika’dan Avrupa’ya seyahate giden Amerikalılar üzerinde buhranın etkisi ise şöyle kendini göstermiştir.

Monte Karlo’da kimse yok! Monte Karlo’dan bildirildiğine göre bu sene oraya gelen seyyahlar arasında artık öyle havadan para kazanıp ta Avrupa’nın güzel yerlerinde para yiyen borsa zenginlerine tesadüf edilmemektedir. Bu Amerika borsasındaki buhrandan ileri geliyor. Birçok adamlar artık havadan para kazanamadıkları için Amerika’dan çıkmıyorlar. Onun için bu sene Monte Karlo’nun büyük otelleri hemen hemen neşesizdir denilebilir. Her Amerikalı zengin için en büyük arzu kazandığı gelip parayı gelip Avrupa’da yemektir. Şimdi Monte Karlo müşterileri böyle azalınca tabiidir ki büyük kumar salonlarında da dolar zenginleri azalmıştır. Artık işler iyi gitmiyor! İşte Monte Karlo ‘da otelcilerin gazinocuların ağzından düşmeyen bir söz olmuştur. Fakat evvela bu söz Amerika’nın meşhur borsası olan Wall-Streette söylendi. Orada da borsada hava oyunu ile para kazananlar: artık işler iyi gitmiyor! Demeğe mecbur oldular⁶⁷

Haberdan de görüldüğü gibi buhranın Amerika piyasalardan Avrupa’yı etkilemeye başladığının göstergesi olarak gözükmektedir.

Buhranın Amerika’ya etkilerinin Türkiye basınına ilk yansımaları kasım ayını bulmuştur. Milliyet Gazetesi haberi şöyle yansıtmıştır:

Newyork borsasında son günlerde fiyatlarda ani surette vuku bulan tenezzül on altı milyar dolarlık zarar ve ziyana sebep olduğu bildiriliyor. Ayandan Jeraldnye bir tahkikat heyeti teşkil edilmesini meclisten talep etmiştir. Hava oyunlarına mani olmak için şiddetli kanunlar yapılmasının her taraftan istenmektedir.⁶⁸

Amerika Başkanı Hoover buhran sebebiyle bir konferans düzenlemeye karar verir ve birleşik devletin 48 hükümetine mektupla durumu bildirir. Mektubunda Hoover buhranı atlatmak için tedbirler aramaya girişmiştir.

Buhran dolayısıyla Amerika hükümeti ile hususi sanayi erbabıyla birlikte çalışmaya davet eder. Amerika ticaret odası reisi, reisicumhurun emri ile millete hitaben neşrettiği beyannamede sanayi ve hayat seviyesinin esham borsasındaki ani sükûttan ehemmiyetli surette mutazarrır olmadığının temin etmektedir. 12 kânunuevvelde milli bir iktisadiyat konferansı toplanacaktır. Bu konferans son buhrandan mütevellit neticelerin tesirini hafifletmek için bütün gayretleri bir merkez etrafında toplayacaktır. Hususi bir iktisat

⁶⁷ Amerika Borsasındaki Buhran, *Milliyet Gazetesi*, 4 Kânunuevvel 1929

⁶⁸ Amerika’da Borsa Buhranı, *Milliyet Gazetesi*, 4 Teşrinisani 1929

*meclisi ihdas edilecektir. Reisicumhur programın tatbiki için sarfi lazım gelen parayı ve krediyi vasati hesapla yüzde 5 faizle bulabileceğini ümit etmektedir.*⁶⁹

Bunu yapabilmek içinde en iyi yolun birlik içerisinde tek bir merkezden yapılmasının doğruluğuna inanmaktadır. İşsizliğin önüne geçmek ve sanayiye içinde bulunduğu darboğazdan kurtarmak amacıyla ilk etapta alınan tedbir “demir yolları kumpanyalar rüesası, gelecek sene 200,000,000 İngiliz liralık yani iki milyar Türk liralık yeni inşaat ve tesisat yapmaya karar vermiştir.”⁷⁰

İşsizlik meselesine gelince daha buhranın ikinci ayında Amerika’daki işsizliğin artmaya başladığı haberleri gelmeye başlamıştır. “1929’un Aralık ayında Amerika’dan gelen rakamlara göre ilk hamlede 2,000,000 amele işsiz kalmıştır. Son günlerde işsiz amelenin miktarının 5,000,000 kişiye balığ olduğu tahmin olunuyor”⁷¹ şeklinde haberler yer almaya başlamıştır. Daha buhranın ikinci ayında 5 milyon insanını işsiz kalması ABD adına kısa vadede gerçekleşmiş olan ürkütücü bir gelişmedir. Ancak Amerika işçileri federasyonu reisi William Green ayan meclisinde teşekkül eden ve işsizlik meselesini tetkik ile uğraşan komitenin işsizlere yardım için lazım gelen tedbirleri göstermiş olduğunu belirtmiş ve Green, geçen şubatta Amerika da işsizlerin 3 milyon 700 bini bulmuş⁷² olduğunu ifade etmiştir. Artan işsizlik oranları iş güç sahibi kimseleri etkilemiştir. Bu kimseler işsiz kalma korkusuyla fedakârlıklar yapmaya başlamıştır. Fazıl Hakkı, Amerika’daki ekonomik buhranın 1930 yılı işsizlik ve yevmiyeler üzerinde etkisini “bu senenin teşrinisanisinde işsizlik geçen senenin aynı ayına nispetle yüzde 19,7 fazla, yevmiyeler ise yüzde 27,7 daha azdı. Yani takriben geçen sene iş güç sahibi olanların beşte biri bu sene işsizdir. Demek en müreffeh memleketlerden olan Amerika’da bile nüfusun mühim bir kısmı gelen kışı işsiz ve parasız karşıılıyor”⁷³ şeklinde haber yapmıştır.

Buhranın dünya ekonomisindeki bir etkisi de banka faizleri üzerinde olmuştur. “New York Federal Bankası faizini %3,5’den % 3’e indirmiştir.”⁷⁴ New York piyasalarında buhran dalgası, halk üzerinde endişeye sebep olunca halk bankaların kapılarına koşmuştur. Bu koşturmanın nedeni bankalarda bulunan paralarını geri almak içindir. Halk paralarını kurtarmanın derdine düşünce bankalar koydukları hedefleri tutturamamaya başlamışlardır. Bunun üzerine

⁶⁹ Amerika’da Buhrana Karşı, *Milliyet Gazetesi*, 29 Teşrinisani 1929

⁷⁰ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 28 Teşrinisani 1929

⁷¹ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 5 Kânunuevvel 1929

⁷² Amerika’da İşsizler Çoğaldı, *Milliyet Gazetesi*, 3 Nisan 1930

⁷³ Fazıl Hakkı, Avrupa’nın İşsiz Kalan Milyonerleri, *Vakit Gazetesi*, 22 Teşrinievvel 1930

⁷⁴ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 8 Mayıs 1930

bankalar hedef küçültmüşler ve daralmaya gitmeye başlamışlardır. Buhran bankalar üzerindeki etkisini sert bir biçimde göstermeye başlamıştır.

Buhrana çare olarak bankalar birleşme yoluna gitmişlerdir. “Morgan bankası ile Guaranty Trust bankasının birleşmek üzere olduğu ve sermayelerinin de 3 milyar olacağı”⁷⁵ haberleri gelmeye başlamıştır. “Daha sonra gelen haberlerde ise bankanın iki değil üç olacağı sermayelerinin de 2 milyar doları geçeceği yönündedir.”⁷⁶ Bankalar buhranı atlattıkları için birleşme yoluna giderken buhranı atlattıkları iflas eden bankalar da olmuştur. 1930’ların sonunda doğru ise iflas haberleri gelmeye başlamıştır. Kasım ayının sonuna doğru Amerika birleşik devletlerinde iflas eden bankaların miktarı dokuz yüzü geçmiştir. Başkan Hoover iflasların üzerinde yapılan incelemeler sonucunda iflas eden bankaların ve diğer kuruluşların değerinin bir milyar doları geçtiği tespitini açıklamıştır.⁷⁷

1929 Aralık ayında “Bankers Trust Co de Philadelphie ile 19 şubesi kapılarını kapatmıştır. Bu bankaların talep edilen para miktarı toplamı 11 milyon İngiliz lirasından fazla idi. Banka müdürü müessesenin teahhüdâtını ifa edebileceğini söylemiştir. Banka ve şubelerini kapatma sebebi, bankaya para yatırmış olan 13,500 müşterinin ara vermeden paralarını çekmesi dolayısıyla mevduat miktarının azalmış olmasıdır”⁷⁸ şeklinde açıklanarak buhranın bankaları nasıl etkilediği açıklanmıştır. Toplumu etkileyen ekonomik buhran toplumsal hareketlere sebep olmuş. Bu toplumsal hareketler de Amerikan ekonomisini çaresiz bırakmış. Buhranın ilk sene zarfındaki etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Amerika’nın 1930 yılı Temmuz ayı ithalat-ihracat oranlarındaki düşüklük ise basına şöyle yansımıştır: Amerika’nın temmuz ayı içindeki dış ticareti on seneden beri görülmemiş derecede bir düşüklük göstermektedir. İhracat toplamı 1926 Temmuz’undakine nazaran yüzde 30 eksik ile 269 milyon ve ithalat yine yüzde 30 nispetinde noksan olarak 219 milyona ulaşmıştır”⁷⁹

Zeki Mesut, Hâkimiyeti Milliye gazetesindeki köşe yazısında Amerika’da Buhran başlığıyla ilk bakışta durumu özetlemiştir. Kuzey ve güney kısımlarına da etken olarak Amerika kıtası büyük iktisadi buhranın etkisi altına girmiş bulunmaktadır. Hatta o derecede ki, iktisadi buhran Güney Amerika’nın bazı mühim devletlerinde siyasî buhranları bile sonlandırmıştır.

⁷⁵ Amerika’nın İki Büyük Bankası Birleşiyor, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Nisan 1930

⁷⁶ Amerika’da En Büyük Banka, *Milliyet Gazetesi*, 27 Nisan 1930

⁷⁷ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 24 Kânunuevvel 1930

⁷⁸ Amerika’da İflaslar, *Milliyet Gazetesi*, 24 Kânunuevvel 1930

⁷⁹ Amerika’da Harici Ticaret, *Milliyet Gazetesi*, 17 Ağustos 1930

Brezilya’da, Bolivya’da, Arjantin’de ortaya çıkan ihtilallerin ve hükümet değişikliklerinin başlıca sebebi iktisadi sıkıntıdır.⁸⁰

Buhranın Amerika kıtasını sarmaya başlamasının neticesi olarak ilk başta doğrudan göze çarpan Güney Amerika kıtasında hükümetlere karşı ihtilaller çıkmaya başlamış iktisadi problemler siyasi arenada karışıklıkları beraberinde getirmiştir. Hoover kaleme aldığı senelik beyannamesinde “bütçedeki açığın 180 milyon dolara baliğ olacağı zannında bulunduğunu beyan etmiştir.”⁸¹ “1929’da ABD hisse senedi piyasasındaki çöküşün ardından baş gösteren ekonomik gerileme daha fazla müdahale yanlısı bir yönetim iş başına gelene kadar tam 4 yıl sürmüştür.”⁸² Amerika Başkanı Hoover dünyayı sarsan buhran hakkında bulunduğu beyanatta buhranın sebeplerini açık bir şekilde anlatmıştır. Hoover’a göre bazı nedenler ekonomik buhranın çıkmasını tetiklemiştir. Bunlar;

- 1- Cihan harbinin milyonlarca insanın ölmesine sebep olmuş bu yüzden de tüketici nüfusta azalma meydana gelmesi,
- 2- Yeni devletlerin ortaya çıkmasını gümrük vergilerinin de artmasına sebep olması,
- 3- Hemen hemen her devletin milli iktisat siyaseti izlemesinin ithalatın azalmasına sebep olması,
- 4- Yeni usuller sebebiyle sanayi ürünlerinde artışların meydana gelmesi,
- 5- Son senelerde zirai ürünlerin üretiminde artışlar meydana gelmesi sonucu cihan piyasalarının fazla üretimle karşı karşıya kalması
- 6- Üretimin fazla olması, diğer taraftan ihracat piyasalarının kapanması
- 7- Fazla üretime karşılık tüketimin az olmasının sonucunda ürünlerin elde kalmasının üreticinin parasız kalmasına neden olması
- 8- Rusya’nın uyguladığı ticaret usulleriyle elindeki ürünleri çok düşük fiyatlara ihraç etmesi,
- 9- Harp borçları ile harp öncesi borçların, ağır tazminatların bir araya gelmesi
- 10- Üretimin fazla olması, diğer taraftan ihracat piyasalarının kapanması,⁸³

Buhranın etkilerinin tüm dünyada hissedilmesinin sebebi ise ülkelerin ticari arenada ekonomilerinin iç içe geçmiş olmasıdır. Bu iç içe geçmenin sonucu olarak hiçbir devletin ekonomik buhranın altından tek başına kalkması mümkün gözükmemektedir. Savaş, borçlar, işsizliğin çığ gibi büyümesi, piyasaya sevk edilen Rus ürünlerinin pazarları ele geçirmeye başlamasının ekonomik buhranın ortaya çıkmasında önemli maddeler olarak göze çarpmaktadır. Buhranın etkilediği devletlerin tasarruf amacıyla halkını yerli malına yöneltmeleri dünya ticaret

⁸⁰ Zeki Mesut, Amerika’da Buhran, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Kânunuevvel 1930

⁸¹ Amerika’da Bütçedeki Açık Ne Kadar, *Milliyet Gazetesi*, 4 Kânunuevvel 1930

⁸² Kindleberger ve Aliber, Ağustos 2014: 133

⁸³ Necmettin Sadık, Dünyayı Sarsan Buhran, *Akşam Gazetesi*, 11 Kânunuevvel 1930

piyasalarının etkilenmesine sebep olmuştur. Devletlerin korumacı iktisadi politikalarının para hareketliliğini etkilemesi buhranın atlatılmasını geciktirmiştir.

1.2. İngiltere'ye Etkisi

“İngiltere her ne kadar 1. Dünya Savaşı sonrasında hızlı bir ekonomik gelişim içine girdiyse ve savaşın erittiği stokları yerine koyduysa da stokların artmasıyla canlanan ekonomi 1921 yılında buhrana girdi ve bununla birlikte fiyatlar hızla düştü.”⁸⁴ “Bu buhranın en önemli özelliği ise bir milyondan fazla işçinin işsiz kalması ve büyük endüstrilerin batmasıdır. Sterlinden altın temelli sisteme geri dönülmesi 1925'te hiçbir probleme çözüm olamadı.”⁸⁵ Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı bir kez ortaya çıktıktan sonra etkilerinin İngiltere’de, Amerika ve hatta Almanya’dan daha az olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁶

1929 Ekiminde başlayan buhranın ekonomik anlamda ilk bakışta İngiltere’ye faydasının olduğu da söylenebilir. “New York borsasındaki düşüş Amerika için felaket iken Londra için bir nimet olmuştur. Çünkü altın akışı Amerika’dan Londra’ya dönmüş, İngiltere bankası faizini %6,5’ten %6’ya indirmiştir.”⁸⁷ İlerleyen süreçte 1930 Mayısına doğru “İngiltere %3,5 seviyelerine gerileyen banka faizlerini %3’e indirmeye karar vermiştir.”⁸⁸ İngiltere piyasasının banka faizlerindeki ucuzlama bazı hükümetlerin bu durumdan faydalanmasına olanak sağlamıştır. “Yunan hükümeti Londra piyasasına 1,500,000 İngiliz liralık %5,5 faizli hazine tahvilatı çıkarmış ve derhal müşteri çıktığından kapanmıştır.”⁸⁹ Banka faizlerindeki bu ucuzlama buhrana karşı piyasaya bir hareketlilik getirmiştir. Ancak İngiltere’nin Almanya ve Avusturya’ya verdiği kısa vadeli kredileri kriz zamanında geri alamaması sonucu bu ülkelere fonlama yapılamadı. Eylül 1931’de İngiltere 1925’te girdiği altın standardını bırakıp, Pound’u devalüe etti.⁹⁰

İngiltere’nin Türk basınına yansıyan en büyük problemi işsizliktir. İşsizlik meselesi 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’na kadar devam ederek gelmiştir. İngiltere’de buhranın tetiklediği en önemli vaziyet işsizliğe karşı tedbirler ve işsizlik politikalarıdır. 1929-1930 yılı bütçe görüşmelerinde açıklama yapan Snowden yeni sene bütçesinde 4 milyon 96 bin varidat fazlasına mukabil 14 milyon 522 bin liralık açık bulunduğunu söylemiştir.⁹¹ Hazinesinin 1929-1930 mali

⁸⁴ Gözcü, 2013: 107

⁸⁵ Parasız, 2011: 43

⁸⁶ Parasız, 2011: 43

⁸⁷ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 7 Teşrinisani 1929

⁸⁸ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 8 Mayıs 1930; Ayın Tarihi, Mayıs 1930: 6322

⁸⁹ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 8 Mayıs 1930

⁹⁰ Apak ve Aytaç, 2009: 10

⁹¹ İngiltere’nin Yeni Sene Bütçesi, *Milliyet Gazetesi*, 16 Nisan 1930

senesindeki varidatı 814,971,000 İngiliz lirasına çıkmıştır. Bu miktar muhafazakâr hükümeti maliye nazırı Winston Churchill'in tahmin ettiğinden 12 milyon 39,000 lirası daha noksandır⁹² diye belirtilen haberde yeni sene bütçesinin ekonomik buhran ve önceden beri süregelen işsizlik meselesi ile ilgili vermiş olduğu açık belirtilmiştir. İngiltere'de önceki yıl başa gelen amale hükümeti başa gelirken işsizliği çözmek vaadiyle başa gelmiştir. Ancak işler istenildiği gibi gitmemiştir. İşsizlik günden güne artmaya devam etmiştir.

1929'un rakamlarına göre işsizlik 857,338 kişi artarak 28 Temmuz 1930 yılında 2,011,467 kişi olarak açıklanmıştır.⁹³ "11 Ağustostaki belirtilen istatistiğe göre ise 39,270 kişi daha artarak 2,050,737 ye ulaştığı haberleri çıkmıştır."⁹⁴ İngiltere liberal fırkasının Torquay'da akdettiği senelik içtimasında Lloyd George işsizliğe çare olarak bir layihaya dair izahat vermiştir. Buna göre bankaların kredi açmalarını, çalışma vesaitinin asrileştirilmesini ve ecnebi piyasaların bilhassa Rus piyasalarının yeniden elde edilmesini tavsiye etmiştir.⁹⁵ Bankaların kredi açmalarıyla yapılacak olan yatırımların ülkeye istihdam sağlayacağı bunun da işsizlik rakamlarını aşağıya çekeceği düşünülmektedir. Ayrıca ülkeye döviz girişini arttırmak için pazar arayışına girilmesi gündeme gelmiştir. Bu sayede hükümet işsizliğin getirdiği baskıyı azaltmaya çalışmıştır.

İşsizliğin üstüne bir de ekonomik buhran baş gösterince İngiltere'de de tasarruf kararı alınmıştı. Bu tutum İngiltere'nin ekonomik alanda muhafazakâr bir tutum sergilemesine sebep olmuştur. Ekonomik kararlar içinde en önemlilerinden biri şüphesiz İngiltere'nin kendi malını kullanmaya yönelmesiydi.⁹⁶ İşsizlik ve ekonomik buhranın bir araya gelmesi İngiltere'yi siyasi arenada da zor duruma düşürmüştür. İngiltere'deki işsizlik buhranı amele fırkasını zorda bırakmaya başlamıştır. Fırkanın kendi içerisindeki genç unsurların bir isyan hazırlığına girişebilecekleri haberleri çıkmaya başlamıştır. Bunun neticesinde MacDonald bu buhrana karşı gelmek için işsizlere yardım için 250 milyon liralık bir istikraz akdini ve bunun da 60 yaşına varan her amelenin tekaüde sevkini teklif etmiştir. Ancak Snowden grubu buna muhalefet etmiş ve vaziyet biraz daha buhranlı bir hale gelmiştir.⁹⁷

1930 yılı içerisinde İngiltere'yi geçmişten de gelen işsizlik meselesi yıl içinde uğraştıran ekonomik anlamda en önemli mesele olmuştur. Geriye kalan diğer mali meseleler ise 1930

⁹² İngiltere Bütçe Müzakeresi, *Hâkimiyeti Milliye*, 22 Nisan 1930

⁹³ İngiltere'de İşsizler, *Milliyet Gazetesi*, 8 Ağustos 1930; İngiltere'de, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 9 Ağustos 1930

⁹⁴ İngiltere'de İşsizlik, *Milliyet Gazetesi*, 21 Ağustos 1930

⁹⁵ İngiltere'de İşsizlik, *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1930

⁹⁶ Gözcü, 2013: 110

⁹⁷ Amele Fırkası Bir Buhran Geçiriyor, *Vakit Gazetesi*, 15 Şubat 1930

yılında İngiltere'nin bütçesi masraflarının dörtte üçünü savaş borçları, savaş malûllerinin emekli maaşları gibi savaşın mirası olan masraflar ile ordu ve donanmanın yeni savaşlar için yapılan masraflarından oluşmuştur.⁹⁸

İngiliz Başvekili Mr. MacDonald da İngiliz imparatorluğu konferansında bir nutukta bulunmuştur. MacDonald “şimdi bütün dünyayı iktisadi bir kül teşkil ettiğinden herhangi bir memleketin iktisadi anlamda sıkıntı ve zaruretinden bütün cihanın etkilendiğini söylemiştir. Mumaileyhe göre cihan iktisadi buhranının zail olması için zaruret hisseden memleketlere yardım etmelidir”⁹⁹ demiştir. Hoover'ın bahsettiği buhranın beynelmilel oluşu ve mahalli tedbirlerle buhranın önüne geçilemeyeceği fikrini destekler niteliktedir. Buhranın zorda bıraktığı memleketlere yardım etmenin gerekliliği ve birlikte hareket etmenin zaruri olduğu İngiliz başvekili tarafından beyan edilmiştir.

Kriz İngiltere'yi tam anlamıyla 1931 yılında vurmaya başlamıştır. 1931 yılına kadar önemli problemi işsizlikle uğraşmak olan İngiltere'de artık ekonomik buhranda etkilerini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. İngiltere'de ekonomi politikalarını bu doğrultuda belirlemek yoluna gitmiştir.

1.3. Almanya'ya Etkisi

1929 Dünya ekonomik buhranı, Almanya'yı Birinci Dünya Savaşı sonrası savaşı kaybetmiş olmanın getirmiş olduğu mali sıkıntı ile birlikte yakaladı. Bu mali sıkıntıyı ortaya çıkaran sebeplerin başında Versailles antlaşması gelmektedir. Bu antlaşma ile çok büyük mali yükümlülükler altına girmiştir. Savaş tazminatı ödemek zorunda olunması ve önemli gelir getiren toprakları kaybetmesi sonucu ekonomik sarsıntılar geçiren Almanya, antlaşma şartlarını yerine getirmekte zorlanmaya başlamıştır. Bu zorlanmanın neticesinde ise Fransa ile arasında bir kriz patlak vermiş ve yeri bir savaş çıkması muhtemel gözükmeğe başlamıştır. Bu ödemelerin yarattığı sıkıntılı ortam sonucu Dawes Planı* ile aşılmıştır.

⁹⁸ Gözcü, 2013:110

⁹⁹ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 8 Teşrinievvel 1930

* (Almanya'nın Fransa'ya olan savaş borçlarını ödemesi konusunda anlaşmazlık çıkınca Fransa Ruhr bölgesini işgale girer. Ancak Almaya yinede borçlarını ödemez ve İngiltere ve ABD'nin araya girmesiyle 1924 Ağustos'unda Londra'da imzalanan bir protokolle Dawes ödeme planı kabul edildi. Dawes planı ile Almanya toplam bir borç tespit edilmemiş, sadece 250 milyon dolardan başlamak üzere ve artan bir miktarda yıllık taksitler belirtilmişti. Ayrıca, Almanya'ya 200 milyon dolar borç verilecekti ki, bunun yarısını Amerika üzerine aldı. Nihayet Dawes planına göre, Ruhr da boşaltılacak ve Almanlara geri verilecekti. Dawes planı, Almanya'ya bir rahatlık getirdi. Yeni para sistemi ile ekonomisini düzeltti. Mark'ın kıymeti yükselmeye başladı.) Armaoğlu, 1999: 159

Almanya mali önlemler almaya çalışmasına rağmen “önemli bir mensucat imalathanesinin iflas etmesi ve bu imalathanenin bağlı olduğu diğer işletmelerin de iflastan etkilenecek aynı akıbete uğramaları sonucu küresel buhran Almanya’yı tamamen sarstı.”¹⁰⁰ Kriz “Alman sanayi modernizasyonunun pahalılaşmasına yol açtı. Bu durumda tazminat ödemeleri ve dış borçlar azalmıyor ve tazminat borç bonoları faizi ABD ve İngiltere tarafından %5’ten %10’a çıkarılıyordu.”¹⁰¹ Bu durumun dezavantajı ise kendisine borçların ödemesi konusunda kolaylık sağlayan avantajlarını ortadan kaldırmıştır. Bunun üzerine Almanya’da Young planı^{102**} konuşulmaya başlanmıştır. 12 Aralık 1929 yılında Reichstag meclisinde hükümetin mali siyaseti hakkında izahatta bulunan M. Müller; Bilhassa Alman tasarrufunu Young planında belirtilen taahüdlere iştirak ettirmeyi hedeflenen siyasi, mali ve iktisadi ıslahatın belirtilen planın kabulü için lazım gelen şartlardan birini teşkil etmesi lazım geldiği hususunda hükümetin M. Schacht ile mutabık kalmış olduğunu, 1930 bütçesinde 300 milyon mark açık olacağını¹⁰³ beyan etmiştir. Başvekil ise ilaveten şu sözleri söylemiştir: Young planı kabul edildiği takdirde 1928 ve 1929 açıkları kapanmış olacaktır. Almanya’nın 1930 da Young planı tarafından verilmiş olan 350 milyon marka güvenebileceğini söylemiş ve hazinenin maruz bulunduğu zorluklardan bahsetmiştir.¹⁰⁴

1930 Haziran ortalarına gelindiğinde ise Alman maliye nazırı buhranın getirdiği ekonomik durumdan dolayı istifa etmek zorunda kalmıştır. “O’nun istifasına yol açan sebep bütçedeki açığı kapatmak için nazırın hazırladığı layihadır. Bu layiha kabul edilseydi ayda 8,000 marktan fazla maaşı olan her memurdan %4 nispetinde bir “fedakârlık vergisi” almak lazım gelecekti.”¹⁰⁵ Kimsenin kabul etmek istemediği bu vergi ayrıca tek bir zümreye hitap etmesi ayrı bir meseledir. Reichstag meclisinde başvekil komünistler tarafından *kahrolsun kıtlık diktatörlük* sesleriyle karşılanmıştır. Başvekil hükümetin beyannamesini okumuştur. Bu beyannamede; iktisadi buhranın niteliği anlatıldıktan sonra, hükümetin iktisadi ve mali programının gerçekleştirilebilmesi için mevcut kararnamelerin korunması mecburi olduğu onaylanmaktadır. Bahsedilen kararnamelerin feshedilmesi taleplerine dair olan önergelerin reddini istemekte ve bu

¹⁰⁰ İnce, 2008: 296

¹⁰¹ Apak ve Aytaç, 2009: 11

^{**} 1930 Ocak ayında Dawes planının hazırlanmasında rol oynamış olan Owen D. Young’ın hazırladığı Young planı kabul edildi. Bu plana göre Almanya yılda 391 milyon olmak üzere 22 taksit ödeyecekti ki bunun tutarı 26 milyar dolar yapıyordu. 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı sebebiyle Almanya borcunu ödeyemeyeceğini bildirdi. Armaoğlu, 1999: 159; Almanya, 1931 Haziranında iflasını açıkladı ve bu plan kaldırıldı. Apak ve Aytaç, 2009: 11

¹⁰³ Almanya’da Bütçe Açığı, *Milliyet Gazetesi*, 14 Kânunuevvel 1929

¹⁰⁴ Almanya’da Bütçe Açığı, *Milliyet Gazetesi*, 14 Kânunuevvel 1929

¹⁰⁵ Almanya’da Mali Müşkülât, *Milliyet Gazetesi*, 22 Haziran 1930

mali sene süresinde hazine gelirlerinin sürekli olarak azalmakta olduğu dile getirilmiştir. 1930 yılı bütçe açığı 450 ile 600 milyon mark olup bu miktarın 1 milyara ulaşacağı dile getirilmiştir. Bu sebeplerden dolayı hükümet, muhtemel bütçe açığını geçici surette kapatabilmek için dış borç almaya mecbur olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁶

Zeki Mesut, Milliyet Gazetesindeki köşe yazısında Alman meclisinden gelen haberlere göre bir yazı yazmıştır. Yazısında buhranın almanya üzerindeki etkisini şu şekilde değerlendirmiştir;

*Bütün dünyayı kasıp kavuran ekonomik buhran Almanya'yı da etkisi altına almıştır. İşler durmaya başlarken, işsizlik de artmaya başlamıştır. Ekonomik sıkıntılar çeşitli şekillerde propagandalar için uygun bir ortam hazırlıyordu. "İşte Almanya bir taraftan başsız ve rehbersiz bir vaziyette bulunurken, diğer taraftan mali ve iktisadi buhranların ıstırapı içinde kıvrılırken 14 Eylül Reichstag intihabı yapıldı. Çare ararken Almanya'yı daha ziyade çaresizliğe düşüren bu intihap neticeleri itibarıyla Alman tarihinin yeni bir dönüm noktasını teşkil edecek mahiyettedir."*¹⁰⁷

Mesut, Reichstag meclisindeki gelişmelerin ileride Almanya'yı daha müşkül bırakacağı fikrini öne sürmektedir. Öyle de olmuştur tüm iktisadi çareler çözüm vermemiş ve Almanya borcunu ödeyememiştir. 1931 Haziran'da Almanya iflasını açıklamıştır.¹⁰⁸ Amerika Cumhurbaşkanı Hebert Hoover'ın teklifi üzerine, 1931'de, borçların 1 yıl tecili hususunda Hoover moratoryumu kabul edildi.¹⁰⁹

1.4. Fransa'ya Etkisi

Fransa, I. Dünya Savaşı'ndan galip olarak ayrılrsa da bu durumu avantaja çeviremediği için ülke içinde baskı yaşamıştır. Bu baskıyı doğuran sebepler ise; savaşta verilen kayıplar, Almanya ile yaşanan Ruhr bölgesi problemi, işsizliğin İngiltere'deki kadar olmasa da ülke içinde yüksek boyutlara ulaşması olmuştur. Bir de 1929-1930 yıllarında yaşanan ve bir türlü istikrarın sağlanamadığı kabine buhranı ortaya çıkmıştır. Ekonomik buhran başladığı zaman Fransa'da bu hissedilmemiştir.

Dünya'da ekonomik buhranın meydana gelmesinde altın standardı kilit rol oynamıştır. 1928'de ABD'nin para politikasını sıkılaştırması resesyonu başlatmıştır. Öte yandan Fransa 1927-1932 yılları arasında Dünya altın rezervlerindeki payını %7'den %27'ye yükseltmiş ve

¹⁰⁶ Alman Meclisinde Gürültü Çıktı, *Milliyet Gazetesi*, 18 Teşrinievvel 1930

¹⁰⁷ Zeki Mesut, Almanya'da Vaziyet, *Milliyet Gazetesi*, 28 Teşrinievvel 1930

¹⁰⁸ Apak ve Aytac, 2009: 11

¹⁰⁹ Armaoğlu, 1999: 159

efektif olarak bu artışı sterilize etmiştir.¹¹⁰ “ABD’deki Federal Reserve Baord idaresi tarafından düzenlenen bir istatistiğe göre: toplam altın mevcudu 10,991,000,000 dolara ulaşmıştır. Dünya da en fazla altını olan devlet 3 milyar dolarla Amerika’dır. İkinci sırada ise dünya altın miktarının altıda birine sahip olan Fransa gelmektedir. Fransa 171 milyon dolar olması gereken altın stokunu 1 milyar 639 milyon dolara yükseltmiştir.”¹¹¹

Fransa dışarıdan altın toplamaya devam etmektedir. Akşam Gazetesinin 10 Temmuz 1930 yılındaki haberine göre: “ Fransa son günlerde yalnız İngiltere’den 2,000,000 İngiliz liralık altın almıştır. Fransız kambiyesunun sükût ederek bir İngiliz lirası 123,50 frank olduğundan külçe altınların Fransa’da zararsız surette tasfiye edilmesine imkân hâsıl olmuştur.”¹¹² Bu durumun cihanın iktisadi düzeni üzerinde olumsuz etki yapması kaçınılmaz görülmeye başlanmıştır.¹¹³ 1929-1933 dünya deflasyonun da Fransa’nın kabahatinin ABD’den daha fazla olduğu iddia edilmektedir.¹¹⁴

Fransız başvekili M. Tardieu emsalsiz olarak nitelendirdiği cihan buhranı hakkında şunları söylemiştir;

Fikrimce şimdiki cihan buhranı emsalsizdir. Ben 1907’den beri zuhur eden sekiz büyük buhran tetkik ettim ve bunlardan hiçbirinin bugün geçirmekte olduğumuz buhrana benzemediği neticesine vasil oldum. Bugünkü buhran üç devrede tezahür etmiştir: evvela tam harbi müteakip istihalat fazlalığı vuku buldu, sonra mali müşkülât zuhur etti ki bunun menşei fiyatlarını tutmak için takip edilen suni siyasette aramalıdır. Nihayet sınaî ve ticari sahada vuku bulan hali hazır buhranı gelir. Bu üç buhran bu sıra ile evvela denizaşırı uzak memleketlerde patlak vermiş, müteakiben de Avrupa’ya geçmiştir. Buğday, şeker, kahve, kakao, pamuk, yün, bakır üzerinde zuhur eden ilk buhran doğrudan doğruya harbin neticesiydi. Çok istihsal etmek lazımdı. Çünkü çok noksan vardı. Hâlbuki kendi kendimize kıfayet etmeliyiz diyen iktisadi milliyetperverliklerin inkişafı buhranı tacil etmiş oldu. İşe bu zaman istihsalatı istihkaka uyduracak yerde fiyatları muhafaza için suni bir siyaset takip olundu, muhtelif planlar, tröstler ve cemiyetler vücuda getirildi. Fakat bunların hiçbirinde muvaffak olunamadı zaten olunamazdı da. Bu safhada istihsalatı teşvik ve itibar müesseselerini tahrik etmek suretiyle mali bir buhrana sebebiyet verildi. Bu hadiselerin neticesi olarak kuvvetli Amerikan mali teşkilatının sarsıldığı görüldü. Misal olarak buğday 143’ten 86 franga, ipek %48, kauçuk %50 düştü. Bu saydıklarım kâfidir ki mali buhran sınaî ve ticari buhranı hazırlıyordu. Bu sonuncu buhranın arazi pek sarihtir. Mubayaatın ve ihracatın azalması ve Müttehidei Amerika, İngiltere, Almanya ve İtalya gibi büyük sınaî memleketlerde istihsalatın gevşetilmesi. Hastalık Amerika’da başladı,

¹¹⁰ Parasız: 2011: 44

¹¹¹ Cihan İktisadiyatı, Akşam Gazetesi, 8 Mayıs 1930

¹¹² Cihan İktisadiyatı, Akşam Gazetesi, 10 Temmuz 1930

¹¹³ Cihan Altınları Nerede Hapsoldü, Akşam Gazetesi, 27 Ekim 1930

¹¹⁴ Parasız, 2011: 44

*ona Avrupa'da tutuldu ve şiddetli surette, İngiltere'de toptan fiyatlar yüzde 15 ile 45 arasında düştü. Romanya'nın yegâne ihracat mahsulü olan buğday artık kentali elli franga satılamaz oldu*¹¹⁵

Tardieu, beyan etmiş olduğu nutkunda dünyayı kasıp kavurmaya başlayan nutkunda bu buhranın önceki buhranlara benzemediğini bildirmiştir. Tardieu'ya göre de buhranın temelinde I. Dünya Savaşı ve onun getirmiş olduğu sonuçlar vardır. Bu sonuçların hepsi bir bütün olarak Dünya Ekonomik Buhranı'nı meydana getirmiştir. Her ne kadar Fransa'da 1930 yılı içerisinde hareketlilik görülse de kriz "Fransa'da 1931'den sonra başlamıştır. Bir yıl sonra üretim aynı seviye de kalmış fakat 1938'e kadar düşmüştür. Dünya'ya göre Fransa'da krizin geç başlayıp daha uzun süreye yayılmasının nedenleri 1928 de yapılan devalüasyon ve Fransa'nın uyguladığı kapalı dış ticaret rejimidir."¹¹⁶

1.5. İtalya'ya Etkisi

I. Dünya savaşından umduğunu bulamayan devletlerden biri de İtalya'dır. Savaşın, İtalyan ekonomisini de sarsmıştı. Bu sarsıntı sonucunda İtalya'da hükümet istifasını sunmuş ve 1922'de Mussolini'nin iktidara gelmesi ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu İktidar 1929 yılında çıkan ekonomik buhrana karşı etkili politikalar üretmeye çalışmıştır.

1929 yılında çıkan dünya ekonomik buhranı İtalya üzerinde de etkinsi göstermiştir. Mussolini'nin ilk olarak aldığı tedbirler: Bütün devlet memurlarının maaşlarından yüzde on iki buçuk nispetinde tenzilat yapmaktır. Mesken, mağaza vesaire kiralarında yine yüzde on iki buçuk nispetinde tenzilat yapılacaktır. Maaş ve kira meseleleri halledildikten sonra da yiyecek, içecek ve giyeceğe müteallik her nevi eşya fiyatları indirilecektir.¹¹⁷ İndirimler ile buhranın etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Eğer bu tedbirler başarıyla uygulanabilirse indirimin uygulandığı kesimlerin evvelki vaziyetlerine nazaran bir kaybı olmayacağı düşünülmektedir.

Mehmet Asım, İtalya'ya yapmış olduğu seyahat neticesinde buradaki gelişmeleri yakından görme imkânı bulmuş ve Mussolini'nin yapmaya çalıştığı tedbirleri kendisi değerlendirmiştir. O'na göre:

- 1- *Musolini bu tedbirlerden amacı italya'nın uluslararası iktisadi meselesini çözmektir. Çünkü buhran çıktığı günden beri devletler arasında uluslararası pazarlara hakim olma rekabeti kızışmıştır,*
- 2- *Yine Rusya'nın ihraç ettiği malların maliyet fiyatlarının aşağısına satması Mussolini'nin de bir sorundur. Buna sonuna kadar dayanmanın mümkün olmadığı açıkça ortadadır. Bu soruna çözüm olarak İtalya da maliyet fiyatlarını hiç olmazsa yüzde on iki nispetinde indirmeye çalışmaktadır.*

¹¹⁵ Yunus Nadi, M.Tardieu'ya Göre Cihan Buhranı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Kânunuevvel 1930

¹¹⁶ Apak ve Aytaç, 2009: 11

¹¹⁷ Mehmet Asım, Mussolini İtalya'yı İktisadi Bir Mücadeleye Soktu, *Vakit Gazetesi*, 8 Kânunuevvel 1930

Üreticilerin maliyet fiyatlarında bir miktar düşüş sağlanabilirse uluslararası pazarlarda İtalya'nın da söz sahibi olacağı düşünülmektedir.

- 3- *İtalya, her meslek grubu arasında yaptırımları olan teşkilatlar (korporasyonlar) kurmuş ve alınacak olan kararların organize bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.*¹¹⁸

Faşist İtalya'da girişilen mücadele de alınan tedbirlerin, iktisadi sahada liberalizm sistemini uygulamaya çalışan devletlerin hatır ve hayalinden geçmeyeceği düşünülmektedir. “Şüphesiz mücadelede muvaffakiyet temin edildiği takdirde elde edilecek neticenin çok büyük olacağı ve 4-5 ay kadar beklemek gerektiği”¹¹⁹ belirtilmiştir.

Tedbirlerden diğeri “İtalya hükümeti gelecek sene (1931) için bir nafia işleri programı hazırlamıştır. Nafia işleri için gelecek sene 67,976,070 lirelik iş yapılması planlanmaktadır. Bu suretle gelecek kış esnasında ameleler işsiz kalmamış olacaktır.”¹²⁰ 1930'un Aralık ayında Milliyet gazetesi, Başvekil Mussolini'nin ayan meclisinde yaptığı açıklamayı sütunlarına taşımıştır. Mussolini'nin beyanatında 1931 bütçesinden bahsetmiştir. Mussolini, “masrafları kısmak gerektiğini, ancak o zaman mali dengenin sağlanabileceğini belirtmiştir. 1931 bütçesine göre; gelirler 18 milyar 889 milyon 516 bin lire, masraflar 18 milyar 965 milyon 685 bin lirettir. Ayrıca bayındırlık işlerine 1 milyar 815 milyon lire ayrılmıştır.”¹²¹

Nafia işlerine bu önemin verilmesinin sebebi İngiltere'de işsizlik politikası doğrultusunda yapılan yardımlar yerine kendi içinde bulunan işsizlerin çalışmasını sağlamaktır. Bu şekilde işsizliğin önüne geçilmeye çalışılması fikri ön plana çıkmaktadır.

Açıklanan rakamlardan da anlaşılacağı üzere bütçede açık fazla gözükmemektedir. Ayrıca gelecek sene için alınan tedbirlerin başında ise tasarruf fikri ön plana çıkmaktadır. “Tasarruf için mebusların, ayan azasının, nazırların, bütün memurların aylıkları yüzde on iki tenkihata tabi tutulmuştur.”¹²²

1.6. Rusya'ya Etkisi

I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan rejim değişikliğiyle Çarlık Rusya'sı yıkılmış ve yerine Sovyetler birliği kurulmuştur. 1924 yılında Lenin ölmüş ve yerine iktidara Stalin gelmiştir. Stalin, 1929 yılında ortaya çıkan buhranda aktif rol izleyerek Rusya'yı ekonomik buhranın dışında tutmaya çalışmıştır. Hobsbawn, bunu; “Büyük çöküşün yarattığı sarsıntı kapitalizmden

¹¹⁸ Mehmet Asım, Mussolini İtalya'yı İktisadi Bir Mücadeleye Soktu, *Vakit Gazetesi*, 8 Kânunuevvel 1930

¹¹⁹ Mehmet Asım, Mussolini İtalya'yı İktisadi Bir Mücadeleye Soktu, *Vakit Gazetesi*, 8 Kânunuevvel 1930

¹²⁰ Faşizm ve İşsizlik, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 9 Ağustos 1930

¹²¹ İtalya'nın Yeni Sene Bütçesi, *Milliyet Gazetesi*, 27 Kânunuevvel 1930

¹²² İtalya'nın Yeni Sene Bütçesi, *Milliyet Gazetesi*, 27 Kânunuevvel 1930

gürültülü biçimde kopan tek ülkenin bu krize bağışık olduğu gerçeğini gözler önüne serdi. Bu ülke Sovyetler Birliği idi. Dünyanın geri kalan kısmı, en azından liberal batı kapitalizmi durgunluk içerisindeyken SSCB yeni beş yıllık planlarla son derece hızlı bir sanayileşmeye girmişti¹²³ şeklinde belirtmiştir. Dünya Ekonomik Buhranı küresel çapta bir kriz olduğundan, doğrudan değil ama dolaylı yoldan Rusya'yı da etkilemiştir.

Sovyetler Birliği, savaş sonrası iktisadi durumlarını düzeltmek için 1928'de başlayan beş senelik bir program hazırlama yoluna gitmişlerdir. “Ziraat işlerinde sosyalizmi bütün manasıyla tatbika çalışıyorlar. Ziraatı, ferdi istihsal ve şahsi tasarruftan alarak kolektif ve müşterek zümrelerin eline vermeye çalışıyorlar.”¹²⁴ Hazırlanan plan doğrultusunda hareket eden Rusya, ekonomik buhranın ortaya çıkmasından itibaren diğer ülkeler kadar zorluk yaşamamışlardır. Stalin, komünist fırkası kongresinde Sovyet Rusya'nın dâhili ve harici siyaseti ile beynelmilel vaziyetini uzun uzadıya izah eden bir rapor okumuştur. Stalin'in raporunda şu şekilde belirtmektedir;

Sovyet Rusya iktisaden yükseldiği halde kapitalist devletlerin gerilediğini ve bu gerilemenin sebebi harpten sonraki fazla istihsal olduğunu zikretmekte ve bu buhrana maruz kalan hükümetlerin başında Müttehide-i Amerika ve İngiltere bulunduğunu kaydederek bu iki hükümet arasındaki rekabetin Müttehide-i Amerika lehine inkişaf ettiğini ilave eylemektedir. Büyük devletlerarasındaki menafi tezatlarına işaret ederek mevaddı iptidaiye ve sermaye için mahreç bulmak mücadelesinin gayri kabili içtinap bir surette artacağını ve bunun harp tehlikesini tesri edeceğini söylemiştir. Beynelmilel vaziyete gelince hariçte bu hususta iki temayül mevcut olduğunu, bunlardan birinin kapitalist ve emperyalist devletlerden geldiğini ve taarruz ve tecavüz temayülü olduğunu, diğerinin ise Rusya'ya karşı muslihane siyaset takibi temayülü olduğu¹²⁵

Stalin, buhranın ticari rekabeti körükleyerek savaş tehlikesini meydana getireceğini düşünmektedir. Kapitalizmin hüküm sürdüğü, emperyalist anlayışa sahip memleketlerin buhranın altından kalkabilmek için Sovyet Rusya ile birlikte hareket etmeleri gerektiğini raporunda beyan etmiştir. Ancak Rusya'nın ürettiği ürünleri ihraç ederken iç piyasasından daha düşük fiyatlara satması (damping yapması) Amerika'yı Rusya'ya karşı bir ambargo koymaya zorlamıştır. Ambargonun nedeni olarak şunlar gösterilmektedir; Ruslar siyah ekmek yiyorlar Sovyet makarnası yiyorlar. Fakat Sovyet makarnası Viyana'da İtalyan makarnasından ucuza satılıyor. Rusya'da toptan bir düzine gömlek satın almak mümkün değildir. Fakat Rus keteni Fransa'da üreticilerimizi zora sokan bir fiyata satılmaktadır. Rusya'da ısınılmıyor fakat Rus antrasiti

¹²³ Hobsbawn, Ekim 1996: 117

¹²⁴ İktisadiyat Kısmı, *Akşam Gazetesi*, 24 Kânunuevvel 1929

¹²⁵ Rus Siyaseti, *Milliyet Gazetesi*, 30 Haziran 1930; Komünist Kongresinde, *Hâkimiyeti Milliye*, 30 Haziran 1930

Fransa’da Kardif’ten daha ucuz fiyatla ve daha ucuz nakliye masrafı ile satılıyor..¹²⁶ Böylece iki büyük sonuç ortaya çıkmaktadır. Sovyetler propagandalarına ve ihtiyaçlarına lazım olan sermayeyi tedarik ediyorlar. Ve kapitalist sanayinin tahribine çalışıyorlar

Rusya’nın dünya piyasalarına sürdüğü ürünlerin fiyatlarının düşük olması diğer memleketleri zor duruma düşürmektedir. Birçok devlet ekonomik buhranın getirdiği sıkıntıları atlatmanın çarelerini ararken, Rusya yaptığı damping ile gelişen ekonomik konjonktürünün üstüne tuz biber ekmektedir. Bunun neticeleri olarak da Rusya’ya ambargo uygulanması ortaya çıkmıştır.

Rusya’nın Avrupa’yı zorda bıraktığı bir diğer konu ise İngiltere’de buğday piyasasını istila etmesi ve bütün dünyayı zor durumda bırakacak buğday politikasıdır. “Sovyetler bir taraftan Karadeniz’den Avrupa’ya yüzlerce vapur yükü buğday ihraç ederken diğer taraftan Kanada’dan Vladivostok tarikiyle külliyyetli miktar da memlekete buğday ithal etmektedir..¹²⁷ Rusya’da halka vesika ile ekmek verildiğinden bütün buğdaylar hükümetin elinde toplanmıştır Çünkü çiftçinin yarısından ziyadesi komünizm esasına göre kurulmuş çiftliklerde çalıştıklarından mesai ücreti yok gibidir. Hususi ellerde bulunan mahdut araziden alınan mahsulün kısmı azami vergi olarak yine hükümetin elinde toplanıyor. Bunun için Sovyet buğdayları piyasanın altında fiyata satılabiliyor. Avrupa da mesai ücretleri ve sermaye masrafı dolayısıyla belli maliyet kıymeti olduğundan belirlenen fiyattan aşağıya satılamıyor.

Rusya, dünyayı kasıp kavuran ekonomik buhranın farkında olduğu için bu durumu kendi lehine kullanmaktan çekinmemektedir. Komünizm’in, ekonomik buhrana karşı Rusya’ya büyük avantajları olmuştur. Rusya, dünya ekonomisini baltalamaktan geri kalmamaktadır. Bu gelişmelerden dolayı her taraftan yükselen şikâyet sesleri ortaya yeni ekonomik yaptırımlar çıkarmıştır.“Romanya ile Macaristan, Sovyet memleketlerinden ithalat yapılmasını külliyyen menetmişlerdir. Fransa ile Belçika takyidat koymuşlar ve Rusya’dan gelecek malın miktarı bu iki memleketten Rusya’ya vuku bulan ihracat miktarını tecavüz etmemesine karar vermişlerdir.”¹²⁸

Bu gelişmeler Sovyetlerin iktisadi politikasını baltalamıştır. Eğer bu gelişmeler diğer devletlere örnek teşkil edecek olursa Rusya, ekonomik buhranın ve komünizmin getirdiği avantajları kaybedecektir.

¹²⁶ Amerika Rusya’ya Karşı İktisadi Harp Açtı! , *Vakit Gazetesi*, 6 Ağustos 1930

¹²⁷ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 24 Eylül 1930

¹²⁸ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 19 Teşrinisani 1930

Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Rusya'nın yaptığı Dampingi ele almıştır;

İşin Avrupa'daki telakkisi Rusya'nın bu tarik ile Avrupa'nın zaten bozuk olan iktisadiyatını bütün bütün bozmak maksadını takip ettiği merkezindedir. Bizim telakkimize göre Rusya bu tarik ile muhtaç olduğu döviz, yani ecnebi parasını tedarike imkân bulmak maksadını takip ediyordu. İki telakki arasındaki fark şudur: beynelmilel iktisadi münasebatı, yani hariçle alışverişi olan her memleketin ecnebi parasına ihtiyaç vardır. Her memlekette bu ecnebi parası ihtiyacının dışarıya sevk olunan mal ile temin olunması esastır... Rusya'da bilhassa beynelmilel hususi ticaret olmayıp bu sahada hususi şahıslar yerine devlet kaimdir. Orada istihsal eden devlet, alan ve satan devlettir.¹²⁹

Rusya'da alım ve satımın devlet tekelinde bulunması ve komünizmin halk üzerindeki dayatması Rusya'yı dünya piyasalarına karşı güçlendirmektedir. Rusya'nın dünya ekonomisini bozmak uğruna kendi halkını aç bırakmasını tüm dünya görmektedir.

Nadi'ye göre, "Rusya belki günün birinde kendi kendine yetecek hale gelebilir. Fakat başka memleketlerin sanayisini ve alelumum istihsalatını karıştırabilmek için evvela dünya kadar istihsal yapmaya ihtiyaç vardır. Sonra da Rus halkının ilânihaye açlığa ve sefaletle tahmil edeceğine inanmak lazımdır. Bütün bunların böyle olduğunu farz etsek bile bütün dünyanın piyasalarının Rusya ya karşı kapanmaları ihtimali dahi unutulmamalıdır"¹³⁰Nadi'nin açıklamalardan Rusya'nın Dampinginin başarılı olamayacağına inanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yunus Nadi'nin kasım ayında yazdığı köşe yazısının üstünden çok geçmeden bahsettiği bütün dünya piyasalarının Rus ithalatına kapanma meselesi yavaş yavaş gerçekleşmeye başlamıştır. Yılsonuna doğru "Berlin'deki Sovyet Ticareti Hariciye Murahhaslığı tarafından neşrolunan malumat ile dahi teyyüt eylediği vecihle ecnebi piyasalarda Rus hububat dampingi artık nihayet bulmaktadır."¹³¹

Amerika, Sovyetler Birliği'nin, yapmış oldukları ticaret usullerine karşılık yeni bir gümrük nizamnamesi neşrederek "Amerika'ya ithal olunacak mahsulât ve mamulâtı kürek mahkûmlarının ve diğer hürriyeti münselip kişilerin mesaisi eseri olmadığına dahi şahadetname ibraz olunacaktır"¹³² denilerek Rus mallarını engellenmek istemiştir. Bu durumun Amerika ve

¹²⁹ Yunus Nadi, Damping, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Teşrinisani 1930

¹³⁰ Yunus Nadi, Damping, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Teşrinisani 1930

¹³¹ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 3 Kânunuevvel 1930,

¹³² Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 3 Kânunuevvel 1930,

Rusya arasında iktisadi savaş çıkması kaçınılmaz görölmeye başlanmıştır. Bu şekilde Rusya'nın dünya piyasalarına egemen olmaya çalışmasının önu kesilmek istenilmiştir.

Amerika'da başlayan ekonomik buhran kısa bir süre de küresel bir boyut kazanarak bütün devletlerin ekonomileri üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Türkiye'de de ekonomik buhranın etkileri hissedilmeye başlanmıştır. İkinci bölümde Türkiye'de ekonomik buhranın etkileri ve alınmaya çalışılan tedbirlerle iktisadi alanda meydana gelen gelişmeler ele alınmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN TÜRKİYE'DEKİ İKTİSADİ ETKİLERİ

2.1. Buhran'ın Türkiye'de Hissedilmesi

1.Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki hükümeti var olan 1907 gümrük tariflerini kaldırarak ekonomi politikası çerçevesinde 1916 yılında yeni bir gümrük politikası belirlemiştir. 1907 gümrük politikasında belirli malların himayesi mümkün gözüküyordu. 1907'de %11 olarak belirlenen gümrük vergilerini 1. Dünya Savaşı'na girilmesinden önce %15'e yükseltilen gümrük vergileri 1915'te ise %30'a çıkarılmıştır. Mart 1916'da, daha Sir Grawford adında bir İngiliz'e hazırlatılan ve geliştirilmesi istenilen endüstrileri korumak için her ithal malı grubuna miktar başına maktu bir vergi getiren *spesifik* gümrük tarifesi yürürlüğe konuldu.¹³³

1916 gümrük politikası himayeci bir gümrük politikasıydı. Savaşın kaybedilmesi sonucunda başlatılan kurtuluş mücadelesi çerçevesinde bu gümrük tarifelerine de el atılmış ve fiyatlardaki artış göz önüne alınarak beş kat arttırılmıştır. “1921 Mayıs'ında ise savaş ortamında gerekli görülmeyen bazı tüketim malları ithalatı yasaklanırken başka bazı mallar için katsayı yeniden 3 kat daha arttırılarak 1916 spesifik değerinin 15 katına yükseldi.”¹³⁴ “Ancak İstanbul'daki işgal kuvvetleri ise, 1921 yılında % 11 gümrük vergi oranlarını yeniden uygulamaya soktular”¹³⁵

Kurtuluş mücadelesi sonrası Lozan'da toplanan devletler imzaladıkları ticaret sözleşmesiyle gümrük vergilerindeki oran farkını çözmüşlerdir. Türkiye Lozan'da gümrük vergilerini “1916'nın gümrük tarifesinin 9 katına indirmeyi kabul etti ve yürürlükteki oranları beş yıl boyunca değiştirmeyecekti. Ancak Türk lirasının sterlin karşısında %30'dan daha çok değer kaybetmesi ya da olağan dışı iktisadi krizler halinde Türk hükümeti istediği kararları alabilecekti.”¹³⁶ “Anlaşmaya taraf olmayan ülkeler ise, belirli ürünlerde dokuz ve on iki katlık gümrük artışlarından başka, korunmayan ürünlerde de beş ile sekiz kat arasında yükseltilmiş gümrüklerle karşı karşıyaydılar.”¹³⁷ “1916 tarifesi altın para üzerinden hesaplanmıştı. Ancak savaşın getirdiği enflasyon nedeniyle Osmanlı parası değer kaybetmeye başladı. Altın liranın

¹³³ Tezel, 1986: 138

¹³⁴ Tezel, 1986: 139

¹³⁵ Keyder, 1982: 102

¹³⁶ Tezel, 1986: 140

¹³⁷ Keyder, 1982: 102-103

kâğıt parayla değeri, 1916 sonunda 1.83 lira, 1916 yılı ortalaması 1.31 lira oldu. Yıllık ortalama değer 1924’de 8.15, 1925’de 8.13, 1926’da 8.09, 1927’de 8.26, 1928’de 8.30, 1929’da 8.74 oldu”¹³⁸ Lozan’da gümrük tarifesinin olağan üstü hallerde değiştirilemeyeceği maddesi devletin elini kolunu bağladığı için bu beş yılda dış ticareti düzenlemede yetkiler sınırlı kalmıştır. “Lozan antlaşmasına göre, Türkiye 1929 Ekim ayından itibaren gümrük vergilerini yükseltebilecekti. Spesifik niteliğiyle %25 olan yeni vergi, lüks sayılan ithal mallarıyla yerli üretime rakip mallar da %100 e kadar çıkıyordu.”¹³⁹ Türkiye’de gümrük tarifesinin yükseleceği beklentisine giren tüccarlar fazla kar ederiz düşüncesiyle ithalat yapmaya başlamışlardır. İthalatın fazlalığı ise Türkiye’ye çok pahalıya mal olmuştur. Bu pahalılık ise sadece ithal edilen mallarla sınırlı kalmamıştır, ayrıca ekonomik bir kaosa da sebep olmuştur. Bu ekonomik kaos, tüm dünyayı kasıp kavurması sebebiyle “Dünya Ekonomik Buhranı” olarak adlandırılmıştır.

Türkiye’de buhranın tesiri olabilecek ya da buhran ile doğru orantıda durumla ilgili ilk haber Vakit gazetesinde Mehmet Asım’ın tespiti doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Asım’a göre;

*Yeni gümrük kanunu BMM’ inden geçtiği sıralarda piyasada göze çarpan ilk hatalı cereyandan bahsetmiştir. Bazı kimselerin teşrini evvelden itibaren bir kısım ithalat eşyasına ait gümrük rüsumunun artacağını düşünerek ihtiyaçtan fazla mal sipariş ettiklerini, bilahare bu malları yüksek fiyatla satarak eski ve yeni gümrük resimleri arasındaki farktan istifade etmek istediklerini kaydetmiştir. Fakat aynı zamanda bu tarzda hareket edenlerin çok tehlikeli bir teşebbüse giretiklerini de ilave eylemiştik. Hakikati halde bu tehlikeyi anlamak için çok ince düşünceye, çok fazla bilgiye hacet yoktu. Çünkü meclisten geçen kanun mutlaka aynen tatbik edilecek değildi. Hükümet icap ederse akdedeceği ticaret mukavelelerinde muhtelif devletlerden temin edeceği menafıta mukabil yeni tarifenin bazı maddelerinde tenzilat yapabilecekti. Binaenaleyh bu mukaveleler daha akdedilmezden evvel yapılacak işleri daima neticesi müşkül mahiyette teşebbüsler suretinde telakki etmek lazım gelirdi. Maalesef neticesi böyle meşkül olan bir iş karşısında gene birçok kimseler ve müesseseler aldanmıştır. Uzun zamanlı sarf edilmesi mümkün olmayacak çok mali ağır faizli kredilerle mal celbedenler bulunmuştur. Şimdi mallar gelmiştir; elden çıkarılamadığı için beyhude yere depoları işgal etmektedir. Diğer taraftan bu malları gönderen ecnebi fabrikalarına karşı verilmiş olan bonoların taksit vadeleri geldikçe tediye müşkülâtı baş göstermektedir. Esasen bütün dünyada mevcut umumi buhran içinde muzdarip olan piyasamız sırf bu fazla ithalat işi yüzünden yeni buhrana maruz kalmaktadır.*¹⁴⁰

Buhranın ayak sesleri ise Milliyet gazetesinde *Amerika’da borsa da buhran*¹⁴¹ başlığıyla haber sütunlarına taşınmıştır. Devam eden günlerde ise yine bu ortaya çıkan para sükûtunun

¹³⁸ Tezel, 1986: 140

¹³⁹ Kazgan, 2012: 52-53

¹⁴⁰ Mehmet Asım, Yeni Bir Buhran, Vakit Gazetesi, 28 Teşrinievvel 1929

¹⁴¹ Amerika’da Borsada Buhran, Milliyet Gazetesi, 1 Teşrinisani 1929

zararları haberlere taşınmaya başlamıştır. *New York Borsası'nda fevkalade sükûtin tesirleri*¹⁴², *Newyork Borsası'nda panik*¹⁴³, *Newyork Borsası'nda fiyatlar düşüyor*¹⁴⁴, *Yüz milyarlık bir ziyan, Amerika Reisicumhurunun Telaşı*¹⁴⁵, haberler ard arda Türk basınında çıkmaya başlamıştır. Çıkan haberler sadece Amerika merkezli olarak Amerikan piyasalarında yaşanan ekonomik bir sorun olarak algılanmıştır. Tabi bu haberler ile birlikte buhranın Türkiye piyasalarındaki etkisi de görülmeye başlanacaktır. Ancak ekonomik buhran, Türkiye de ilk başlarda küresel bir olay olarak değerlendirilmediğinden bu duruma sebep olarak gümrük tarifeleri üzerinden yapılan ithalat gösterilmiştir. Buhran, kısa bir süre sonra Türkiye'de etkisini Sterlin üzerinde göstermeye başlamıştır.

2.1.1. Türkiye'de Sterlin'in Yükselmesi

Sterlin 15 Ekim 1929 yılında sabahleyin 1024 kuruşta açılmış ve akşam 1028 kuruşta kapanmıştır.¹⁴⁶ Ekonomik Buhranın başladığı kabul edilen 24 Ekim 1929 tarihinden önce gerçekleşen artışlar Mehmet Asım'ında köşesinde bahsettiği nedenlerden kaynaklanabilir. Gümrük politikası doğrultusunda beklentilerin karşılanamaması ürünlerin satıcıların ellerinde kalması sonucu borsayı etkilemiş olması muhtemeldir.

20 Ekim 1929'da 1033,5 kuruş olan sterlin¹⁴⁷, 22 Ekim'de 1039 kuruşa yükselmiş¹⁴⁸ 23 Ekim'e gelince İş Bankası'nın piyasaya kambiyo arz etmesi sonucu 1031,5 kuruşa¹⁴⁹ kadar gerilemiştir. 24 Ekim 1030¹⁵⁰, 26 Ekim Sterlin gene başı havada dolaşıyor dün sabah 1030 kuruştan açılan Sterlin yavaşça yükselerek 1041,5 kuruştan kadar muamele görmüş ve açıldığı fiyata nazaran altı kuruş artarak 1036 kuruşta kapanmıştır¹⁵¹, 30 Ekim 1929'da ise bir düşüş gerçekleştirerek 1030 kuruş'ta kapanmıştır. Bu düşüşüne sebebi ise borsaya İngiliz lirası üzerinden gelen döviz¹⁵² gösterilmektedir.

Türk lirasındaki bu düşüş Avrupa'nın da dikkatini çekmiştir. Bu düşüşü İstanbul'daki İngiliz gazete muhabiri; "İngiliz lirasının düşüşünü yeni gümrük tarifesinin uygulanmasından

¹⁴² Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 7 Teşrinisani 1929

¹⁴³ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 14 Teşrinisani 1929

¹⁴⁴ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 21 Teşrinisani 1929

¹⁴⁵ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 28 Teşrinisani 1929

¹⁴⁶ İngiliz Lirası 1028'i buldu, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Teşrinievvel 1929

¹⁴⁷ İngiliz 1033,5, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Teşrinievvel 1929

¹⁴⁸ 1039, İngiliz Lirası Tereffü Ediyor, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Teşrinievvel 1929

¹⁴⁹ Sterlin 1031,5 Kuruşa Düştü, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Teşrinievvel 1929

¹⁵⁰ Borsa' Vaziyet, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Teşrinievvel 1929

¹⁵¹ Sterlin Gene Başı Havada Dolaşıyor, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Teşrinievvel 1929

¹⁵² İngiliz Lirası 1030 Kuruş, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Teşrinievvel 1929

evvel alınan malların borçların vadelerinin gelmesinden bunlara karşılık olarak İngiliz lirası toplanmakta olmasına bağlanmaktadır”¹⁵³ diyerek Mehmet Asım’ın ileri sürmüş olduğu tezi doğrultusunda beyan vermektedir. 21 Kasım 1929’da İngiliz lirası yine artış göstererek 1042,5¹⁵⁴ kuruşu görmüştür.

Gerçek manada buhran dillendirilmediğinden dolayı duruma geçici olarak bakılmaktadır. Fakat yükselme devam etmektedir. 23 Kasım 1929, sterlin 1045,5 kuruşa çıkmış. Bunun üzerine Maliye Vekâleti duruma el atmıştır. Sterlinin artışının önüne geçileceğine kesin gözle bakılmaktadır.¹⁵⁵

İngiliz lirasının 1110 kuruşa çıkacağı söylentileri gazetelerde yer almaya başlamıştır. Ancak bu söylentilerin üzerine “sterlinin 1100 kuruşa çıkacağına hükmedilemez, ihtimalde yoktur. Yeni gümrük tarifesinin tatbikinden evvel hariçten getirilen külliyetli manifatura ve lüks eşyanın bedelleri azami iki aya kadar tamamen ödenmiş bulunacak ve bundan sonra da uzunca bir süre bu gibi eşya ithalatı iyice azalacaktır”¹⁵⁶ denilerek Türkiye’de buhranın 1929 gümrük tarifesinin getirmiş olduğu ülkesel çapta ve kendi içinde bir buhran görüntüsü çizdiğinin üstüne basa basa açıklamalara yansıtılmıştır.

27 Kasım 1929’a gelindiğinde ise Sterlin 1047 kuruştan 1060 kuruşa fırlamış 1056 kuruşa kapanmıştır.¹⁵⁷ Sterlin karşısında Türk parasının 13 puanlık değer kaybetmesi karşısında bu durumun getireceği sıkıntılar düşünülemeye başlanılmıştır. “İngiliz lirasının şimdiye kadar görülmemiş bir fiyatla yükselmesi üzerine yeniden borsanın hükümet tarafından kapatılması ihtimalleri ortaya atılmıştır. Ama bunun asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak borsada tetkikat için Ankara’dan bir heyet geleceği söylenmektedir.”¹⁵⁸ Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü B. ile Maliye Müsteşarı İngiliz lirasındaki artış üzerine tetkikatta bulunmuştur. Borsa komiserliğinden de vekâlete malumat gelmiştir. Bu malumata göre borsada sterlinin yükselmesinin sebepleri açıklanmak istenilmiştir;

Borsa mucibince, bir gün zarfında yapılan vadeli esham ve tahvilatı muamelesine ait fiyat farklarının o gün borsa kapandıktan yarım saat zarfında alınıp verilmesi müsaadesinin umumi muamelenin devamı mahiyetinde tefsir edildiği görülmekle badema borsaya mensup hiç kimsenin herhangi bir sebeple olursa

¹⁵³ Cihan İktisadiyatı, *Akşam Gazetesi*, 31 Ekim 1929; Siirt Mebusu Mahmut, Mali Vaziyetimiz, *Milliyet Gazetesi*, 7 Teşrinisani 1929

¹⁵⁴ 1042,50! İngiliz Lirası Gene Yükseldi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Teşrinisani 1929

¹⁵⁵ İngiliz Lirası, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Kasım 1929

¹⁵⁶ İngiliz Lirası, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Teşrinisani 1929; İngiliz (1100) ‘e Çıkacak mı, *Milliyet Gazetesi*, 26 Teşrinisani 1929

¹⁵⁷ Durmadan Yükseliyor, *Milliyet Gazetesi*, 28 Teşrinisani 1929; İngiliz Lirası, *Akşam Gazetesi*, 29 Teşrinisani 1929; Piyasanın Vaziyeti, *Vakit Gazetesi*, 29 Teşrinisani 1929; Tereffüü, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Teşrinisani 1929

¹⁵⁸ Durmadan Yükseliyor, *Milliyet Gazetesi*, 28 Teşrinisani 1929

*olsun koridorlarda toplanmaları ve borsa haricinde de polis memurlarının müteyakkız bulunmaları dün alakadarlara tebliğ edilmiştir.*¹⁵⁹

Ayrıca oluşabilecek karışıklığın önüne geçmek için borsa koridorlarında gereksiz toplanmalar yasaklanmış ve polislerin de hazır bir vaziyette bulunmaları gerektiği maliye vekâletine gönderilmiştir. 29 Kasım 1929’da Milliyet gazetesinin yaptığı haberde bu durum ele alınmıştır “Buhran var mı yok mu?” sorusu iktisatçılara sorulmuştur. Ortaya çıkan fikir yine gümrük politikası doğrultusunda yapılan ithalatın elde kalmasının yarattığı sonuçtan kaynaklı olduğu yönündedir.¹⁶⁰

Cumhuriyet Gazetesi piyasada çıkan buhran söylentileri üzerine Ticaret ve Zahire Borsası Kâtibi Umumisi ve Ticaret Mektebi Alisi müderrislerinden Dr. Nizamettin Bey’le görüşmüştür. Nizamettin Bey’in açıklamaları şöyledir:

*ihracat eşyamız önemli oranda, şüphesiz bu sene diğer senelerle karşılaştırılamayacak kadar azdır. İthalat eşyası gereğinden fazla getirilmişse de, bu fazlanın henüz yarısından fazlasının gümrüklerden çekildiği tahmin edilemez. Şu halde bu sene ticari eşyaları hareketli de geçen senelerin ticari eşyalarının hareketinden azdır. İşte zamanımızın 2 veya 3 misli kendisini gösteren buhranın tahlili bu şekilde görülmektedir... Denilebilir ki 24 Teşrinievvelde başlayan cihan buhranın tam bizim dâhili iktisadi vaziyetimizin son hali ile aynı ana temas etmiş olması tesadüf etmiş olması, bugünkü vaziyetin biraz çetinçe görünmesini mucip olmuştur.*¹⁶¹

Nizamettin Bey, Türkiye içerisinde oluşan kriz ortamının sebeplerini açıklamaya çalışmıştır. Tespitinde dikkat çeken nokta Türkiye’de krizi meydana getiren olayların ard arda gelerek etkisini göstermeye başladığını belirtmiştir. Dünyada ortaya çıkan ekonomik buhranın Türkiye’de, güçlü bir ekonominin oluşmamış olmasına denk gelmiştir. Ayrıca gümrük politikasındaki beklentilerin düşünüldüğü gibi yükseltilmemiş olmasının sonucu ekonomik buhranın sirayet etmesi süreci hızlanmıştır.

30 Kasım 1929 sterlin 1059,25’te açılmış, 1072,50 kuruşa kadar çıkmış 1068,50 kuruşa kapanmıştır.¹⁶² Borsa komiser Hasan B. 1068,50 kuruşa çıkması üzerine bir beyanatta bulunmuştur: “Bugün kambiyo satışları bir müddetten beri olduğu gibi azdır. Alışlar ise nispeten çok olmuştur. Bu vaziyet arz ve talep umumi kanununa göre İngiliz lirası fiyatını

¹⁵⁹ Sterlin 1058,25’te Kapanı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Teşrinisani 1929

¹⁶⁰ Borsa’da İktisadi Vaziyet, *Milliyet Gazetesi*, 29 Teşrinisani 1929

¹⁶¹ İktisadi Buhranın Sebepleri, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Teşrinisani 1929

¹⁶² Sterlin, *Vakit Gazetesi*, 1 Kânunuevvel 1929; 1068,5 Meşum Tereffüü Devam Ediyor, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Kânunuevvel 1929; İngiliz Lirası, *Milliyet Gazetesi*, 1 Kânunuevvel 1929; Borsada İngiliz Lirası Vaziyeti, *Hâkimiyyeti Milliye Gazetesi*, 1 Kânunuevvel 1929

yükseltmiştir.”¹⁶³ 1 Aralık 1929, İngiliz lirası 5 kuruş daha yükselerek 1074’te kapanmıştır,¹⁶⁴ 2 Aralık 1929, İngiliz lirası 1081¹⁶⁵, 3 Aralık 1929, 1089 kuruş,¹⁶⁶ 4 Aralık 1929, İngiliz lirası 1110,¹⁶⁷’e kadar gelmiştir ve 1929 yılında en yüksek rakamı görmüştür. Bu durum üzerine hükümet tedbirler alma yoluna gitmiştir.

15 Ekim 1929 yılında 1024 kuruşta açılan sterlin 4 Aralık 1929 yılına geldiğinde 1110 kuruşa yükselmiştir. Kısa sayılabilecek zaman zarfında Türk lirası 86 puanlık değer kaybetmiştir. Sterlinin yükselmesi karşısında hükümet tedbirler almak zorunda kalmıştır. Vekiller heyetinin aldığı kararlar şunlardır:

1-Bütün dairelerin hariçten satın almaları durdurulmuştur.

2-Bütün hükümet daireleri ihtiyacı olan şeyleri dâhilden tedarik edecek dâhilden tedariki mümkün olmayan satın alınmak zorunda olunan şeyleri şimdilik durduracaktır.

3-Bu suretle hiçbir hükümet dairesi döviz satın almayacaktır.

4-İdarei hususiye ve belediyeler de aynı tahdide tabidir.

5-Bankalar, imtiyazlı müessese ve şirketler de döviz satın almak için Heyeti Vekile’nin müsaadesini alacaklardır.

6-Borsadaki ecnebi kambiyo alım ve satımının hakiki olup olmadığı daimi surette vesaik üzerinde kontrol edilecektir.

7-Son günlerde yalan yanlış haberlerle ortalığı heyecana vermiş olanlar mahkemeye tevdi edileceklerdir.

Bütün bu tedbirlerin tatbikine hükümet dün akşamdan beri başlamıştır.”¹⁶⁸

Alınan kararlar da hükümet denetimi arttırarak para üzerinde yapılan usulsüzlüğün önüne geçmeye çalışmıştır. Borsada denetimi arttırarak spekülasyon yapmak amacı güdenler engellenmeye çalışılmıştır. Alınan bu tedbirler bir günde etkisini göstererek sterlinin düşmesini sağlamıştır. “Sterlin bir günde 37 puanlık bir değer kaybetmiştir.”¹⁶⁹ Borsadaki düşüşün sebeplerinde birini de Necmettin Sadık şu şekilde belirtmiştir;

Son günlerde İngiliz lirasının heyecanlı bir şekilde yükselmesi de bundan ileri geldi. Vakıa, son günlerin borsa hadisesi iktisadi sebeplerden ziyade ruhi amillerin tesiriyle olmuştur. Bir an geldi ki akıl, izan denilen şey ortadan kalktı, iktisadi ve mali düşünceler kayboldu, yalnız his ve ihtiras hakim mevkiye geçti. İngiliz

¹⁶³ İngiliz Lirası, *Milliyet Gazetesi*, 1 Kânunuevvel 1929; Borsada İngiliz Lirası Vaziyeti, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Kânunuevvel 1929

¹⁶⁴ Kovadis Sterlin, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Kânunuevvel 1929; İngiliz Lirası, *Vakit Gazetesi*, 2 Kânunuevvel 1929

¹⁶⁵ İngiliz Lirası 1081, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 3 Kânunuevvel 1929

¹⁶⁶ 1089 İngiliz Bu Miktara Vardı, *Vakit Gazetesi*, 4 Kânunuevvel, 1929

¹⁶⁷ Ali Rıza Bey İngiliz’in Pek Yakında Düşeceğini Söylüyor, *Milliyet Gazetesi*, 5 Kânunuevvel 1929; 1100 İngiliz Lirası Dün Bu Miktarda Kapandı, *Vakit Gazetesi*, 5 Kânunuevvel 1929; İngiliz Lirası Bu Sabah 1100 Kuruşta Açıldı, *Akşam Gazetesi*, 6 Kânunuevvel 1929, Bkz. Ek:1

¹⁶⁸ Hükümetin Tedbirleri Tesirini Gösterdi, *Milliyet Gazetesi*, 6 Kânunuevvel 1929

¹⁶⁹ Borsa’da Sevinç, *Vakit Gazetesi*, 6 Kânunuevvel 1929; Hükümetin Tedbirleri Tesirini Gösterdi, *Milliyet Gazetesi*, 6 Kânunuevvel 1929; Bir Günde 37 Kuruş Düştü, *Akşam Gazetesi*, 7 Kânunuevvel 1929; Paramızın Islahına Azmedilmiştir, *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Kânunuevvel 1929, Bkz. Ek: 2

lirasının bu derecede yükselmesine hiçbir sebep yoktu. Sadece bir takım zavallıların ellerindeki paraları-hain ve müfsitlerin propagandalarına inanarak- panik halinde tebdil ettirmek istemelerinden ileri geliyordu. Bunlar, daha şimdiden, paralarının bir kısmını kaybetmiş olmak ve birkaç gün içinde daha da kaybetmek suretiyle hem gafletlerinin, hem de memlekete ettikleri fenalığın cezasını göreceklerdir.

Bu buhranın önüne geçmek için evvela panik halini alan ruhi ve asılsız sebepleri izale etmek lazım geliyordu. Yalan şayialar tekzip edilince borsaya sükûnet geldi. Herkes vaziyeti anladı. Fakat bu gibi buhranların tekrür etmesine engel olacak, paramızı mütemediyen düşmekten kurtaracak tedbirleri bulup hemen tatbik etmek icap ediyordu.¹⁷⁰

Necmettin Sadık Türkiye’de ortaya çıkan para buhranını ülke içindeki sebeplerde dayandırmaktadır. Tüccarlar bonolarını ödeyemedikleri için piyasadan çekilen Sterlinin yükselmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durumlara ek olarak dünya çapındaki para hareketsizliği ve üretim fazlası Türkiye piyasalarına da dolaylı yoldan etkisi olduğu için sterlin yükselmektedir.

Alınan tedbirler neticesinde sterlindeki düşüş devam etmektedir. Sabah 1070’te açılan sterlin borsa açıldıktan 5 dakika sonra 1059¹⁷¹ seviyelerine inmiştir. Bu düşüşte sterlinin yükseleceği umuduyla ellerinde sterlin toplayanların alınan tedbirler neticesinde zarar etmemek amacıyla sterlini ellerinden çıkarması da etkili olmuştur. Sterlinin 8 Aralıkta 1050’ye düşmesi üzerine maliye vekili Ali Rıza Bey bir beyanatta bulunmuştur. İncelemelerin devam ettiğini, üç günden beri durumun normale doğru döndüğünü açıklamıştır. “Son incelemelerimiz ve temaslarımız, iki kuruşluk farka rağmen vaziyetin daha normal olduğunu göstermektedir. Bizim kanaatimiz, vaziyetin Türk lirası lehine olarak gerçekleşeceği yönündedir.¹⁷²

Ali Rıza Bey hükümetin aldığı tedbirlerin de etkisiyle sterlinin düşeceğinden emin olarak beyanat vermiştir.

Sterlini daha aşağıya çekmek için “Osmanlı Bankası’nın da dâhil olmak üzer milli ve ecnebi bütün bankalar piyasaya ecnebi kambiyou arz edecekler”¹⁷³ haberleri çıkmaya başlamıştır. Maliye müsteşarı Ali Rıza Bey ile bankalar arasında Türk parası ve Sterlinin durumunu tetkik etmek üzere büyük bir toplantı yapılmıştır. Bankaların piyasadaki durum hakkında ne düşündükleri ve kendilerinden bazı malumatlar istenilmiştir. Maliye müsteşarlığının istediği malumat şunlardır:

1-1926, 1927, 1928, 1929 senelerinde her ay kambiyo miktarı.

2- Yeni tarife kanununun tatbikinden evvel tüccarların getirttiği mallardan henüz bonoları tediye edilmeyen aksam hakkında mütalaat.

¹⁷⁰ Necmettin Sadık, Paramız, *Akşam Gazetesi*, 8 Kânunuevvel 1929

¹⁷¹ İngiliz Lirası Düşüyor, *Akşam gazetesi*, 8 Kânunuevvel 1929

¹⁷² Maliye Müsteşarının Beyanâtı, *Milliyet Gazetesi*, 9 Kânunuevvel 1929

¹⁷³ Para Meselesinin Kat’i Halline Doğru, *Akşam Gazetesi*, 11 Kânunuevvel 1929

3-Kambiyo mübayaatının hakiki ihtiyaçlara müstenit olması için tatbik edilecek tedbirler hakkında mütalaat.

4-Türk parası ve stabilizasyon hakkında mütalaat.¹⁷⁴

Bu suallere bankaların cevap vermeleri istenilmiştir. Bu toplantı olduğu sıralarda “sterlin 1024”¹⁷⁵ seviyelerine inmiştir. Mustafa Kemal Paşa, hükümetin aldığı tedbirlerden memnun olduğunu yazdığı şu mektupla dile getirmiştir:

Başvekil İsmet Paşa hazretlerine,

Milli paramızın kıymetini muhafaza yolunda hükümetin aldığı tedbirlerin eyi neticeler vermekte olmasından memnunum. Büyük millet meclisinin bu vesile ile de tecelli eden itimadı ve bütün milletin fili tasvibi iktisat mücadelemizde muvaffakiyetimiz için pek kıymetli bir teşfiktir ef.

13.12.1929

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal Paşa¹⁷⁶

Bu mektuba İsmet Paşanın cevabı da şu olmuştur:

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yüksek huzurlarına

Milli paramızın kıymetini muhafazada ve milli iktisat mücadelemizde yüksek alaka ve yüksek rehberliğinizin en önde olduğunu bildiren telgraf namenizi muvaffakiyetimiz için kat'i bir hüccet telakki ederim. Her büyük milli mesele büyük Gazinin rehberliğinde behemal müspet neticeye ereceğinden şimdiye kadar asla şüphe etmedim; ati içinde hiç tereddüdüm yoktur.

14.12.1929

İsmet¹⁷⁷

Bu mektupta Gazi Mustafa Kemal hükümete olan güvenini belirtmektedir. Hükümetin almış olduğu tedbirlerin başarılı neticeler vermesi sonucu gazi Mustafa Kemal Paşa Türk parasının gereken değeri kazanacağı için hükümetin politikasını desteklemiştir. Bu mektuba binaen yerli malı kullanımının kullanılmasının arttırılması konusuna değinilmiş ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'da aldığı kararlarla büyük örnek teşkil etmiştir.

2.2. 1930 Bütçesi

Cumhuriyetin ilanı ve devlet kurumlarının yeniden düzenlenmesi, devam eden süreçte ekonomik atılımların yapılması devletin ilk önceliklerdendir. Bu sürecin temelini ise mali alanda bütçe denkliliği oluşturmaktadır. “1920’li yılların siyasi ve ekonomik yapısında düzen ve dengeyi ön planda tutan devlet bütçe dengesini bu düzenin temeline koymuştur.”¹⁷⁸

¹⁷⁴ İngiliz 1024’e Düştü, *Vakit Gazetesi*, 12 Kanunuevvel 1929

¹⁷⁵ İngiliz 1024’e Düştü, *Vakit Gazetesi*, 12 Kanunuevvel 1929

¹⁷⁶ Büyük Gaziden Başvekilimize, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 15 Kânunuevvel 1929; İktisadi Seferberlik Yolunda, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Kânunuevvel 1929

¹⁷⁷ Büyük Gaziden Başvekilimize, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 15 Kânunuevvel 1929; İktisadi Seferberlik Yolunda, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Kânunuevvel 1929

¹⁷⁸ Coşar, Nisan 2004: 19

Devlet, 1924-1925 ve 1925-1926 bütçelerinde dönemin konjonktürü sebebiyle açıklar vererek onaylamıştır. Geçmişte girilen savaşların bozduğu ekonomik yapı, devletin yeniden yapılandırılmaya çalışılması, nüfus mübadelesi sonucunda masrafların artması ve bunun yanında iş gücü kaybı, savunmayı güçlendirmek amaçlı harcamalar bu yıllarda bütçelerin açık vermesinin en önemli nedenlerindendir. Daha sonraki yılların bütçelerinde açık verilmemesi ise bütçeyi denkleştirmek için alınan önlemlerle sağlanmıştır. 1928 yılı bütçesi görüşmelerinde İsmet Paşa'nın: Efendilerim eğer bu memleketin bütçelerinin dört sene evvel yüz milyondan başladığını, ne kadar açıklar gösterdiğini hatırlarsak bugün mevcut bütçenin nispeten az bir zamanda daha geniş kudretle karşımıza geldiğini kabul buyurursunuz. Bu azimet noktası bize gelecek bütçelerin daha ziyade ihtiyaca karşılık gelebilmesi için önemli dayanak olabilir¹⁷⁹ diyerek 1928 bütçesi meclisten geçmiştir.

Bütçe tasarruf, vergi toplamada düzen, yabancı sermayeden bağımsızlığı zedelemeyecek şekilde faydalanma ve israfa bulunmamak gibi tedbirlerle zaman zaman fazla vererek 1929 yılına kadar açık vermeden gelmiştir. “1929 yılı bütçesi gelirleri 220,298,300 Türk Lirası ile 1928 yılına nazaran 13 milyon fazladır.”¹⁸⁰

1930 yılı bütçesi ile haberler çıkmaya başladığında dünyada bir buhran durumu yoktu. Zaten buhranın etkileri tam olarak Türkiye de 1930 yılı içerisinde hissedilmiş ve bu dönemde dile getirilmeye başlanmıştır. 1930 bütçesi, gazetelerde yazılmaya başlandığı zamanlarda ekonomik buhranın dışında, buhran öncesi dönem baz alınarak oluşturulmaya çalışılmıştır. 1930 yılı bütçesiyle ilgili haberler gazetelerde yer almaya başlamış ve bu haberlere göre, 1930 yılı bütçesi ilk olarak “222,500,000” lira olarak belirlenmiş ve vergilere zam yapılmayacağı belirtilmiştir.¹⁸¹ 1 Kasım 1929 yılında Meclise 1930 yılı bütçesi giderleri 222 milyon 834 bin 330 lira ve gelirleri 222 milyon 992 bin lira olarak şeklinde sunulmuştur.¹⁸² Mecliste görüşülen 1930 bütçesi 28 Aralık 1929'da gazetelere şöyle yansımıştır;

Yeni sene bütçesinde geçen senelerde olduğu gibi gayet iyi bir tertip ve hesaplama ile başlanılan memleket işleri bilhassa iktisadi hayatımızın inkişafında, sıhhati umumiyetin muhafazasında ve maarif hayatımızın yükselmesinde temerküz ettirilerek bunlar için bütçenin tahammülü neticesinde azami miktarlar tefrik

¹⁷⁹ İSD, 1946: 182-183

¹⁸⁰ 1929 Bütçemizin Varidat Faslı 220,298, 300 L, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Kânunuevvel 1928

¹⁸¹ 1930 Bütçesi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Teşrinievvel 1929; Yeni Bütçe, *Akşam Gazetesi*, 21 Teşrinievvel 1929; Bütçemiz, *Vakit Gazetesi*, 20 Teşrinievvel 1929

¹⁸² Bütçe, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Teşrinisani 1929; Yeni Bütçe, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Teşrinisani 1930; Yeni Bütçe Dün M. Meclisine Verildi, *Milliyet Gazetesi*, 2 Teşrinisani, 1929

*olunmuştur... 1930 bütçesi, 1929 sütçesine nazaran 2 milyon 425 bin 349 lira fazlası ile 222 milyon 834 bin 330 liradır...*¹⁸³

Rakamlar bir sene öncesinin ekonomik verilerine göre düzenlendiği için ekonomik buhranın tesirleri dışında oluşturulan bir bütçedir. 1930'un başlarında ekonomik buhranın etkisinin hissedilmeye başlanmasıyla tasarrufa gidilmesi gündeme gelmiş ve bu yüzden bütçede de düzenlemeye gidilmesi uygun görülmüş ve meclise verilen bütçe geri alınmıştır. Meclis'in bütçede 15 milyon liralık bir tasarrufa gitmesini Mehmet Asım şöyle kaleme almıştır;

*Malum olduğu üzere hükümetin teşrinisani de işittiğimiz meclise verdiği bütçe layihası hazırlanırken bugün bütün devlet teşkilatını meşgul eden tasarruf ve istihsal mücadelesi henüz mevzu bahis değildi. Tabii bütçemiz esası da ona göre tanzim edilmişti. İşte bu suretle hazırlanmış olan bütçe meclis bütçe encümenince tetkik edilmekte iken menfi ve zaruri bir şekilde tasarruf ve istihsal mücadelesi lazım gelmiş, bu mücadelenin muvaffakiyetle yürütülmesi için 1930 bütçesinde 15 milyon liralık bir fazla tahsisat ilavesi icap etmiştir...*¹⁸⁴

Mehmet Asım'ın da kaleme aldığı yazıdan anlaşılacağı gibi hükümet tasarruf politikasına yönelmiştir. Buna sebep olan etken ise dünyada etkisini hissettirmeye başlayan ekonomik buhranın Türkiye'yi de etkilemeye başlamasıdır. Hükümet buhranı hissedince hemen önlem alma yoluna gitmeye çalışmıştır.

Bütçenin mecliste tekrar geri alınıp değerlendirilmesi konusunda son zamanlarda ortaya çıkan kambiyo sıkıntısının milli para üzerindeki tesiri ve milli paranın harice gitmesinin önüne geçilmesi gerekli görülen bir meseledir. Bu durumun bütçede açığa sebep olmasına engel olmak için bütçenin yeniden tetkik edilmesi gerektiği soncu ortaya çıkmıştır. İşte bu durumların doğurduğu zorunlulukları, bütçenin yeniden ele alınmasını Sadık şu şekilde değerlendirmiştir:

*Bana bütçeni göster sana nasıl bir devlet olduğunu anlatayım! Sözü çok doğrudur. Bütçe devletlerin aynasıdır. Bunun içindir ki hükümet bütçeyi yeniden tetkik ediyor... Bu suretle, yeni bütçe, devletin bugünkü sistemine, iktisadi sisteme uygun ve bu noktadan eski bütçelerden çok farklı olmak zaruretindedir. Tasarrufa azami riayet, paramızın altına tebeddül ederek harice akmasına mümanaat, her şeyden fazla milli servetin inkişaf ettirerek istihsalı arttıracak işlere masraf etmek. Bu üç nokta bütçemin esası olmalıdır ve olacaktır.*¹⁸⁵

Sadık, yeni bütçenin günün koşullarına uygun, geçmişteki bütçelerden farklı olması gerektiğine inanmaktadır. Bu konudaki beklentilerini de, tasarrufa gereken önemin gösterilmesi gerektiğini, Türk parasının, altınla değişilmesine engel olunması gerektiği, milli serveti arttıracak

¹⁸³ Yeni Bütçe 222 Milyon, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Kânunuevvel 1929

¹⁸⁴ Mehmet Asım, Geri Alınan Bütçe, *Vakit Gazetesi*, 4 Şubat 1930

¹⁸⁵ Necmettin Sadık, Bütçe Sistemi ve Devlet Programı, *Akşam Gazetesi*, 20 Şubat 1930

üretim araçlarına para yatırılması gerektiği konusunda üç nokta belirterek bunların uygulanmasına olan beklentisinin dile getirmiştir.

1930 bütçesi, geri alınmasının ardından mayıs ayında görüşülmeye başlanmış ve 6 Mayıs 1930 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. Kabul edilen yeni bütçeye göre 1929 yılı bütçesinden 5,000,000 milyon lira tasarruf edilerek masraf kısmı 222,640,023 lira olarak belirlenmiş ve varidat kısmı da 222,732,000 lira olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁶

1930 Ekim ayından itibaren 1931 yılı bütçe haberleri çıkmaya başlamıştır. Kasımda meclise 1931 yılının bütçe layihası sunulmuştur.

1931 bütçesi layihasına göre, 1930 senesi bütçesinden 18 milyon lira tasarruf yapılmıştır. Dünyadaki ekonomik buhranın da etkileri hesaba katılarak hazırlanan bütçe ile ilgili icra vekilleri heyeti bütçenin varidat kısmından yüzde on nispetinde tenzilat yapmak lüzumunu memleketin yüksek menfaatleri icabından görmüş ve bu zaruretle ahenktar olarak mesai programını yeni baştan mütalaa ve tespit etmiştir. 1931 bütçesi, masraflar toplamı 204, 640,365 ve gelirler toplamı da 204,657,000 olarak tespit edilmiştir.¹⁸⁷

2.3. Yerli Malı Kullanılmasının Teşviki

Milli paranın kıymetini arttırmak için alınan tedbirlerden biri de yerli malı kullanımına olan ilginin arttırılması olarak düşünülmektedir. Hükümet yerli malına olan ilgiyi en üst noktaya çekebilmek niyetindedir. Bu konuya dikkat çekebilmek için gazetelerde:“Vatandaş! İktisadi seferberlik başladı, vatani vazifeni unutma. Yerli malı giymek, paramızı harice akıtmamak her ferdin borcudur. Paramızın yegâne çaresi yerli mala rağbet göstermektir”¹⁸⁸ gündeme taşınmıştır.

“Hükümetin ticari muvazenemizi mümkün mertebe kısa zamanda temin için aldığı esaslı tedbirler umumi bir memnuniyetle karşılanmış, ihtiyaçlarımızı asgari hadde indirmek ve bunu da mümkün olduğu kadar yerli malları ile temin etmek ilk müspet adımları atılmıştır.”¹⁸⁹ Halkın büyük dikkatle dinlediği Gazi Mustafa Kemal Paşanın bu konuda bir girişimi bulunmuştur. Gazi Mustafa Kemal Paşa “kostüm ve paltolarının yerli kumaştan imalini emir buyurmuşlardır”¹⁹⁰

¹⁸⁶ Yeni Sene Bütçesi Kabul Edildi, *Milliyet Gazetesi*, 20 Mayıs 1930; 1930 Bütçesi Müttefikan Kabul Edildi, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Mayıs 1930

¹⁸⁷ Bütçe Meclise Verildi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Teşrinisani 1930; Yeni Bütçe, *Akşam Gazetesi*, Teşrinisani 1930; Yeni Bütçe, *Milliyet Gazetesi*, 2 Teşrinisani 1930; Cumhuriyetin Sekizinci Yılının Bütçesi, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Teşrinisani 1930

¹⁸⁸ İktisadi Seferberlik Başladı ve İlk Feyyaz Neticeler Kendisini Gösterdi. Türk Vatandaşları İçin Yeni Bir Vazife Başlıyor, *Milliyet Gazetesi*, 8 Kânunuevvel 1929

¹⁸⁹ İktisadi Cidal, *Milliyet Gazetesi*, 10 Kânunuevvel 1929

¹⁹⁰ Gazi Hz. Yerli Mal Giymekte Bize Rehberlik Ediyor, *Milliyet Gazetesi*, 11 Kânunuevvel 1929; Sterlin Düşüyor, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Kânunuevvel 1929; Gazi Hazretleri, *Akşam Gazetesi*, 15 Kânunuevvel 1929

Ayrıca İsmet Paşa nutkunda bu konuya da değinmiştir. “Umumi kanaate göre kadınlar arasında yerli kumaş giymek modası taammüm ederse memlekettten yalnız bu iş için her sene harice giden 40 milyon liranın hiç olmazsa yarısı dâhil de kalacaktır.”¹⁹¹

Hükümet yerli malı konusuna eğilmeye başlamıştır ve nutuklarda bu konu önemli yer tutmaya başlamıştır. İsmet Paşa bu nutkunda mali konuların yanında ülkedeki buhranın sebeplerinden bahsetmiştir. Devamında yerli malı kullanımı meselesini nutkunda şöyle ele almıştır:

*Güzel lavanta sürünmüş ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz. Anadolu dağlarının çiçeklerini başına takarak gürbüz vücutla cephan taşıyan anaları gibi kızlarımızın sağlam vücutlu ve yerli ipeklerle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden evvel kuvvetleri, kanaatkârlıkları, tasarruf ile kendi yuvalarını yılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz.*¹⁹²

Yerli malı kullanımı konusunda halkı bilinçlendirmek amacıyla konferanslar verilmesi de gündeme gelmiştir. Bu konuda memurlara bu konuda büyük görev düşmektedir. “Binaenaleyh, memurların nazarı dikkatlerini celbedilmesi ve bu meseledeki hayati ehemmiyetin yer yer izah edilerek halkın tenvir edilmesi takarrür edilmiştir. Bunun için pek yakında halk fırkasından müntahap zevat tarafından umumi konferans mahallerinde izahat verilecektir.”¹⁹³

TBMM Reisi Kazım Paşa İstanbul’u ziyareti sırasında Haydarpaşa garında Türk Ortodoks Kilisesi Baş papası Papa Eftim Efendi ile arasın yerli malı kullanımı konusunda bir sohbet olmuştur. Kazım Paşa, Papa Eftim Efendiye *Yerli malı giyiniz* demişler ve bu söze de *memnuniyetle milli malumatı kullanacağız*¹⁹⁴ diye aralarında bir konuşma geçmiştir.

Hükümet yerli malı kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla her fırsatta teşviki dile getirmiştir. Türk parasının kıymetini arttırmak için yerli malına olan ilginin arttırılması amaçlanmıştır. Bu konuda Gazi Mustafa Kemal’de yerli malı kullanımını arttırmada halka rehber olmuştur. Onun rehberliğinde adımlar atılmaya çalışılmış ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti meydana gelmiştir. Bu cemiyetin kurulma amacı, ülkedeki ekonomik krizin etkilerini azaltmak doğrultusunda uygulanmaya çalışılacak politikalara öncülük etmektir.

¹⁹¹ Başvekilin Nutku, *Akşam Gazetesi*, 15 Kânunuevvel 1929

¹⁹² İsmet Paşanın Nutku, *Akşam Gazetesi*, 14 Kânunuevvel 1929

¹⁹³ Yerli Malı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Kânunuevvel 1929

¹⁹⁴ Yerli Malı Kullanmak En Vatani Vazifedir, *Milliyet Gazetesi*, 21 Kânunuevvel 1929, Bkz. Ek: 3

2.4. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Kurulması

İsmet Paşanın 12 Aralık 1929 yılında mecliste gerçekleştirdiği beyanatında “*Milli iktisat ve Milli tasarruf*”¹⁹⁵’tan bahsetmiştir. Konuşmasına tasarrufun üzerine basa basa dile getirdiği cümlesi ise: “Senede 5 milyon liraya kahveye veriyoruz, vatandaş kahve ve ekmek arasında muhayyer kalacaksa onun kahveyi tercih etmemesi için kulağına bağıracağız”¹⁹⁶ sözüdür. Bu sözle keyfiyetin ihtiyaç mallarındaki önceliğimizin önüne geçmemesi için uyarılarda bulunulacağını dile getirmiştir.

Siirt Mebusu Mahmut, girişilen mücadeleyi şu ifadelerle dile getirmiştir;

Türkiye için yeniden kalk borusu çalışıyor. Bu ses, hadiselerden, tarihten geliyor. Türk milleti siyaset ve askerlik meydanında hasımlarını yendi. Bunun üzerine dediler ki

-Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Tarih de söylüyor ki Türk cesurdur, kavgacıdır. Asıl hüner medeniyet ve marifet yollarında, hele iktisadi kabiliyette kendini göstermektir!

İşte şimdi böyle bir imtihan geçireceğiz. Yeni hayatın zaruretleri bizi yeni bir mücadeleye, iktisat mücadelesine götürüyor. Türk’ün bu marifet meydanında muvaffak olması milli borcudur. Şeref ve namusu icabıdır... İşte Türk milleti, milli izzeti nefse, can damarına dayanan böyle bir davayı kazanmak için iktisadi mücadeleye davet ediliyor. Nihai zaferin bütün vasıtaları, bütün imkânları elimizdedir. Bütün mesele milletin bu zarureti takdir etmesindedir. Bir defa Türk milletinin iradesi, kararı layık oldu mu bu dünya da başarılamayacak hiçbir iş olamaz... Vatandaş, kalk borusu çalışıyor! Vatanın davetine icabet ediniz, milli iktisat cephesine koşunuz!”¹⁹⁷

Kurtuluş Mücadelesi’nde verilen siyasi ve askeri mücadelesinin devamı gibi göstererek “kalk borusu” şeklinde kaleme almıştır

Nadi, paramızı ıslah etmek için gerek devletçe gerek milletçe tasarrufa uyulmasının iki sonuca ulaştıracağını belirtmiştir. Bu sonuçlar:

- 1- Dış ticarete iktisadi ve mali ilişkilerde dengenin sağlanması,
- 2- İçeride yavaş yavaş sermaye birikiminin sağlanması.

Atalarımızın “işten artmaz, dıştan artar” sözü burada pek güzel bir uygulama yeri bulur¹⁹⁸ açıklamalarıyla İsmet Paşa’nın milli iktisat ve milli tasarruf sözlerine ek olarak “şuurlu tasarruf” konusunda hedeflenen politikayı ele almıştır.

Gazetelerde çay yerine ıhlamurun tercih edilmesi şeklinde yer alan açıklamalar üzerine yerli ürünlerin bir simgesi olan ıhlamurun çay yerine tercih edilmesi önemsiz bir tasarruf hareketi olarak görülse bile milli tasarrufa katılmak açısından önem kazandığı yazılmıştır.Çay,

¹⁹⁵ Milli İktisat, Milli Tasarruf, *Milliyet Gazetesi*, 13 Kânunuevvel 1929

¹⁹⁶ Milli İktisat, Milli Tasarruf, *Milliyet Gazetesi*, 13 Kânunuevvel 1929

¹⁹⁷ Siirt Mebusu Mahmut, Kalk Borusu, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Kânunuevvel 1929

¹⁹⁸ Yunus Nadi, Şuurlu Tasarruf, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Kânunuevvel 1929, Bkz. Ek: 4

kahve ya da çeşitli ipekli kumaşların masraflarının kısılarak bir yere varılamayacağını düşünülmesi de yanlış karşılanmıştır. Asım, “Damla damla göl olur, darbı meselimi hiçbir vakit unutulmamalıdır; hele çay ve kahve gibi basit sarfiyatı bertaraf etmekle iktisadi muvazeneyi bulmak iddiası varidi hatır bile değildir; maksat umumi istihkak sahasının her cihetinde mümkün olan tasarrufu yapabilmektir.”¹⁹⁹

Va-Nu, ise çay yerine ıhlamur sözünün yanlış anlaşıldığını dile getirmiştir. O’na göre başvekil nutkunda sözgelimi bu ibareyi kullanmıştır. “Başvekil Paşanın “*ıhlamur içelim!*” sözü harfi harfine, kat’i surette tatbik edilecek bir hakaret düsturu değil, milli mahsulâta rağbeti uyandıracak bir timsaldir.”²⁰⁰ Tasarruf konusunda söylenenlerin yanlış anlaşıldığını dile getirmiştir. Halka tasarrufun daha düzgün ve anlaşılır bir biçimde açıklanması gerekmektedir. Bunu da bir cemiyet üstlenmiştir. Bu cemiyet Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’dir.

Milli Tasarruf ve İktisat Cemiyeti tamamen zorunluluktan kurulmuş bir cemiyettir. Türk parasının kıymeti düşmesi üzerine yerli malı kullanımı teşvik edilmek istenilmiştir. Bu teşvik ile Türk parasının kıymetini geri kazanacağı düşünülmüştür. Yerli malı ile başlayan ve tasarruf hareketi ile bir araya gelen iktisadi politikaların halkla programlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için böyle bir cemiyet gereklilik arz etmekteydi. İsmet Paşa’nın bir gün önce yaptığı konuşma üzerine 13 Aralık 1929 tarihinde TBMM’inde Meclis Reisi “Kazım Paşa başkanlığında bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Hasan (Trabzon), Rahmi (İzmir), Fuat (Kırklareli), Reşit Saffet (Kocaeli) Besim Atalay (Aksaray), Mahmut (Siirt), Ziraat Bankası Umum Müdürü Şükrü Beylerle Emlak Bankası Umum Müdürü hazır bulunmuşlardır.”²⁰¹ Bu toplantı ile Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. “Cemiyetin nizamnamesine göre herkes cemiyetin azası olabilecektir. Azanın vazifesi yerli mamulâtı giymek ve bu hususta vatandaşları teşvik ederek milli tasarrufa alıştırmaktır. Kadınlar cemiyetin faal azasındandır ve yerli malı giymekle mükelleftirler. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hz. ve Hükümet Erkânı cemiyetin tabii azasındandır.”²⁰² Cemiyetin önemini arttırmak için Gazi Hz. ve Hükümet Erkânı cemiyetin doğal azası olarak gösterilmiştir. Tasarruf ile ülkede parayı ıslah etmek amaçlanmıştır.

Mehmet Asım, köşesinde milli tasarruf ve para mücadelesini ele alan şu tespit yazısını yazmıştır;

¹⁹⁹ Mehmet Asım, Tasarruf, *Vakit Gazetesi*, 22 Kânunuevvel 1929

²⁰⁰ Va-Nu, İktisadi Abıhayat: İhlamur, *Akşam Gazetesi*, 28 Kânunusani 1930

²⁰¹ Milli İktisat Hareketi Başlamıştır, *Milliyet Gazetesi*, 14 Kânunuevvel 1929; Milli Tasarruf Cemiyeti, *Vakit Gazetesi*, 14 Kânunuevvel 1929

²⁰² Gazi ve Yerli Mallar, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Kânunuevvel 1929

Bilfarz bugün görüyoruz ki memleketimizde para mücadelesi ile beraber milli tasarruf hareketi başlar başlamaz İstanbul lokantacıları arasında liste üzerine yemek pişirmek usulünün kaldırılmasına doğru bir cereyan peyda olmuştur. Herhalde bu cereyanı takdir ederiz. Filhakika birkaç sene evvel frangın kıymeti düştüğü zaman Fransız lokantacılarının liste usulünü kaldırarak üç kaptan fazla yemek pişirmemeleri iyi neticeler vermişti. Lokantacılar cemiyeti azasından Hüseyin Bey Vakit gazetesindeki beyanatına göre: “liste usulü kaldırıldığı takdirde üç kap yemeği müşteriye kırk kuruşa vermek mümkün olacağını söylemiştir ki; bu neticeler her şeyden evvel hayat pahalılığına karşı elde edilmiş mühim bir muvaffakiyet demektir.” Lokantacıların ve aşçıların kullanacakları yemek malzemesini yerli mallarından intihap etmeleri ise her sene 10 milyon lira kadar bir paranın memleket dâhilin de kalmasını mucip olacaktır; bu neticenin umumi tediye muvazenemiz üzerine ne kadar hayırlı tesirler yapacağı da kolayca tahmin edilebilir.”²⁰³

Cemiyet yurtiçi gezilerinde ise halka yerli malı ve tasarruf konusu anlatmaya çalışmışlardır. Meclis Reisi Kazım Paşa, cemiyete girenlerin yerli malı kullanmalarının yanında çevresinde bulunanları da yerli malı kullanmaya teşvik etmeye çalışacaklarını belirtmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın kıyafetlerini yerli kumaşlardan yaptırmaya başladığını, köşkündeki eşyalarında yerli malı olmasını istediğini belirtmiştir. Gazi’nin iktisadi faaliyete verdiği önemden faydalanılmaya çalışılmıştır. Halkın saygı ve sevgisini kazanmış olması dolayısıyla kendi yaptığı gibi yerli malı kullanmayanların yüzüne bakmayacağı dile getirilerek duygusal bir etki yaratmak amaçlanmıştır. Kazım Paşa ayrıca “Çay ve kahve sarfiyatı asgari hale indirilebilir. Bilhassa memleketimizde çok müteammimin olan kahve ısmarlamak gibi adetler kaldırılarak tasarrufa riayet edilirse 5 milyonluk kahve ve çay masrafı yarıya iner”²⁰⁴ şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Tasarruf cemiyeti, teşkilatına başlayarak yurt içinde cemiyete üyeler kazandırmaya çalışmıştır. Cemiyete üye olmak isteyenlere ise; “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin muttali olduğum nizamnamesini ahkâmına tamamıyla riayet edeceğimi ve daima tercihen yerli malları kullanacağımı ve hükmüm geçenlere de kullandıracağımı taahhüt ederim”²⁰⁵ şeklinde taahhütname imzalatılmıştır

Kadınların tasarruf konusunda daha etkin olacağı konusunda fikirler dile getirilmiştir. Kadınlara tasarruf doğrultusunda sorumluluklar verilmeye çalışılmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin amacı tasarruf fikrini halka yerleştirmektir. Bu doğrultuda kuruluşundaki nizamnamesi şöyledir:

- 1- *Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hz. ’nin himayeler altında “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti “ namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.*

²⁰³ Mehmet Asım Milli Tasarruf Cemiyet, *Vakit Gazetesi*, 17 Kânunuevvel 1929

²⁰⁴ Yerli Malı Kullanmak En Vatani Vazifedir, *Milliyet Gazetesi*, 21 Kânunuevvel 1929

²⁰⁵ Taahhüt Edin, *Milliyet Gazetesi*, 21 Kânunuevvel 1929

- 2- Cemiyetin umumi merkezi, Ankara'dadır.
- 3- Cemiyetin müessisleri B.M.M. Reisi Kazım Paşa, Reis vekili Hasan (Trabzon), Yusuf Kemal (Sinop), Saffet (Erzincan), Mahmut (Siirt), Celal (İzmir), Fuat(Kırklareli), Rahmi(İzmir), Reşit Saffet(Kocaeli), Besim Atalay (Aksaray) Beylerle, Ziraat ve Emlak Bankaları U.M leridir.
- 4- Cemiyetin gaye ve maksadı, halkı israfla mücadeleye, hesaplı ve tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, yerli mallarımızı tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak, yerli mallarımızın miktarını çoğaltmak, cinslerinin metanet, zarafet, nefaset ve sair evsaf itibarıyla yabancı mümasil mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmaktır.
- 5- Tercihan yerli mallarını kullanmayı ve hükmü geçenlere kullandırmayı imzası altında taahhüt eden kadın erkek her fert cemiyete aza olabilir.
- 6- Tercihen yerli malı kullanmak ve kullandırmakla beraber, münhasıran yerli malı istihsali veya ticaret ile meşgul olan şirketler, ticarethaneler ve müesseseler cemiyetin gayelerine hizmet eden sair hükmi şahıslar ve milli teşekküller de cemiyete girerler
- 7- Cemiyete girecek aza, senede bir lira aidat verir. Toptan (25) lira verenler daimi aza olarak her sene para vermekten veraste kalırlar.
- 8- Cemiyetin gayelerine, dileklerine karşı hareket edenler, umumi merkezin kararlarıyla cemiyetten çıkarılırlar.
- 9- Cemiyetin gayesine en çok hizmet edenler, umumi merkezin kararıyla münasip surette taltif ve isimleri ilan olunur.
- 10- Cemiyetin bilumum müntahap azası fahri olarak çalışırlar.
- 11- Kongre umumi merkez ve şubeler murahhaslardan tereküp eder.
- 12- İlk kongre 1931 senesinde toplanacaktır.
- 13- İlk umumi merkez heyetini müessisler teşkil eder. Ondan sonra gelecek umumi merkez heyetleri, kongreler tarafından ayrılacak ve 15 azadan mürekkep olacaktır.
- 14- Umumi merkez azasının vazife müddeti 2 sene, yani alelade bir kongreden onu takip edecek alelade kongreye kadar devam eder.²⁰⁶
- 15- Cemiyet, her sene bir haftayı tasarruf haftası yapacaktır. Bu haftanın ilk günü İsmet Paşa Hz.nin 1929 senesinde BMM de Milli iktisat ve tasarruf hakkında beyanatta bulundukları 12 Kânunuevvel tarihidir.²⁰⁷

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluşunun akabinde Siirt Mebusu Mahmut Milliyet'teki köşesinde bu durumu ele almıştır:

Bu memlekette şimdiye kadar gayeleri yüksek, programları parlak birçok cemiyetler ve teşekküller vücut buldu. Ancak o gayelere ve programlara samimi aşk ile bağlanmamak yüzünden müspet netice verenleri çok az oldu. Yeni cemiyetin mahiyeti öyle değildir. Şüphe yoktur ki, Reisicumhur ve meclis reisinin himaye ve riyaset edecekleri bir teşekkül, gerek dâhile ve gerek harice her türlü emniyet ve hürmet hissini telkin eder. Halkın bu emniyet ve itimadı, başlı başına bir kuvvettir. Şurası da muhakkak ki herhangi bir mücadelede

²⁰⁶ Milli Tasarruf, Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kânunuevvel 1929

²⁰⁷ Milli Tasarruf Cemiyeti, Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kânunuevvel 1929

*muvaffakiyetin ilk şartı programdır, teşkilattır, sonra da o programı tatbik ve teşkilatı idarede disiplinin ve takip fikrinin hâkimiyetidir. Şüphesiz “Milli Tasarruf ve İktisat Cemiyeti” bu noktai nazardan istikbal için bize her şey vadeden bir teşekkül olacaktır.*²⁰⁸

Siirt Mebusu Mahmut, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin önemine ve başarılı olacağına vurgu yapmıştır. Geçmişte birçok programın tasarlandığı ancak gereken önemin verilmemesi yüzünden bir yere gelinemediği dile getirilmiştir. Milli iktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin ayrı bir yere koyulmasının sebebi Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Başvekilin de dâhil olduğu önderlerin bu cemiyeti desteklemeleridir.

Tasarruf konusunda İş Bankası da çalışma içerisine girmiştir. İş Bankası 1929 yılında 25 Aralık gününü “Tasarruf Günü” ilan etmiş ve bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda şu konular tasarrufun dikkat çekilen maddeleridir:

1. *Üç kazanırsan birini sakla*
2. *Marifet sade kazanmakta değil, arttırmaktadır.*
3. *Günde 10 kuruş ne olur deme: azı bilmeyen çoğu hiç bilmez.*
4. *İsraftan sakın: alın teri, kol emeği ve beyin yorgunluğu ile bir ayda kazandığını bir gecede verme.*
5. *Para insana hem iyi gün dostu, hem kara gün dostudur: iyi günlerde kısı, kötü günlerde harcan.*
6. *İşten artmaz, dıştan artar, bunu unutma!*
7. *Sakla samanı gelir zamanı. Sırasında bir tek lira ölüm yatağında hastayı kurtarır.*
8. *Paramı toprağa gömme paslanır.*
9. *Para parayı çeker.*
10. *Arttırmayan fertlerin sonu yoksulluk, arttırmayan milletlerin sonu kulluk!...*²⁰⁹

şeklinde belirlenen maddelerle tasarruf meselesine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. İş Bankası’nın düzenlediği ilk toplantı daha çok annelere ve kadın öğretmenlere ağırlıklı olarak önem verilerek düzenlenmeye çalışılmıştır. İş Bankası’nın toplantılarından da çıkan sonuç tasarrufun kadından başlayarak daha geniş kitlelere ulaşacağı fikridir. İş Bankası’nın İstanbul Müdürü Muammer Bey, Tasarruf Günü toplantısı dolayısıyla şu açıklamaları yapmıştır:

Bankamızın milli tasarruf günü dolayısıyla ilan ettiği bugün için 500 kişiyi davet ettik davetlilerimiz Türk anneler ve muallim hanımlardır. İktisadi mücadelede Türk annelerin ve muallim hanımların büyük hizmetleri olacaktır. Kendilerinden şunları rica edeceğiz:

1. *İsraftan kaçınmaları için yavrularımız üzerinde telkinde bulunmak.*
 2. *Çocuklarımızı tasarrufa alıştırmak, para arttırmanın zevkini kendilerine anlatmak.*
- İş bankasının kumbaralarına karşı bilhassa son aylar zarfında gösterilen rağbet, Türk anne ve babalarının tasarruf hareketlerinin başına geçtiklerine kuvvetli bir delildir...*²¹⁰

²⁰⁸ Siirt Mebusu Mahmut, Sözden İşe, Milliyet Gazetesi, 22 Kânunuevvel 1929

²⁰⁹ Vatandaş Yeni Bir Harbe Giriyoruz, Milliyet Gazetesi, 25 Kânunuevvel 1929

²¹⁰ Milli Tasarruf Günü, Akşam Gazetesi, 26 Kânunuevvel 1929

sözleri tasarruf konusuna verilen önemi göstermektedir. İş Bankası bu konuda girişimlerde bulunmuştur.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti faaliyete geçerek “yerli malına” olan önemi arttırmaya yönelik çalışmalara başlamıştır. İlk olarak İstanbul’un en maruf kadın terzilerini toplantıya çağırılmışlardır. Bu toplantılarda “ cemiyetin jüri heyeti, yerli mallar numunelerini tetkik ederek ecnebi malları karşısındaki mevkillerini tayin eyleyeceklerdir.”²¹¹

Mustafa Ragıp, tasarruf konusunda Türk kadınlarına fikirlerini sormuştur. Sadiye Müştak Hanımefendi kendisine tasarruf ile ilgili beyanda bulunmuştur. Sadiye Müştak Hanım, “...benim milli tasarruftan çıkarttığım mana, filan malı alıp filanı almamak değil belki israf etmeyip milli serveti çoğaltmaktır”²¹² şeklinde fikrini beyan etmiştir. İş Bankası’nın annelere aşılama çalıştığı tasarruf fikrini, temelde aşılama çalışanlardan biri de İstanbul Kız Lisesi Müdürü Nakiye Hanımdır. Nakiye Hanım verdiği konferanslarla tasarruf fikrinin en sıkı savunucularındandır. Okulda kız öğrencilere tasarrufu aşılama için çalışmaktadır. O, “talebenin yerli eldivenler giymesini yarının Türk annesinin tasarruf fikrini bilmesi lazım geldiğini söylemiştir.”²¹³ *Ağaç yaşı iken eğilir* atasözüne nazire olabilecek bir düşüncedir. Genç nesillerin tasarrufu öğrenmesinin gelecekte ülkelerine sağlayacağı faydalar açısından önemi görülmektedir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, halkı tasarruf konusunda bilinçlendirmek için toplantılar, konferanslar, yerli mallar haftası gibi kampanyalar yapmıştır. İsrafin önüne geçerek tüketimi bilinçli hale getirmek için halka eğitimler verilmeye çalışılmıştır. Kadınların fikirleri gazete sütunlarında yer bulmuştur.

“Türkiye her gün yeni bir mücadeleye giriyor... Binlerce Türk halkı yerli malı giymeye ahdetti”²¹⁴ başlığıyla verilen haberde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin tasarrufa ve yerli malının önemine dikkat çekmek için kadınlara düzenlediği toplantı gazete sütunlarına taşınmıştır. Bu toplantıda İstanbul Kız Lisesi Müdürü Nakiye Hanım kürsüye çıkarak şu açıklamaları yapmıştır;

Tam 50,000,000 LİRA!...

Hanımlar! Avrupa ve Amerika’ya giyinmek ihtiyacının tatmini için verdiğimiz para 50 milyon liradır. Bu 50 milyon liralık harice giden paramız Türk ülkesinin göğsüne açılan 50 milyon yaradır. İstiklal mücadelesinde Türk kadını gazi Mustafa Kemal Paşa’nın yanında bir mevkii şeref almıştı. İktisat

²¹¹ Yerli Mal Giyilecek, *Milliyet Gazetesi*, 4 Kânunusani 1930

²¹² Mustafa Ragıp, Tasarruf ve Hanımlarımız, *Akşam Gazetesi*, 6 Kânunusani 1930

²¹³ Tasarruf Fikri, *Akşam Gazetesi*, 6 Kânunusani 1930

²¹⁴ Türkiye Her Gün Yeni Bir Mücadeleye Giriyor. Binlerce Türk Halkı Yerli Malı Giymeye Ahdetti, *Milliyet Gazetesi*, 11 Kânunusani 1930

*mücadelesinde Türk kadını aynı şeref mevkiini bihakkın muhafaza edecektir... Milli Tasarruf Cemiyeti bizden giyinmemeyi istemiyor. Tasarruf tavsiye ediyor, yemek yerken yerlisini aramamızı istiyor.*²¹⁵

Nakiye Hanım, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin düzenlediği toplantıda Türkiye Cumhuriyeti'ni bulunduğu durumdan kurtarmak için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tasarruf politikaları doğrultusunda erkek elbiselerinin de yerli malından dikilmesi konusunda bir toplantı yapmıştır.²¹⁶ Yapılan bu konferanslar olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. Sanayi ve Maadin Bankası Umum Müdürü yerli malına olan rağbetin arttığını dile getirmiştir.²¹⁷

Tasarrufu çocuklara aşılacak için bazı girişimlerde de bulunulmuştur. Bunu en güzel örneği 21 Şubat 1930 tarihine Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin İstanbul'da yaptığı toplantıda İş Bankasının Amerika'dan getirttiği tasarruf filmi çocuklara izlettirilmiştir.²¹⁸ Bununla da yetinmeyen cemiyet halkın ilgisini çekmek ve dış ticareti arttırmak amacıyla bir broşür hazırlatmıştır. Bu broşürde “yerli milli istihsal ürünler ve ihraç maddelerimizle, mamulâtımızın neler olduğu, nerelerde bulunduğu, nevileri ve cinsleri, fiyatları, satış, ihraç şeraiti v.s. hakkında,²¹⁹ geniş çapta ürün tanıtımından, pazarlama aşamasına kadar bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Cemiyetin hazırladığı ikinci broşür ise 12 Aralık 1930 tarihinde yapmayı planladıkları “İlk Tasarruf ve Yerli Malı Haftası” broşürüdür. Bu günün seçilmesinin nedeni ise cemiyetin kuruluş yıl dönümüdür. Bu broşürde geniş çaplı bir program hazırlığı yapılmıştır. İlk tasarruf ve yerli malı haftasının programı şöyle planlanmıştır;

Başvekilimizin Milli İktisat ve Tasarruf Yolunda B.M. Meclisinde büyüü nutkunu irat ettiği 12 Kânunuevvel günü başlayacak ve bir hafta sürecektir.

Tasarruf ve Yerli Malı Haftasında Türkiye'nin her tarafında, mekteplerde, kırsallarda, camilerde, Türk ocaklarında ve bütün milli teşekküllerde yerli malı kullanmak ve tasarruf mevzuları etrafında dersler, konferanslar verilecektir.

12 Kânunuevvel Cuma günü öğleden sonra Ankara'da cemiyetin büyük hamilerinden birisini bir konferans vermesi muhtemeldir. Bundan başka akşamları Ankara, İstanbul ve İzmir'in tiyatro ve sinemalarında kısa konferanslar verilecek İstanbul ve Ankara radyolarında birer ufak musahabe yapılacaktır. Mekteplerde tahrir vazifesi ve muhtelif dersler bu mevzular etrafında devam edecektir. Matbuata cemiyet tarafından makale yollanacak ve her tarafta levhalar asılacaktır.

²¹⁵ Türkiye Her Gün Yeni Bir Mücadeleye Giriyor. Binlerce Türk Halkı Yerli Malı Giymeye Ahdetti, *Milliyet Gazetesi*, 11 Kânunusani 1930

²¹⁶ Tasarruf, *Milliyet Gazetesi*, 17 Kânunusani 1930

²¹⁷ Yerli Malına Rağbet Artıyor, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Kânunusani 1930

²¹⁸ Kadıköy'de Milli İktisat ve Tasarruf Hareketi, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Şubat 1930

²¹⁹ Yerli Mal, *Milliyet Gazetesi*, 14 Teşrinievvel 1930

*Cemiyet iki broşür yaptırmıştır; birisi “ Tasarruf Nedir? ” ve diğeri “Niçin Yerli Malı Kullanmalıyız?” mevzuu etrafındadır. İstanbul’da Darülfünun ve Galatasaray Lisesi konferans salonlarında birer içtima yapılacaktır. Bundan maada İstanbul, İzmir ve Ankara da ticaret odaları o hafta yerli malı ile camekânını en güzel süsleyen ve teşhir muvaffakiyetini gösteren mağazaya mükâfat vereceği gibi bu müsabakada hakem vazifesini göreceğ olan bilumum ahali arasında da 50 kişiye kura ile yerli malından hediyeler verilecektir.*²²⁰

Cemiyet tam teşekküllü olarak hazırlığının yapmaya çalışmış ve geniş çapta bir program hazırlanmaya çalışılmıştır. Programın, halkı ve esnafı da teşvik edici uygulamaları da bulunmaktadır. Bu şekilde “İlk Tasarruf ve Yerli Malı Haftası”na olan ilgi ve alaka arttırılmaya çalışılmıştır.

12 Aralık 1930 yılında cemiyetin planladığı “İlk Tasarruf ve Yerli Malı Haftası”nın açılış konuşmasını İsmet Paşa yapmıştır ve genel değerlendirmelerden bahsettikten sonra Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile ilgili açıklamalarda da bulunmuştur. Buna göre İsmet Paşa, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ve Yerli Malı Kullanımı ile ilgili şunları dile getirmiştir;

*Milli iktisat mücadelesinde iktisadi teçhizat için elzem olan büyük ve esaslı vasıta sermayedir. Sermaye hariçten gelecek muvakkat ikrazların kıymeti söz götürmez. Fakat asıl milli sermaye milletin kendi tasarrufu ve biriktirmesiyle temin olunabileceği mütevazı paralarla en devamlı malıdır. Her ailenin sühuletle biriktirebileceği mütevazı paralarla en devamlı ve esaslı milli sermayeler birikebilir. Milli Tasarruf ve İktisat Cemiyeti’nin millete bilhassa öğreteceği şey ufak milli tasarruflardan milli sermayenin nasıl birikeceğini anlatmaktır...*²²¹

İsmet Paşa, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin amacını açıklarken, ayrıca küçük tasarrufların aile bütçesinde yaratacağı farklılıklara temas etmeye çalışmıştır. Halka bu yaratılacak olan farklılıkların farkına varabilmesi için gerekli yolu göstermede ise Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bir araçtır. İşte bu düşüncelerle ilk tasarruf ve yerli malı haftası açılmıştır.

Feridun Hikmet, bu durumun doğurduğu olumsuz tabloyu ise Akşam gazetesinde şöyle değerlendirmiştir;

Yerli krep, yerli döşin, yerli krep saten, yerli krep makoren, yerli ipek, yerli şarmöz, yerli tafta, yerli lame, yerli saten dösaks, yerli krep safine... Dikkat ediyor musunuz? Hep krepler, satenler, ipekler, lüks ve pahalı kumaşlar... Hani bunun yerli pazeni, yerli salaşporu, yerli bezi, yerli basması, yerli dokuması, yerli pamuklusu... Bütün bunlar namevcut... Hikmeti Huda iyi yerli malı yapmak bizde, yerli lüks mal yapmak

²²⁰ İlk Tasarruf ve Yerli Malı Haftası, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Teşrinisani 1930

²²¹ İsmet Paşa Bugün Geliyor, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Kânunuevvel 1930; İsmet Paşanın Nutku, *Milliyet Gazetesi*, 13 Kânunuevvel 1930; İsmet Paşanın Konferansı, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Kânunuevvel 1930; Başvekilimizle Meclis Reisimiz Çok Önemli Bir Nutuk Söylediler, *Vakit Gazetesi*, 13 Kânunuevvel 1930

*şeklinde tezahür etmiş... Halkın sırtındaki kumaş vakıa ecnebi malıdır ama bu mal ya Amerikan bezidir yahut Çekoslovak basması...*²²²

Hikmet, yerli malına olan ilgiyi arttırmaya çalışmanın yanında uygulamada da yerli malı kullanımının artması gerektiği kanaatindedir. Bu gibi durumlar da tasarruf haftasının göze çarpan eksik yanlarıdır. Bu durumun ortaya çıkmasına sebep bu “Tasarruf ve Yerli Malı Haftasının” ilk kez düzenleniyor olması dolayısıyla bu durumun öneminin tam kavranamamış olabilmesi ihtimalini de değerlendirmek gerekir.

12 Aralık 1930 tarihini, kuruluşunun birinci yılı dolayısıyla “İlk Tasarruf ve Yerli Malı Haftası” ilan eden Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin yaptıkları bununla sınırlı değildir. Cemiyet ayrıca Dünya Ekonomik Buhranı’nın etkisi dolayısıyla ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları atlatabilmesi için çareler arama yoluna gitmiştir. Bu aramalar sonucunda Sanayi Kongresi ve Ziraat Kongresi düzenlemiştir.

2.4.1. Milli Sanayi Numune Kongresi ve Milli Sanayi Kongresi

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, yerli sanayiye millete tanıtmak için bir Sanayi Kongresi ve Milli Sanayi Numune Kongresi düzenlemeye karar vermiştir. Bu kongrede müzakere edilecek konular tespit edilerek sergi öncesi açıklanmıştır. Milli Sanayi Kongresinde görüşülecek maddeler;

- 1- *Ham madde*
- 2- *Sermaye ve kredi*
- 3- *Vergiler ve rüsum*
- 4- *Teşviki sanayi kanunu ve tatbikatı*
- 5- *Standart*
- 6- *Rasyonalizasyon (çok, iyi ve ucuz imal usulleri)*
- 7- *Ticaret ve sanayi odalarında sanayi erbabının temsili*²²³ olarak belirlenmiştir.

Milliyet gazetesinde düzenlenmesi düşünülen kongreler için bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda “Milli Sanayi Numune Sergisi”nin gayesi halka ve alakadar müesseselere yerli mallarımızı tanıtmaksa “ Sanayi Kongresi”nin de vazifesi sanayi erbabının ihtiyaçlarını ortaya dökmek ve Türkiye’de modern sanayiciliğin temellerini atmaktır²²⁴ şeklinde kaleme alınan yazıda düzenlenmek istenen “Milli Sanayi Numune Sergisi” ve “Sanayi Kongresinin” düzenlenme amaçları açıklanmaya çalışılmıştır.

²²² Feridun Hikmet, Yerli Malı, *Akşam Gazetesi*, 18 Kânunuevvel 1930

²²³ Milli Sanayi Kongresi Ruznamesini Hazırladı, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 6 Şubat 1930

²²⁴ V.N, Sanayi Kongresi, *Milliyet Gazetesi*, 25 Şubat 1930, V.N, Sanayi Kongresi, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Şubat 1930

20 Nisan 1930 yılında milli sanayi ve numune sergisini Başvekil İsmet Paşa “Milli iktisatta yeni bir hayata giriyoruz”²²⁵ sözleriyle açmıştır. Bir gün sonra sergiyi gezmeye gelen Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa sergiyi gezmiş ve giderken Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumi Kâtibi Rahmi Bey’e “*Sergi fevkalade, çok güzel. Bunu daimi yapmak lazım. Daimi bir sergi bulunmalıdır. Çünkü bunlar senede bir defa görülüyor, sonra unutuluyor*”²²⁶ sözleriyle Numune Sergisi’ni düzenleyen tasarruf cemiyetini takdir etmişlerdir. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumi Kâtibi Rahmi Bey sergi ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Rahmi Bey, Milli Sanayi Numune Sergisi’nin önemini şöyle dile getirmiştir;

Sergi mefhumu artık banka, borsa gibi modern iktisadiyatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Nasıl ki bankalar, diğer rolleri arasında halkın parayı küpler içinde saklamak itiyadıyla, mücadele etmek ve parayı işlemenin faydalarını öğrenmek vazifesini de ifa ederlerse, sergide mütehassıslara mallarını fabrika, dükkân ve ambardan dışarı çıkararak müstehlikin ve alıcının gözleri önüne koymanın usullerini ve karlarını öğretir...”²²⁷

Sanayi Kongresi ise 22 Nisan 1930 yılında açılmıştır. Kongrenin açılış konuşmasında İktisat Vekili Şakir Bey kürsüye gelerek açılış konuşmasını yaptıktan sonra Sanayi Kongresi’nin amacını şöyle açıklamıştır:

Milli sanayimizin teessülü ve inkişafı çarelerini aramak ve göstermek olacaktır. Malumunuzdur ki, bu mevzu son zamanlarda hükümeti de en ziyade işgal eden esaslı bir mesele olmuştur. İktisadi kıfayet endişesi, tediye muvazenemizin ve milli müdafaa ihtiyacımızın temini, hükümeti bu mevzu etrafında birkaç aydan beri mütemadiyen meşgul etmiştir. Nihayet bir iktisadi program ihzari vaziyetine girmiş bulunuyoruz. Böyle bir sırada her biri kendi şubesinde mütehassıs ve tecrübe sahibi olan kongre azayı kiramının reylerinden pek ziyade istifade edebileceğine hükümet kani bulunmaktadır. İstatiklerimizde görülmüş olacağı gibi ithalatımızın yüzde yetmişinden fazlası mevaddı mamûleye taalluk ediyor. Bu büyük nispet milli sanayimizde atfedilecek ehemmiyetin ne kadar fazla olması lazım geldiğini iraeve kâfidir. Şeraiti esasiyesi eksik olmayan sanayimizin muvaffakiyeti çarelerini umumen aradığımız bir sırada kongrenin faydalı mütalaaları hükümet için bittabi imkân ve maddi iktidarımız dâhilinde nazarı itibara alınacak başlıca bir tenvir vasıtası olmuş olacaktır. Bu itibarla kıymetli mesainizin semeredar olmasını ve muvaffakiyetler temin etmesini hükümet samimiyetle arzu etmektedir...”²²⁸

Şakir Bey’in bu açıklamalarında milli sanayinin oluşturulmak istenildiği ve bu yolda çareler aranmakta olduğu görülmektedir.

²²⁵ Milli Sanayi Numune Sergisi Dün Merasimle Açıldı, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Nisan 1930

²²⁶ Reisicumhur Hz. Sanayi Sergisinde, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Nisan 1930; Ayın Tarihi, Mayıs 1930: 6305

²²⁷ Ayın Tarihi, Mayıs 1930: 6303

²²⁸ Sanayi Kongresi Açıldı, *Milliyet Gazetesi*, 23 Nisan 1930; Sanayi Kongresi Dün Merasimle Açıldı Küşat Edildi, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Nisan 1930; Ayın Tarihi, Mayıs 1930: 6306

Sanayi kongresinde bazı raporlar kabul edilmiştir. Bu rapor şu şekilde kongreye sunulmuştur;

- 1- *Manisa, Aydın pamuk istasyonlarının biran evvel faaliyete geçirilmesi,*
- 2- *Gevye ve Akhisar pamuk ovasında bir pamuk istasyonunun tesisi,*
- 3- *pamuk tohum tevziinin hükümet tarafından kontrol altına alınması ve ziraat bankasının bu hususta esaslı surette alakadar olması,*
- 4- *471 ve 340 numaralı kanunla halı nesc ve imalinde kullanılan çözgü ve kaskam ipliği muafiyetinin kaldırılması,*
- 5- *Hükümetçe mevcut muafiyetlerden maada halıcılığın daha fazla muhtacı himaye olduğu görülürse halıcıların hariçten ithal edecekleri bilumum mevaddın gümrük resmi alınması ve halı ihracında münasip bir prim verilmesi,*
- 6- *Memleketin her tarafında yapılmış olan el tezgâhlarının kendi sermayeleri ile tesis edemeyecekleri için hükümetçe tetkikat yapılması ve memleketin her tarafında münferiden çalışmakta bulunan dokumacıların sanayi ve ticaret odaları ile delaletiyle gruplar halinde kooperitflere raptı ile vaziyetlerinin ticari mahiyette tebellür ettirilmesi²²⁹*

Kongrede konuşma yapan Cemiyet Reisi Rahmi Bey kongrenin “Avrupai bir kongre”²³⁰ olduğunu dile getirmiştir.

Milli sanayiye düzenlemek maksadıyla toplanan kongrenin kabul ettiği rapordan ortaya ağırlıklı olarak çıkan sonuç olarak “sermaye israfı” hadisesi ortaya çıkmıştır. Bu hadisenin ortaya çıkmasında ise başlıca maddeler vardır. Bunlar:

1. *Tesis mahallinin intihabatında isabetsizlik.*
2. *Mütedavil sermayenin azlığı*
3. *Teknik cihazın kıfayetsizliği*
4. *Rantabilite hesaplarının yanlışlığı*
5. *Teknik ihtisasın istikrarı²³¹dır.*

Bu maddeler sanayinin gelişmesine engel görülmektedir. Bu maddelerin bir tanesinin bile eksikliği domino etkisi yaratacağı düşünüldüğünden birbirleri ile bağlantılı olarak bütünü etkilemektedir. Ülkede yapılan her yatırım milli serveti etkilemektedir. Ekonomik anlamda sermaye sıkıntısı ülke içinde yavaş seyir etmektedir. Bu yavaş ilerleyen sermaye sıkıntısının daha da gerilemesine engel olmak için Sanayi Kongresi Encümeni bazı tedbirleri teklif etmiştir.

1. *Asgari on senelik bir sanayi programının tespiti,*
2. *Bir sınaî tesisatı tetkik ve murakabe merkezi teşkili,²³²*

²²⁹ Sanayi Kongresinde Verilen Kararlar, *Milliyet Gazetesi*, 30 Nisan 1930; Sanayi Kongresi Mesaisini Bitirdi, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 30 Nisan 1930; Ayın Tarihi, Mayıs 1930: 6309

²³⁰ Sanayi Kongresi Mesaisini Bitirdi, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 30 Nisan 1930

²³¹ Milli Sanayimizi Tanzim Zarureti, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Temmuz 1930

Birinci maddede sermaye de yaşanan eksikliğin eldeki mevcut imkânlarla giderilmesi için planlı programlı çalışılması düşünülmektedir. İkinci maddede ise kurulacak olan fabrika veya tesisin denetimini sağlamak ve üst bir danışma görevi görmesi için bir merkezin teşkilinin gerekli olduğu düşünülmektedir. İlk olarak eldeki imkânlar dâhilinde milli sermayeden ve milli sanayiden en yüksek verimi alabilmek bazı tedbirler olarak kongreye sunulmuş ve kabul edilmiştir. Kongrede alınan bu kararların uygulanması aşamasında ise yaptırımlar teklif edilmiştir. Yaptırım olarak “Sanayi müesseselerimizin rasyonalizasyon noktai nazarından tetkiki ve ıslahı için münferit erbabı sanayi tarafından ayrı ayrı celbi kabil olmayan mütehassısların ticaret ve sanayi odaları ve sanayi birlikleri tarafından celbi”²³³ teklif edilmiştir.

Milli iktisat ve tasarruf cemiyeti, düzenlediği sanayi kongresiyle ülkede milli sanayinin gelişmesi için adımlar atmaya çalışmıştır. Bu adımların neticesi olarak sanayi alanında gelişmeleri engellediği düşünülen bazı durumlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.4.2. Ziraat Kongresi

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Sanayi Kongresi’nden sonra bir de Ziraat Kongresi düzenlemek istemiştir. Kongrenin 1930’un kış aylarına doğru düzenleneceği duyurulmasından sonra gazetelerde yazılar kaleme alınmaya başlanmıştır.

Ziraat kongresinin Türkiye’nin kolektif çalışma hayatında büyük bir boşluğu dolduracağını düşünülmektedir. Ziraat kongresine katılacak uzmanların ve iş adamlarının, ziraat şubelerinin vaziyeti hakkında da bilimsel ve uygulamalı yolları tespit edeceğini savunulmuştur. Ayrıca ihracat mallarının dünya piyasalarında karşılaştığı rekabetin günden güne artması dolayısıyla bu kongreden bazı dersler çıkarılabileceği dile getirilmiştir. V.N., Hâkimiyeti Milliye’deki köşesinde bu kongrelerin gerekliliğini “Programlı ve planlı iktisat devresine giren Türkiye’de devlet teşkilatının iktisadi teşekküllerle el ele çalışmaları lüzumu vardır. İşte kongreler, aynı zamanda devletle iktisadi teşekküllerin temasa gelmelerini temine eden en canlı vasıta”²³⁴ diye açıklamıştır.

Sanayi Kongresi’nde olduğu gibi ziraat kongresinden de beklentiler büyüktür. Ekonomik buhranın kendini hissettirdiği sıkıntılı dönemde uzmanların dönemin durumu hakkında fikirlerine başvurularak çıkış yolları aranacaktır. Ekonomik kriz nedeniyle dünya piyasalarında yüzünü gösteren acımasız rekabet ortamının etkilerini hafifletmek için çareler düşünülecektir. Sanayi

²³² Milli Sanayimizi Tanzim Zarureti, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Temmuz 1930

²³³ Milli Sanayimizi Tanzim Zarureti, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Temmuz 1930

²³⁴ V.N., Ziraat Kongresi Münasebetiyle, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Haziran 1930

kongresinde de belirtilen planlı programlı çalışma gerekliliği kongreler vasıtasıyla sürekli dile getirilmektedir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Ziraat Kongresi'ni niçin düzenleyeceği ise şöyle açıklanmıştır:

Tediye muvazenemizde sürekli açık neticesinde milli paramızın seneden seneye düşmesi ve bu sükûtin bilhassa son senelerde aldığı sürat devleti ve halkı mukabil tedbirler almaya mecbur bıraktı. Paramızın kıymetlenmesi ve istikrarı ancak tediye muvazenemizdeki açığın kapanmasına bağlı olduğu artık herkesçe anlaşıldı. Biliyoruz ki, tediye muvazenemizdeki açığın en mühim kısmı ticaret muvazenemizdeki açıktan ileri gelmektedir. İthalatımızın ihracatımıza nispetle her sene aşağı yukarı elli milyon lira fazla oluş yaranın özünü teşkil ediyordu. İşte her şeyden evvel tedavi icap eden hastalık buradadır."²³⁵

İthalatın fazlalığı devlet bütçesinde açığın artmasına sebep olması sebebiyle tedbirler alma yoluna gidilmeye çalışılmıştır. Paranın, dünya ekonomisindeki krizinde etkisiyle istikrarını kaybederek düşmesi sonucu Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti zirai alanda bir kongre düzenlemeye karar vermiştir. İthalat-ihracat dengesi sağlandığı takdirde milli paranın kıymetleneceği fikri ön plana çıkmaktadır. Kongrede konuşulacak konular ise şöyle belirlenmiştir:

1. *İstihsal şartları*
2. *Zirai kredi*
3. *Zirai krediler*
4. *Fiyat teşekkülü*
5. *Şatış teamülleri*
6. *Standart ve ambalaj meselesi*
7. *Zirai teşekküller*
8. *Zirai asayiş*
9. *Zirai tahsil ve neşriyat*
10. *Nakliye tarifeleri*
11. *İktisadi yollar*
12. *Muafiyetler ve teşvikler*
13. *Zirai kanunlar*
14. *Hayvancılık*
15. *Umumi meseleler*²³⁶

1930'un kış aylarında düzenlenmesi planlanan Ziraat Kongresi ülkede yaşanan hadiseler neticesinde 14 Ocak 1931 yılında düzenlenebilmiştir. Kongre'de görüşülmesi planlanan konular görüşülmüştür. Kongrenin Menemen'de yaşanan hadise sonrasına denk gelmesi neticesinde

²³⁵ Ziraat Kongresi Niçin Yapılıyor, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Eylül 1930

²³⁶ Ziraat Kongresi Niçin Yapılıyor, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Eylül 1930

kamuoyunda pek bir etki yaratmamıştır. Ziraat kongresinde görüşülen konular Sanayi Kongresi'nde görüşülen konularla paralellik göstermiştir. “Ziraat Kongresinde katılanların daha çok teknisyen nitelikte olmaları ve kongrede tarım politikasından çok tarım tekniğine ilişkin hususların tartışılması kamuoyunda yeterince yankı uyandırmamasının başka nedeni olarak gösterilebilir.”²³⁷ Ziraat Kongresi'nin düzenlenmesindeki amaç paranın kıymetinin artırılmasının temel noktasının ziraatten geçtiği fikriydi. Türkiye'nin ihracatının önemli kısmını zirai ürünler oluşturmaktaydı. Fakat ekonomik krizin getirdiği küresel çaptaki etki Türkiye gibi Rusya dışında diğer ülkeleri de tarım politikaları üretmeye teşvik etmiştir. Rusya dünya piyasalarına egemen olmak amacıyla ihraç ürünlerinde yaptığı damping Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Bu durumların neticeleri olarak ziraat kongresi beklenen etkiyi tam olarak gösterememiştir.

2.5. 1930 İktisadi Programı

Dünyayı etkileyen ekonomik buhranın da etkisiyle Türkiye'de de planlı programlı bir iktisadi programının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ülke içerisinde yaşanan ekonomik kriz sebebiyle 1930 yılı başlarında iktisadi program ile ilgili haberler çıkmaya başlamıştır. Dr. Vedat Nedim 1930 senesinde iktisat programının gerekliliğini “programsız ve plansız iktisat, dümensiz ve pusulasız vapura benzer!”²³⁸ sözleriyle dile getirmiştir.

İsmet Paşa'nın “bir memlekette halk çalışıyor, istihsal ediyor ve kazanıyor mu? O memleketin iktisadi vaziyeti iyi demektir. İktisadi vaziyeti iyi olan memleketin –parayı da şamil olarak- mali vaziyeti iyi olacağına senet verebiliriz”²³⁹ şeklindeki açıklamalarını “işte başvekil paşanın meşhur nutku ile içine dâhil olduğumuz devir iktisat programı ile bu dediğimiz yolda inkişaf ve tekâmül etmeğe doğru gidecektir”²⁴⁰ şeklinde iktisadi programın hükümet tarafından hazırlandığını Yunus Nadi kaleme almıştır.

Yunus Nadi, iktisadi programa farklı bir öneri getirmektedir ve programını şu şekilde açıklamaktadır;

İngiliz lirasının son temevvüçleri üzerine milli iktisadiyata ehemmiyet vermek için büyük bir cereyan meydan aldı. Bu cereyanın başında bizzat hükümet vardır. Hükümet ilk iş olarak hariçten mubayaatı ve harice tediyatı durdurdu. Tek santim üzerinde ince eleyip sık dokuyor ikinci merhale olarak da şimdi iktisat programı üzerinde çalışılmaktadır: dâhili istihsalatımızı arttıracak ve iyileştirecek program. Asri devletin en muhafıl tabiri iktisadi devlettir. Demek ki Türkiye Cumhuriyeti asri bir devlet olmak yolunda inkişafa

²³⁷ Tekeli ve İlkin, Ocak 2009: 191

²³⁸ Dr. Vedat Nedim, Günün Parolası: İktisat Programı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Kânunusani 1930

²³⁹ Yunus Nadi, İktisadi Program, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Kânunusani 1930, Bkz. Ek: 5

²⁴⁰ Yunus Nadi, İktisadi Program, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Kânunusani 1930

doğru gidiyor... Ancak gene asri devletin icabatı meyanında mühim bir nokta da milletin devletle beraber çalışmasıdır... Mesela milli iktisada kıymet ve inkişaf verilecek. Bu iş ancak devletle millet tarafından aynı ehemmiyette idrak ve takip edildiği zaman azami muvaffakiyet neticelerini getirebilir. Bu nokta da milli istihsal unsurlarımızın nazarı dikkatlerini bir mühim mesele üzerine celbetmek istedik: mümkün olduğu kadar reklam yapmak lüzumu... Avrupa ve Amerika'da reklamın aldığı vüs'at akıllara hayret verecek kadar fazladır. Asri devletin ve asri milletin bütün icabatını yerine getirmeye mecburuz. Reklam bizi iyi mal yapmaya da sevk edecektir... Hülasa yalnız istihsal kafi değil, tanınmak ve tanıtmak da lazım.”²⁴¹

Nadi, kaleme aldığı yazısında reklamın ne denli gerekli olduğunu ele almıştır. Reklamdan amaç, üreticilerimizin ürettikleri ürünlere daha kalite katacağını ve bunun sonucunda da müşteriye çekeceğini düşünmektedir. Müşteriyi çekmenin getirisi de fiyatları kendi kendisini tanzim edeceğine inanmaktadır.

İktisadi programda reklamın gerekliliğine inananlardan biri de Yakup Kadri'dir. Kadri, bu gerekliliği şu şekilde dile getirmeye çalışmıştır;

İktisadiyat sahasındaki eksiklerimizden biri de “reklam” denilen en büyük muvaffakiyet unsurundan mahrum oluşumuzdur. Ticaret ve sınaat âleminde “reklam, siyaset âleminde “propaganda” ne ise odur... Bugünler de ki memleketimizde yerli malları için büyük ve samimi bir mücadele açılmıştır. Bize filan fabrika kumaşlarının veya filan tezgâh ipeklilerinin nerelerde satıldığını tereddütsüz kim haber verebilir? Yerli mallarımız sürülmek ve görülmek imkânını bulamadığı için dir ki, bugüne kadar hiç birimizin rağbet ve dikkatini celbetmemiştir. Bunun aksine olarak bin bir “reklam” edebiyatı ve “etalaj” büyüleri sayesinde nice yabancı mallar bizi kendilerine esir ve meclup etmiştir. Korkarız ki günün birinde, aynı yabancı malların aynı hünerler sayesinde, kendi memleketimizde, kendi aramızda yerli malı olarak sürüldüğünü görmeyelim.”²⁴²

Kadri, iktisadi mücadelede, reklam ile yapılanların gösterilmesinin önemini vurgulamaya çalışmıştır. Reklamla üretilen ürünlerin getirilerinin artacağı düşünüldüğü gibi, yerli malın tanıtımı sayesinde rağbeti bu mallara çekmenin kolay olacağı fikri ön plana çıkmaktadır.

Hükümetin bir iktisat programı hazırlamakta olduğu haberlerinin de etkisiyle Yakup Kadri, İsmet Paşa'nın açıklamalarını “Eğer Başvekil İsmet Paşa'nın, Millet Meclisi kürsüsünden söyledikleri vecihle, hakikaten milli mücadelenin iktisadi safhasına girmiş bulunuyorsak, bu “İktisat Programı, Bir Nevi Ekonomik Misakı Milli” olacak demektir²⁴³ şeklinde yorumlamıştır.

İktisadi programın tetkikini bitiren Heyeti vekile ana hatlarıyla ilk olarak 17 Nisan 1930 tarihinde programın içeriğinden bahsetmiştir. Heyeti vekilece kaleme tetkik ve müzakeresi ikmal edilen ve “İktisadi Vaziyete Dair Rapor” namını taşıyan iktisadi proje 454 büyük sayfa tutan

²⁴¹ Yunus Nadi, Ticarete Reklam, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Kânunusani 1930

²⁴² Yakup Kadri, Eksiklerimizden Biri, *Milliyet Gazetesi*, 9 Şubat 1930,

²⁴³ Yakup Kadri, İktisadi Program, *Milliyet Gazetesi*, 18 Şubat 1930

büyük bir cilt teşkil etmektedir. Ciddi bir araştırma ve inceleme eseri olan bu raporu kaleme alan iktisat vekili özetle ödemeler dengesinin düzenlenerek, mali alanda aktifliği arttırmak ve pasifliği azaltmak için denge unsurlarından her biri hakkında alınması gereken bütün tedbirler mümkün olduğunca alınmaya çalışılmıştır. İktisadi işlerde istenilen sonuç almak senelerce ve ısrarla çalışmaya bağlı olduğumdan memleketimiz için belli bir iktisadi sistem yaparak bu siyasette ortaya çıkacak geniş bir program hazırlanmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.²⁴⁴

Nisan ayında oluşturulan iktisat programının metni 21 Mayıs 1930 tarihinde meclise gelmiştir.²⁴⁵ Ana hatlarıyla iktisadi programın maddeleri şöyledir;

- 1- *Halkın maişetini kolaylaştırmak, refahını temin etmeye çalışmak devletin başlıca vazifelerindendir.*
- 2- *Adalet iktisadi faaliyetlerin temelidir. İyi kanunlar ve adil hâkimler iktisadi teşebbüs ve inkişafın başlıca muhafızlarıdır.*
- 3- *Yolların iktisadi meselelerde büyük rolleri vardır. Her nevi yollar milli iktisadın umumi ve müşterek vasıtalarıdır.*
- 4- *Türkiye için müstacelen beş liman daha lazımdır. Eski limanlar asri bir surette ıslah edilecektir. Bunlar memleketin ilk ve mübrem ihtiyaçlarıdır. Deniz seyrüseferi Türkiye için kendi sahillerinin bütün ihtiyacını tenin edecek ve memleketimizi başlıca pazarlara bağlayacak bir kudret ve süratle olmalıdır.*
- 5- *Posta telgraf ve telefon gibi muvasala vasıtaları milli iktisadın en esaslı vasıtalarıdır.*
- 6- *Milli gemiler süratle memleketin ihtiyacına kifayet edecek dereceye getirilecek transitte azami kolaylıklar gösterilecektir.*
- 7- *Gümrüklerde kolaylık göstermek sair tedbirlerle bunu teşvik etmek lazımdır.*
- 8- *Milli paranın kıymeti tespit edilecektir.*
- 9- *Vergilerin iktisadi vaziyete göre tetkiki lazımdır. Gümrük tarifesinde de ona göre tetkikat yapılacaktır.*
- 10- *Memleketimiz çiftçi ve bir ziraat memleketi olduğu için pulluklar tevzi, tohumlukları ıslah için tedbirler alınacaktır.*
- 11- *Bundan başka çiftçiye zirai kredi temin edilecektir.*
- 12- *Hayvan ticaretinin inkişafı için de tedbirler ittihaz olunacaktır.*
- 13- *Ormanlarımızın işletilmesi için sanayiîm himayesi maden ihracatını teşvik için resim tenzili gibi tedbirler alınacaktır.*
- 14- *Milli tasarruf, her vatandaşın kazancını umumi refah için ortak ve müessir kılmaya en büyük adımdır.*²⁴⁶

69 maddeden oluşan iktisadi programın görüşülmesi ise haziran ayını bulmuştur. Bunun nedeni ise Türkiye ye gelen Charles Rist'in dış borçların ödenmesi konusunda çalışmalar yapmasıdır. Charles Rist'in üzerinde dış borçların ödenmesi konusunda yeni bir iktisadi

²⁴⁴ İktisadi Programın Ana Hatları, *Milliyet Gazetesi*, 18 Nisan 1930

²⁴⁵ İktisat Programının Metni, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1930, S.1; *Vakit Gazetesi*, İktisadi Program, 22 Mayıs 1930

²⁴⁶ İktisadi Program, *Akşam Gazetesi*, 23 Mayıs 1930

programla olumsuz bir intiba uyandırılmak istenmemesi sebebiyle planın mecliste tutulduğu izlenimi vermektir.²⁴⁷

İktisadi programın uygulanması ise hemen mümkün olmamıştır. Gündemi daha çok Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra daha çok meşgul etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın sert muhalefeti neticesinde bu program gündeme gelmiştir.

İsmet Paşa kabinesi 25 Eylül 1930 tarihinde istifa etmiştir.²⁴⁸ İstifanın ardından hükümeti kurma görevini Gazi Mustafa Kemal Paşa yine İsmet Paşa'ya vermiştir. İsmet Paşa'nın hükümeti kurma görevini yerine getirmesinin ardından 2 Ekim 1930 tarihinde kabinesinin programının görüşülmesi sırasında Fethi Bey nisan ayında hazırlanmış olan iktisadi programa değinmiştir. Fethi Bey, üzerinde aylarca çalışılarak oluşturulan bu belgenin iktisadi programdan ziyade, genel durum hakkında bilgiler ve nasihatler içeren bir risale olduğunu belirtmiş. Ayrıca yolların, limanların ve şimendiferlerin yapılmasının gerekliliği, düzen ve güvenliğin sağlanarak ekonominin gelişmesi için lazım olan çalışmaların yapılması gerekliliği gibi bu maddelerin herkesin bildiği durumlar olduğu, bu belgede de bu durumlara tavsiyeler içerdiğini söylemiş. Bu tavsiyelerden gerçekte hangilerinin yapıldığına, hangilerinin yapılacağına ve özellikle nasıl yapılacağına dair hiçbir açıklamanın olmamasını eleştirmiş. Para üzerinde yaşanan buhran dolayısıyla üzerinde büyük titizlik ve önemle çalışılan iktisadi programın iç yüzünün bundan ibaret olduğundan bahsetmiştir.²⁴⁹

İsmet Paşa da Fethi Bey'in iktisadi programla ilgili eleştirilerini “tasrih etmek isterim ki program diye okuduklar şey Cumhuriyet Halk Fırkası'nda program olarak henüz tespit edilmiş değildir”²⁵⁰ diyerek cevaplamıştır. Anlaşılan o ki sene başından itibaren dile gelen iktisadi program hala yürürlüğe girememiştir.

1930 Nisan ayında hazırlanan iktisadi program serbest cumhuriyet fırkasının kurulması ve doğu da Ağrı Ayaklanması* çıkan ayaklanma sebebiyle uygulanamamış ve 1931 yılında

²⁴⁷ Tekeli ve İlkin, 2009: 125

²⁴⁸ İsmet Paşa İstifa Etti, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Eylül 1930; Kabine Dün İstifasını Verdi, *Akşam Gazetesi*, 27 Eylül 1930; İsmet Paşa Hükümeti İstifasını Verdi, *Vakit Gazetesi*, 26 Eylül 1930; İsmet Paşa Kabinesi Dün İstifası Verdi, *Milliyet Gazetesi*, 26 Eylül 1930; İsmet Paşa İstifa Etti, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Eylül 1930

²⁴⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 21, Devre 3, İçtima 3, 2 Eylül 1930: 38

²⁵⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 21, Devre 3, İçtima 3, 2 Eylül 1930: 56

* Ağrı ayaklanması başlangıçta duyurulmamaya çalışılmış, ancak olayın çıkmasından yirmi gün kadar sonra ecnebi gazetelerin neşriyatı üzerine Anadolu ajansının bir tebliğiyle 10 Haziranda “Şark'ta” bir “Hadise” olduğu açıklanmıştır. Bu bildiriye yer veren gazetelerin attıkları başlığa göre “ağrı dağındaki eşkıya tamamen çevrilmiştir” Temmuz başında, harekâta iki kolordu ile 80 tayyare katılmıştı. Askeri harekât tamamlanınca I. Umumi Müfettiş İbrahim Tali (Öngören) doğu halkına hitaben iki beyanname yayımlamıştır. Bunların ilki aynen şöyledir:

1- Ağrı eteklerinde bulunan ve sık sık muti halka zararlar yapan eşkıya, kuvvetli tayyare filomuzun bombardımanları ile Ağrı'nın karlı yamaçlarına tırmanmak suretiyle bir kısmı canlarını kurtarmıştır.

yeniden bir programın hazırlanması gündeme gelmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın 90 günlük yurtiçi seyahatlerinde yeni bir program hazırlatacaktır.²⁵¹ Programın Fethi Bey'in eleştirdiği eksikliklerin de doğrultusunda daha dikkatli ve geneli kapsayıcı bir nitelikte olması gözetilerek daha gerçekçi olunarak hazırlanması amaçlanmış olması muhtemeldir.

2.6. İhracatı Arttırma Çabaları Sonucunda 1930 Yılı İhracat-İthalat Rakamları

1929 yılında tüccarların beklentisi gümrük tarifesindeki fiyatların artması yönündeydi. Tüccarlar, ithalatlarını bu beklenti üzerine yapmışlardır. Ancak beklentilerin aksine fiyatlar aynı kalınca tüccarların kar edebilmek için yapmış olduğu stoklar ellerinde kalmıştır. Birde bu olumsuz duruma dünyayı etkileyen ekonomik buhran çıkınca ithal edilen ürünler alıcı bulamamıştır. Ödemelerin zamanı da gelince bir kısım tüccar iflas ederken, bir kısmı da büyük zararlar etmişlerdir. Tüccarların yaşadığı bu durum piyasadaki dövizlerin çekilmesine sebep olurken sterlinin Türk parası karşısında önlenemez bir yükselişe geçmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine hükümet de tüccarlara destek olmak amacıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. Hükümet tüccarı korumak, ihracatı arttırmak için çareler aramaktadır.

İlk olarak ihraç mallarındaki tağşişin önüne geçmek lüzumunu görmüştür. Mesut, “tağşişin önüne geçilmesinin önemini şöyle ele almıştır; alışveriş ahlakına henüz kat’i bir surette yerleşmediği bir memlekette devletin umumi menfaati siyanet maksadıyla milli mahsulâtın hariçteki kredisini muhafaza etmeğe çalışması tabi ve zaruri bir keyfiyettir.”²⁵² Bu amaçla İktisat Vekâleti, “başlıca ihracat merkezlerinde ihracatı kontrol için daireler teşkil edecektir. Tüccar malını ihraç edeceği zaman bu dairelere gösterecek malı eksperler tarafından muayene edilecektir. Bu suretle hariç memleketlere karışık mallar gönderilmesinin önüne geçilecektir.

2- İran’da tertip ve teçhiz ettiği yüzden fazla atlı ile hududumuzdan girip Zeylan nahiye merkezine kadar ilerleyen, geçen sene arkadaşları tarafından katlolunan Irak’ta kör Hüseyin oğulları ile enişterleri Yusuf Aptal Ağa ve avaneleri jandarma karakolu ve seyyar bölüğümüze yaptığı baskında iki zabıt ve dokuz neferimizi şehit etmiştir. Bu vakadan beş köy halkının eşkıyaya yardım ettiği anlaşıldı. Şimdiye kadar vatandaşlara devlet silahlarını kullanmaktan içtinap etmiştim. Bu müessif vakada eşkıyaya yardım edenlerin en şiddetli bir surette cezalandırılacakları şüphesizdir.

3- Umumi Müfettişlik mıntıkasında her taraftan bu hadisenin nefretle karşılandığına dair birçok telgraflar almaktayım.

4- Mesele hakkında hudutlar haricinden uydurulacak yalan ve yanlış rivayetlere adlanılmaması ve vatandaşlarımın işleriyle meşgul olup çalışmalarını tavsiye ederim.

İbrahim Tali Bey ikinci beyannamesinde de “imhanın yalnız askerin değil, bütün halkın yardımı ile vuku bulduğunu, binden fazla milis askeri kaybedildiğini ve eşkıyaya yardım eden köyler halkının imha olduğunu bildiriyor. Tunçay, 2015: 242

²⁵¹ Tekeli ve İlkin, 2009: 127

²⁵² Zeki Mesut, Tağşiş İleti, *Milliyet Gazetesi*, 2 Haziran 1930

“Ticarette tağışın men’i ve ihracatın murakabesi hakkında 1/724 numaralı kanun”²⁵³ bu sebeple çıkarılmıştır. Karışık mal ihraç edenler hakkında kanunda ağır cezalar içeren maddeler vardır.”²⁵⁴ Yunus Nadi ise ihracatı arttırmak için farklı bir öneri sunmuştur. Nadi, bir ticaret bankası kurulmasını önermiştir. Ticaret bankasının Türkiye’yi dış ticaret temsilcilerinden de, ticaret bürolarına olan mecburiyetten de fazlasıyla kurtaracağını savunmuştur. Merkezi İstanbul’ da olan ve ihracat eşyamızın başlıca üretim merkezlerinde de şubeleri bulanacak bir banka ile ihracat piyasalarının duruma hakkında çok hızlı, geniş ve yüzde doksan dokuz isabetli bilgiler alarak ilgilileri, piyasalarımızı, hatta bütün memleketi düzenli ve sürekli bilgilendirerek gerek kredi yardımı, gerek bizzat müdahale ve ısrarla çabalamaları durumunda ürünlerin layık olan fiyatları bulacağını dile getirmiştir. İhracatın denetim altında olmasının ekonomiye büyük kazançlar getireceğini savunmuş. Bunun, görevi sadece dış ticareti ileri götürmek olan merkezi bir banka kurulması ile mümkün olduğunu özellikle belirtmiştir.²⁵⁵

Ticaret Odası’nın girişimleri farklıdır. Ticaret Odası daha çok Türk mallarının tanıtımına önem vermektedir. Bu sebeple “İngilizce ve Fransızca olarak bir broşür basmayı kararlaştırmışlardır.”²⁵⁶ Bu broşürle Türkiye’nin ihraç ettiği ürünler tanıtılmak amaçlanmış ve Türklerin ticaret geçmişleri hakkında bilgiler verilmek istenilmiştir.

Hükümet, ihracat mevsiminde piyasaya girecek olan döviz sebebiyle piyasaya arz çoğalacağından dövizin değeri düşeceği bu vaziyetle İngiliz lirasını ihracat mevsimine göre hesaplayacak olan tüccarların arz sebebiyle zarar edebileceklerini düşündüğünden bazı tedbirler almayı uygun görmüştür. Hükümet döviz stoklayarak ithalatın fazla olması durumunda ortaya çıkacak zararların önüne geçmeyi amaçlamaktadır.²⁵⁷

İhracat konusunda araştırmalar yapmak maksadıyla bir kurumun kurulması fikri uzmanlarca da dile getirilmiştir. Bunun üzerine hükümet bu durumu ele almış ve ticaret işlerinin düzenlenip incelenmesi maksadıyla “Ticaret Ofisi” kurulmuştur. Ticaret ofisinin kuruluş amacı; “beynelmilel piyasalarda buhran hüküm sürdüğü şu sıralarda mallarımıza müşteri bulmak ve memleketimizin normal ihracatını inkişaf ettirmek hususunda memleketin bütün teşkilatının hem ahenk olarak müzaheret etmesi vatani bir vazife teşkil eder”²⁵⁸ olarak açıklanmıştır. İhracatın, ülke için öneminin büyük olması sebebiyle bazı uygulamalara gidilmeye çalışılmıştır. Temel

²⁵³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:3, Cilt:20, İçtima:3, 10 Haziran 1930:172

²⁵⁴ İhracatı Koruma, *Akşam Gazetesi*, 20 Haziran 1930

²⁵⁵ Yunus Nadi, İhracat Bankası, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1930

²⁵⁶ İhracatımız, *Milliyet Gazetesi*, 17 Temmuz 1930

²⁵⁷ Sterlin Sükût Ettiği Takdirde, *Vakit Gazetesi*, 3 Eylül 1930

²⁵⁸ İhracat, *Milliyet Gazetesi*, 24 Teşrinievvel 1930

amaç ülkenin dış piyasalardaki etkinliğini arttırmak olsa da ülkeye döviz girişi sağlayarak milli paranın değerini kaybetmesinin önüne de geçilmek hedeflenmiştir. Türkiye, tağışın önüne geçerek dış piyasadaki itibarını arttırmak istemiştir. Bunu sağladığı takdirde dış pazarlarda rekabete ayak uydurabilecek hale gelmeye çalışmıştır.

Hükümetin, tasarruf politikası ve ithalatı kısıtlayıcı önlemleri de ithalat ihracat üzerinde etkisi yadsınamaz derecede olmuştur. Uygulanan politikaların ithalat rakamlarının düşmesi üzerinde etkisi olmuştur. Ayrıca tağış hakkında çıkarılan kanun ile Türk parasının kıymetini korumak için çıkarılan kanunların ithalat üzerinde etkisi olduğu kesindir. Yapılanların karşılıkları ise rakamlara şöyle yansımıştır.

1930 Ocak ihracatı 11,934,230 ve ithalatı 12,011,683 liradır. Ocak ayı ithalat ihracat dengesi açık vererek 77,453 lira olarak kaydedilmiştir. Şubat ayında ise ihracat 11,362,580 lira, ithalat 8,915,957 liradır. Şubat ayında ise 2,369,170 liralık ihracat fazlası vermiştir.²⁵⁹ Bu rakamlara mart ayının girmesiyle, ocak, şubat ve mart aylarında toplam Türkiye de 31,749,781 liralık ithalat yapılmış, ihracat ise 37.281.208 lira olarak kaydedilmiştir. Bu sebeple ihracat, ithalattan 1930'un ilk üç ayında 5 buçuk milyondan fazla olarak kaydedilmiştir.²⁶⁰ Mayıs ayında ise ihracat 13,897,000 ithalat ise 12,981.000 lira olmuştur. Fark 1,005,000 olarak ihracat lehine gelişmiştir. 1929 yılı mayıs ayındaki rakamlarla karşılaştırıldığında ithalat 7,261,000 lira azalmış, ihracat ise 2,618,000 lira artmıştır.²⁶¹ Haziran ayında ise ithalat ile ihracat arasındaki rakam 2 milyon lira olmuştur ancak bu rakam Türkiye'nin aleyhinde olarak ithalat fazlası olarak yapılmıştır. Haziran ayı rakamlarına göre Türkiye 10,721,764 liralık ithalata karşılık, 8,843,340 liralık ihracat yapılmıştır.²⁶²

1930 senesi altı ayı içinde memlekette 68,194,258 liralık ithalata karşılık, 70,992,534 bin liraya ulaşmıştır. Arada ihracat lehine 2,798,276 lira fark vardır.²⁶³ Alınan önlemler Türkiye'de ilk altı ayda kendisini göstermiştir. İlk altı aydaki ihracat fazlası Türk parasının kıymetinin de tespiti üzerinde yapılan çalışmalara etkisi büyüktür. Harice döviz çıkışının önlenmesi açısından ihracatın gidişatı Türkiye açısından olumlu karşılanabilir. Ancak temmuz ayında bu olumlu tabloyu tersine çevirecek olan ithalat fazlası yaşanmıştır. Buna göre temmuz ayında 12,018,605

²⁵⁹ İyi Haber, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1930

²⁶⁰ İthalatımız Azalmaya Başladı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1930; İthalat Azalıyor, *Vakit Gazetesi*, 13 Haziran 1930

²⁶¹ Ne Aldık, Ne Verdik, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Temmuz 1930

²⁶² İthalat, İhracat Arasındaki Fark, *Akşam Gazetesi*, 6 Ağustos 1930

²⁶³ İthalat ve İhracat İşi, *Akşam Gazetesi*, 8 Ağustos 1930; Muvazene Düzeldi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ağustos 1930, Bkz. Ek: 6

liralık ithalata oranla, 6,211,992 liralık ihracat yapılmıştır.²⁶⁴ Bu duruma sebep olarak ihracat mevsiminin ağustos olarak gösterilmesidir.

Ağustosta ihracatın artacağı beklentisi yüksektir. Ağustos ayı rakamlarına göre 11,254,363 liralık ithalata karşılık 7, 981,262 lira olarak verilmiştir. Ağustos ayında beklenilenin aksine 3,273,101 lira açık oluşmuştur. ²⁶⁵ Eylül ayında ihracat 14,469,199 lira olmasına karşılık, ithalat ise 11,863,924 lira olmuştur. İhracat, ithalattan 2,605,275 lira fazla²⁶⁶ olarak rakamlara yansımıştır. Rakamlar beklentiler de olduğu gibi ağustos ayına yansımamış ancak eylül ayının rakamlarına yansıyabilmiştir. İhracat mevsiminde rakamlar artma eğilimi göstermeye başlamıştır. İhracattaki artış ekim ayına da aynı doğrultuda yansımıştır. Ekim rakamlarına göre, “ithalat 12,707,885 milyon lira buna karşılık ihracat ise 20,736,744 lira olarak kayıtlara geçmiştir. Bu rakamlara göre 8 milyonluk ihracat fazlası vermiştir.”²⁶⁷

İhracattaki artış devam ederek kasım ayı rakamlarına da yansımıştır. Bu olumlu tablo kasım ayında şöyle kendini göstermiştir. “1930 senesi kasım ihracatı 17.475.280 lira iken, ithalat ancak 14,144,944 lira olmuş bu suretle ithalat ihracat dengesi ihracat lehine 3,330,336 lira olarak bir fark ortaya çıkmıştır.²⁶⁸ Aralık ayında ise 28.000.000 civarındaki ithalata karşılık 24,000.000 lira civarında ihracat olmuştur. Yaklaşık 4.000.000 lira kadar ticaret açığı ortaya çıkmıştır. 1929 yılında Türkiye’nin 100 milyon TL düzeyindedir.

1930 yılında 148 milyon TL ithalata karşılık, 151 milyon TL ihracat gerçekleştirilmiştir.²⁶⁹ Burada Türkiye’nin uygulamaya soktuğu tasarruf politikasının, Türk parasının kıymetini koruma kanununun ve Ticarete tağşişin men’i ve ihracatın murakabesi hakkında çıkarılan kanununun olumlu etkilerini çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Uygulanan bu politikalarla bir yılda 1929 yılındaki 100 milyon TL açıktan, 3 milyon TL ihracat fazlası verilmiş olması büyük başarı olarak değerlendirilebilir.

Dünyayı ekonomik buhranı, Türkiye’yi fazlasıyla etkilemiştir. Buhran sebebiyle yaşanan gelişmelere karşı önlemler alarak mali yapısını düzeltmeye çalışmıştır. Dünyada etkisini gösteren ekonomik buhran bütün ülkelerde farklı politikaların üretilmesini sağlamıştır. Türkiye de ekonomik buhrana karşı politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Buhran öncesinde bulunan borçları

²⁶⁴ Geçen Temmuz Da Ne Aldık Ne Verdik, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1930

²⁶⁵ Ağustosta, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Teşrinievvel 1930

²⁶⁶ Eylül de İhracat İthalattan Fazla, *Milliyet Gazetesi*, 26 Teşrinievvel 1930; İhracatımız, *Vakit Gazetesi*, 26 Teşrinievvel 1930

²⁶⁷ Teşrinievvelde, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Teşrinisani 1930

²⁶⁸ İhracat, *Milliyet Gazetesi*, 28 Kânunuevvel 1930

²⁶⁹ Tekeli ve İlkin, 1982: 33-34

Türkiye'yi zor duruma düşürmüş. Ödemelerin ülke ekonomisini bozacağı fikrinin ağırlık kazanması sonucunda bu sorun dile getirilince dış politikada bazı problemlerle karşılaşılmasıdır. İktisadi problemlere siyasi çözüm arayışları sonucunda bazı girişimler olmuştur. Bu girişimler hem dış ilişkiler de hem de iç politikada siyasi çözüm arayışları olarak üçüncü bölümde ele alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN TÜRKİYE'DEKİ SİYASİ ETKİLERİ

3.1. Türk Parasının Kıymetini Arttırma Çabaları ve Konsorsiyum Kurulması

İngiliz lirasının önüne geçilemeyen yükselişi karşısında milli paranın değer kaybetmesi karşısında çareler aranmaya başlanmıştır. Buhran öncesinde paranın değerinin artırılmasına yönelik olarak 1447 sayılı menkul kıymetler ve kambiyo borsaları kanunu 30 Mayıs 1929 tarihinde çıkarılmıştır.²⁷⁰ Çıkarılan kanun ile spekülasyon engellenmek istenmiş, döviz kullanımına sınırlamalar getirilmiştir. Ancak bu kanuna rağmen yabancı bankalardan borsada vurgunculuk yapanlar maliyenin dikkatini çekmeye başlamıştır.²⁷¹ Ayrıca bankalar Türk parası isteyen tüccarlara sterlin verme yoluna gitmişlerdir. Borçlanan tacirler borçlarını ödeme zamanı geldiğinde sterlinin Türk lirası karşısında yükselmesi dolayısıyla zarar etmişlerdir. Bu durum Türk lirasının değerini daha da düşüren sebeplerdendir.

Ticaret odası birinci reisi Mithat Bey bu konuda açıklamalarda bulunmuştur. Mithat Bey'e göre: "Bankaların Türk lirasının olmadığından bahsederek sterlin vermek istedikleri vakidir. Bankalar bu tarzı hareketleriyle ileride alacakları Türk lirasının düşmesi ihtimalini düşünüyorlar"²⁷² sözleriyle bankaların sterlinin yükselişi karşısında Türk parasını bankalar zarar ederiz düşüncesiyle vermeye yanaşmadıkları açıklamaktadır.

Yunus Nadi, Türk parasının kıymetini kaybetmesini şöyle kaleme almıştır;

Belki ihracatımız daha az, ithalatımız daha fazladır. Haddi zatında ithalat mutlaka fena bir şey değildir. Bilakis iş hareketlerinin çokluğuna delalet ettiği müddetçe ithalatın ihracat kadar ehemmiyetli iktisadi hareketler olduğuna şüphe yoktur. Paranın kıymeti meselesinde ihracata nispetle ithalatın fena bir rol oynaması bir muvazene meselesidir. Tediye bilançosunun mütemadi açıkla kapanması zaman ile teşhisi ve tedavisi elzem bir hastalık halini alabilir. Eğer bir kere bu hastalık teşhis ve tedavi olunarak memleket normal hayat yoluna konulursa tediye muvazenesinin zaman zaman göstereceği arızalar ufak tefek baş ağrıları menzilesine inebilir. Fakat dediğimiz gibi hastalığın müzmin şeklinin bir kere kat'i müessir tedavisine ihtiyaç vardır. Paramızın kıymetini düzeltmek için alınacak muhtelif tedbirler meyanında her

²⁷⁰ Resmi Gazete, 30.05.1929, Sayı 1203, No 1447

²⁷¹ Borsada İhtikâr Yapanlar Hakkında Takibat, *Milliyet Gazetesi*, 18 Teşrinisani 1929

²⁷² Türk Lirası, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Kânunuevvel 1929

şeyden evvel ithalatı mümkün olduğu kadar azaltmak, ihracatı ise mümkün olduğu kadar çoğaltmak yolunda milletçe müttehit ve umumi bir hareket lazımdır."²⁷³

Yunus Nadi Türk parasının kıymetinin düşmesinin ithalat ihracat dengesizliğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Türkiye’de paranın değer kaybetmesine sebep olan etkenlerin başında ise gümrük tarifesinde fiyatların beklenildiği gibi yükselmemiş olmasından dolayı ithal edilen malların elde kaldığı gibi borçların geri ödenmesi zamanı geldiğinde oluşan sıkıntı ile orantılı gözükmektedir. Bu doğrultuda hükümet de Türk parasının değerinin arttırılması konusunda bazı tedbirler almayı düşünmektedir.

Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, yaşanan bu duruma bir açıklama yapmıştır;

Hatırlanacaktır ki yeni gümrük tarifesinin gerek müzakeresinden, gerek tatbikinden evvel İstanbul gazetelerinde intişar eden beyanatımla, mühim bir kısım ithalatçıların gümrük resimlerinin artacağını ve tarifenin tatbikinden sonra eski ve yeni gümrük resimleri arasındaki farktan istifade edeceklerini düşünerek piyasanın ihtiyaç ve tahammülünden fazla mal ithal ettiklerine işaret etmiş ve bununla beraber de bu cereyanın bir buhrana müncer olacağına söylemiştim... Fakat asıl hakikat sadece tarife kanunun tatbikine takaddüm eden 4 ay içinde normal miktarı tecavüz eden ithalatın 100 milyon Türk liralık bir nispete varmış olmasıdır... Gümrük hâsılatı ise 1928 ve 1929 teşrinievvellerinde şu miktara baliğ olmuştur. Türk lirası 1929- 679000, Türk lirası 1928- 863000 görülüyor ki gümrük resminin vasatı yüzde 12’den yüzde 20’ye çıkmış olmasına rağmen, gümrük hâsılatının bir sene evvelki aynı ayın hâsılatına kıyasla dörtte bir nispetinde bir tenkis kaydedilmiştir. Bu tenakus ithal edilen emtianın kıymetiyle ifade edilmek istenirse 1929 senesi teşrinievvelindeki ithalatın 1928 senesi teşrinievvelindeki ithalattan 20 milyon lira miktarından daha dun olduğu suretinde olduğu anlaşılmalıdır. Gümrük idaresinin geçen teşrinisani vaziyeti hesabiyesi henüz neticelendirilmemiş olmakla beraber mezkûr ayın ilk üç haftasına müteallik olarak elde bulunan rakamlar gümrük rûsumu hâsılatının son ay zarfında bir ay evveline nazaran daha ziyade gerilediğini göstermektedir."²⁷⁴

Maliye vekili, gümrük tarifesinin görüşülmesinden önce tüccarlara gerekli uyarıları yaptığını dile getirmiştir. Bu uyarılara rağmen yapılan yanlış ithalat politikasının Türk lirası üzerinde olumsuz etki yarattığı ortaya çıkmaktadır.

Yunus Nadi, bu rakamların düzeltilmesi için girişilen tasarruf mücadelesini ve paranın kıymetini arttırmaya yönelik yerli malı kullanımı dışında ithalatı da azaltmak gerektiğini “*tatbiki elzem bir seferberlik*”²⁷⁵ olarak nitelendirmiştir.

²⁷³ Yunus Nadi, Paramızın Kıymeti, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Kânunuevvel 1929

²⁷⁴ Maliye Vekilinin Beyanâtı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Kânunuevvel 1929

²⁷⁵ Yunus Nadi, Tatbiki Elzem Bir Seferberlik, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Kânunuevvel 1929

Siirt Mebusu Mahmut Milliyetteki köşesinde paranın düşmesi üzerine hükümetin ne düşündüğü konusunda başvekil ve vekillerle görüşmesini kaleme almıştır. Edindiği intibaları ise şöyle olmuştur:

Evvelce de kat'i olarak tespit edildiği gibi dâhili bir istikraz meselesi hiçbir suretle görüşülmüş ve konuşulmuş değildir. Bu şayiayı nefretle reddettiler. Vakıa paramızın düşmesinde ortaya atılan yalan yanlış bazı rivayetlerin de tesiri yok değildir. Fakat asıl marazın kökü ticari muvazenemizin aleyhte bulunmasıdır. Her şeyden evvel bu hastalığı izaleyi düşünüyorlar. Evvela her sene harice ne kadar para veriyoruz? Harice ecnebi parası olarak tediyeimizin miktarı nedir? Bunu bulduktan sonra bir döviz muvazenesi dolayısıyla bir ithalat ihracat muvazenesi tesis edilecektir. Bu neticeyi elde etmek için gerek resmi gerek hususi bazı mübayaatı elde tutmak, kısmak lazımdır. İşte hükümet bu karara varmıştır. Kat'i ve tehiri kabil olmayan bazı mübayaat istisna edilirse başka mübayaat yapılmayacaktır. Bundan başka eşya ve levazımın hariçten celbedilmemesine çalışılacaktır. Bunun tabi neticesi olarak sanayimiz inkişaf edecek ve yerli malların revacı temin olunacaktır."²⁷⁶

Türkiye'de paranın durumu kötüye gitmesine rağmen döviz açığının kapatmak için borçlanma konusu kesin olarak hükümet tarafından reddedilmektedir. Ticaretin gerektiği gibi iyi yapılamayışı da paranın kıymetinin düşmesinde etkindir. Hükümet ithalat ve ihracat arasında bir dengenin tesisi olması gerektiğini düşünmektedir. Mecbur kalınmadıkça ithalatta bulunulmayacağı konusunda kesin karar alınmıştır. Milli sanayi ile yerli malların üretilmesi konusunda adımların atılması gerekliliği öne çıkmaktadır.

Bu kararlar "paranın yükselmesi, ithalatın azalması, paranın istikrarı, iktisadi meselelerde hükümetin tatbik ettiği kararların birinci kısmını teşkil etmektedir. Hükümet bundan başka, istihsalatı çoğaltmak ve mallarımıza hariçte müşteri bulmak için lazım gelen tedbirlere girişmektedir"²⁷⁷ şeklinde gazetelere Türk parasının gerçek değerini bulması için alınacak tedbirler başlığıyla haberler yansımıştır.

Bu tedbirlerin yanında borsadaki kambiyo hareketleri de takip edilmektedir. Kambiyo alımına 1447 numaralı kanunla getirilen sınırlandırmalar ve yasaklara rağmen usulsüzlüklerin yapıldığı tespit edilmiştir. İhtiyaç listesi düzenlemesi sırasında bankalardan düşüncelerinin sorulması uygun bulunarak bankalara tebligatlar yapılmıştır. Bu konuda bankaların cevaplarının gelmesi üzerine maliye müsteşarı Ali Rıza Bey şunları söylemiştir:

İhtiyaç listesi hakkındaki mütalaalarını istediğim bankalar cevap vermeye başlamışlardır. Cevaplar tetkik ve tasnif olunacaktır içlerinde muvafık bulunacak mütalaalar nazarı dikkate alınacaktır. Öğrendiğime göre Selanik bankası, ihtiyaç haricinde yaptığı bir kambiyo muamelesinden dolayı borsa kanunun 48'inci

²⁷⁶ Mahmut Siirt Mebusu, Vatani Bir Vazife, *Milliyet Gazetesi*, 6 Kânunuevvel 1929

²⁷⁷ Yeni Tedbirler, *Akşam Gazetesi*, 22 Kânunuevvel 1929

*maddesi mucibince borsa meclisi idaresince on beş gün müddet ile borsada kambiyo muamelesi yapmaktan menedilmiştir.*²⁷⁸

“Borsa komiserliği döviz alan tüccarların ihtiyaç listesi dışında döviz alımında bulunduğunu tespit edilmiştir. İzmir’de de bir bankanın tamamen samimi hareket ettiği hakkında tereddütler bulunmuştur.”²⁷⁹ Hükümet her türlü tedbiri almaya çalışmaktadır. Türk parasının kıymetini kaybetmesinin önüne geçmek için olanca gücüyle çalışmaktadır. Türk parasının değerini düşürmeye yeltenenleri tespit ederek bu kişi ya da kurumlara yaptırımlar uygulama yoluna gitmiştir.

Hükümet, döviz üzerinde etkisini arttırmak amacıyla “20 Şubat 1930 tarihinde 1567 numaralı “*Türk Parası’nın Kıymetini Koruma Hakkında Kanunu*” çıkartmıştır. Kanun yayım tarihinden itibaren üç yıllık süre ile geçerli olması kararlaştırılmıştır. Hükümet kambiyo, nukut, esham ve tahvilat alım, satım ve memlekettten ihracının korunması zımında kararlar ittihazına icra vekilleri heyeti salahiyetlidir.²⁸⁰ Maddesiyle her türlü döviz piyasasındaki hareketi kontrolü altına almıştır. Ayrıca kanunla belirlenen maddelere aykırı harekette bulunan bankalara da ağır yaptırımlar uygulanacağı açıkça belirtilmiştir.

Milli parayı korumak için bir kararname çıkarılması kararlaştırılmıştır. Kararname ile döviz, hisse senedi alım satımı ve paraların dönüştürülmesi sırasında vurgunculuk yapılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu vurgunculuk, Maliye Vekâletinin belirlediği ve ilan ettiği ihtiyaç listesine uygun olmayan ve Maliye Vekâletinin iznine tabi olmayan banka ve bankerlerden yapılan döviz, hisse senedi alım satımı olarak tanımlanmıştır. Maliye Vekâleti ayrıca izin verdiği bankalara ve bankerlere de bazı uygulamalar getirmiştir. Döviz ve hisse senedi alım satımı yapanlar kayıt altına alınmış, bu alım satımların Maliye Vekâletinin belirlediği ihtiyaç listesine uygunluğuna dikkat edilmiştir. Alım satım işlemlerini ihtiyaç listesine uygun yapmayanların evrakları iptal edilmiş ve bir daha borsada alım satım yapması yasaklanmıştır.

Türk lirası üzerindeki dalgalanmalardan dolayı zararların önüne geçmek amacıyla Türk lirası karşılık gösterilerek döviz ve hisse senedi alımı yasaklanmıştır. Satılan dövizlerin ve hisse senetlerinin geri yerine koyulmasına da zaman sınırı koyulmuştur. Para üzerindeki kur dalgalanmaları ise 2 kuruşu geçmeyecek şekilde kabul edilmiştir. Türk parası olarak yapılan alım satım Maliye Vekâletinin ihtiyaç listesi dışında döviz ve hisse senedine dönüştürülmesi

²⁷⁸ Kambiyo, *Milliyet Gazetesi*, 13 Kânunusani 1930

²⁷⁹ Kambiyo Alım Satımı, *Milliyet Gazetesi*, 24 Kânunusani 1930

²⁸⁰ Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 25 Şubat 1930, Sayı: 1433, No 1567; Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Şubat 1930; Mili Paramızın Korunması İçin, *Vakit Gazetesi*, 21 Şubat, 1930, Ayın Tarihi, Mart 1930: 5909

yasaklanmıştır. Türkiye’de şubesi bulunmayan kurum ve kuruluşların adına Türk parası üzerinden kredi açılması yasaklanmıştır. Borsa acentelerine de sınırlamalar getirilmiştir. Acentelerin iş tanımı belirlenmiş ve yapmakla yükümlü oldukları işler açıklanmıştır.

İthalat mallarında ödeneme yapmak için bankalardan döviz tedarik etmek isteyen tüccarların, sadece ithal ettikleri ürünlere ait olan ve gümrük idarelerinden temin edilen muamele vergisi makbuzunu teslim ettiklerinde istedikleri dövizleri almalarına imkân tanınmıştır.

Döviz ve para alımı Maliye Vekâleti’nin izni olan bankalar ve bankerlere tanınmıştır. Döviz alım satımında usulsüzlüklerin önüne geçebilmek için alımı yapanların kişisel bilgilerinden imzalarına kadar bilgileri alınmıştır. Alınan kambiyo alımının kime alındığı veya ne sebeple alındıklarının borsa denetçilerine bildirilmek zorunluluğu getirilmiştir. Döviz alanların evraklarındaki ihtiyaç listesinin dışında yapılacak kambiyo alımının önüne geçilmek istenilmiştir. Milli parayı korumak için çıkarılan 1 numaralı kararname 26 Şubat 1930 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine sunulmuştur.²⁸¹

Paranın kıymetini tespit etmek ve olası değer kayıplarının önüne geçmek üzere bir kambiyo komitesi toplanması uygun bulunmuştur. Bu girişimi gerçekleştirmek ve çalışma şartlarının belirlenmesi amacıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir. “4 Mart 1930 tarihinde İş Bankası, Ziraat Bankası, Selanik Bankası, Banka Kommerçiyale İtalyana, Doyçe Bank, Doyçe Oryent Bank, Memaliki Şarkıye Fransız ve Umumi Ticareti Hariciye Bankaları direktörlerinin katılımıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir.”²⁸² Yapılan bu toplantıyla Konsorsiyum fikri ortaya çıkmıştır. Burada toplanan bankaların toplanma sebepleri hakkında toplantıya katılan Nurullah Esat Bey’e bu konu sorulmuş ve bu durumu şöyle izah etmiştir:

Paramızın kıymetini normal addedilen hâlihazır seviyesi etrafında tahrir ve tespit etmek maksadıyla hükümetin ve bankaların iştirakiyle teşkil edilecek olan komisyonun tarzı faaliyeti hakkında müzakeratta bulunmak üzere içtima edilmiştir. Alakadar banka müdürleri içtimada umumi kambiyo vaziyetini dahi esaslı bir surette rakamlara istinaden tetkik etmişler ve piyasanın bu günkü vaziyetinin tamamen normal bir manzara arz ettiği kanaatine vasıl olmuşlardır. Banka direktörleri komisyonun teşkilini sureti kat’iyede karar altına almışlardır. Konsorsiyum 1 milyon İngiliz lirası ile teşekkül edecektir. Direktörler içtima mukarreratı ve Konsorsiyum’un tarzı faaliyeti hakkında tanzim ve kabul ettikleri projeyi bana tebliğ ettiler. Bu projeyi tetkik ediyorum. Bende ayrı bir proje hazırlamaktayım. Bu iki proje teyit ve telif edilerek maliye

²⁸¹ Milli Parayı Koruma İçin, *Milliyet Gazetesi*, 27 Şubat 1930; Türk Parasının Kıymetini Koruma, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Şubat 1930; Paramızı Koruma, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Şubat 1930; Kambiyo İşleri, *Akşam Gazetesi*, 28 Şubat 1930; Ayın Tarihi, Mart 1930: 5910-11-12-13; Bkz. Ek: 7 Kararnamenin Maddeleri

²⁸² Kambiyo Komitesi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1930

*vekili beyefendinin tasdiklerine arz edilecektir. Bunu müteakip Konsorsiyum fiilen teşekkül etmiş olacaktır.*²⁸³

Konsorsiyum fikri gündeme geldikten sonra bu konudaki proje ile ilgili bilgiler de gazetelere yansımaya başlamıştır. “Projeye göre 10 banka, 50’şer bin sermaye vaz’ı suretiyle 500 bin sterlin koyacaklardır. 500 bin sterlin de hükümet ilave edecektir. Bu suretle teşekkül 1 milyon sterlin ile faaliyetine başlayacaktır.”²⁸⁴ Spekülasyonlara engel olabilmek ve herhangi bir kambiyo sıkıntısı yaşamamak adına ortaya çıkan Konsorsiyum daha ilk günlerden itibaren ilgi çekmeye başlamıştır. 10 banka ile başlayan Konsorsiyum’a 5 banka daha katılmak istediklerini bildirmişlerdir. Bu bankalar Rus Sovyet ve Umumi Ticaret Hariciye Bankaları da dâhil olarak Konsorsiyum’un sermayesi 1 milyon 100 bine çıkmıştır.²⁸⁵ 10 Mart 1930 tarihinde Konsorsiyum teşkil olunmuştur. Nurullah Esat Bey’in riyasetinde toplanan bankalar: İş Bankası, Ziraat Bankası, Selanik Bankası, Memaliki Şarkıye Fransız Bankası, Rus Sovyet Bankaları müdürleri hazır bulunmuşlardır. İş Bankası ve Ziraat Bankası 100’er bin lira ile Konsorsiyum’a iştirak edeceklerini bildirmişlerdir.²⁸⁶ Konsorsiyum’un sermayesi hakkında 1,100,000 olması beklenirken bu rakamın İş Bankası ve Ziraat Bankası’nın 100’er bin lira sermaye koymasına rağmen 900 bin sterline ulaşabilmiştir.²⁸⁷ Konsorsiyum’a girmeyen bankalar ise “Hollanda, Amerikan Ekspres, Doyçe Oryent Bank, Doyçe Bank, Banko Di Roma, Rus Umumi Ticaret Bankaları bu teşekkülden ayrı kalmışlardır. Bunlardan bazıları Avrupa’daki merkezlerinden talimat beklediklerini ve bunu alır almaz Konsorsiyum’a memnuniyetle katılacaklarını bildirmişlerdir.”²⁸⁸ Siirt Mebusu Mahmut “Konsorsiyum” başlıklı yazısıyla köşesinden Konsorsiyum’a katılmayan bankalar hakkında bir tespiti bulunmuştur. O’na göre;

Türk piyasasında çalışan ve hatta teşebbüsün bidayetinde iştirake mütemayil bulunan bazı bankaların son günlerde Konsorsiyuma dâhil olmamalarıdır. Öğrendiğimize göre bu ecnebi bankalar, merkezlerinden henüz kati talimat almadıkları bahanesiyle hariçte kalmak istemişlerdir. Biz bunun böyle olmasını ve müspet talimatın vürudunda Konsorsiyum’a dâhil olmalarını temenni ediyoruz aksi takdirde bu istinkâfın manasını ve esbabı mucizesini izah etmek bu müesseseler için çok müşkül olur. Milli paramızı sukuttan vikaye için yapılan bir kombinezona, Türk piyasasında çalışan bütün bankaların iştiraki hem maddi ve manevi vazifeleri, hem de menfaatleri icabıdır. “Konsorsiyuma dâhil olmayacağız” demenin başka manası

²⁸³ Kambiyo Komitesi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1930; Kambiyo Meselesi, *Akşam Gazetesi*, 5 Mart 1930; İki Mühim Proje, *Milliyet Gazetesi*, 5 Mart 1930

²⁸⁴ Kambiyo İş, *Akşam Gazetesi*, 7 Mart 1930, S.2; Konsorsiyum, *Vakit Gazetesi*, 8 Mart 1930

²⁸⁵ Konsorsiyumun İçin İş Bankasındaki Dünkü Toplantı, *Vakit Gazetesi*, 9 Mart 1930; Bankerlerin İçtimai, *Milliyet Gazetesi*, 9 Mart 1930

²⁸⁶ Konsorsiyum, *Vakit Gazetesi*, 11 Mart 1930

²⁸⁷ Konsorsiyumun İcra Komitesi Dün İntihap Etti, *Milliyet Gazetesi*, 11 Mart 1930

²⁸⁸ Konsorsiyum, *Vakit Gazetesi*, 13 Mart 1930

da biz “Türk piyasasında çalışmayacağız” ifadesinde başka bir şey değildir. Zannetmiyoruz ki, bu teşekkülün haricinde kalan ecnebi bankaların böyle bir fikir ve kararları olsun!”²⁸⁹

Siirt Mebusu Mahmut, Konsorsiyuma katılmayan bankaların talimat alamadıkları bahanelerini ürettiklerini düşünmektedir. Bunun böyle olmasını temenni ettikten sonra bankaların çıkarları doğrultusunda ya Konsorsiyum’a dâhil olursun ya da Türk piyasalarından çekilirsin bunun başka bir yolu yok şeklindeki ifadelerini açık bir şekilde köşesinde dile getirmiştir. Bankaların kendi menfaatleri doğrultusunda bu Konsorsiyum’a katılmalarının hayırlı olacağını düşünmektedir. 1930’un Nisan ayına gelindiğinde 2 numaralı kararname konusunda haberler çıkmaya başlamıştır.

Bir numaralı kararname ahkâmınca ihracat tacirleri celbettikleri dövizi Türk parası ile almak mecburiyetindeydiler. Yeni kararname ile dövizi döviz ile mahsup etmek gibi teshilat gösterilmiştir. Evvelce bankalar esham ve tahvilatı muhafaza etmek mecburiyetinde bulunuyorlardı. Bu ahkâm da kalkmıştır. Memleket dâhilinde esham ve tahvilat üzerine muamele serbesttir ve alım satımdaki kayıtlar tamamen kaldırılmıştır. 2 numaralı kararname 8 kadar maddeyi ihtiva etmektedir. Kararname Reisicumhur hazretlerinin tasdikine arz edilmiştir.”²⁹⁰

9 Nisan’da 2 numaralı kambiyo kararnamesi müzakere edilmiştir. 2 numaralı kararname ile 1 numaralı kararnamede kabul edilen Türk lirası ve dövize uygulanan kısıtlamalar kaldırılmıştır. Çıkarılan iki numaralı kararname sonrası Konsorsiyum İcra Komitesi Reisi Nurullah Esat Bey şu açıklamaları yapmıştır;

Konsorsiyum her gün borsanın temayülatını dikkat ve itina ime takip etmektedir. Konsorsiyum’a göre son üç haftalık temevvüçler, ihzari istikrar devresine has temevvüçlerdir. Filhakika son bir aylık temevvüçler tetkik edilirse görülür ki Türk lirasının sterline karşı rayici 1028 ve 1034 kuruş arasında kalmıştır. Altın avarında bir döviz olan doların bile Londra borsasında İngiliz lirasına nazaran temevvüçleri bizim paramızla ifadesi 8 kuruşa baliğ olmaktadır.”²⁹¹

Esat Bey’in açıklamalarından Konsorsiyum’un borsa üzerindeki etkisini göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Konsorsiyum’un kurulması, paranın istikrarı için alınan 1 ve 2 numaralı kararnamelerle birlikte Türk parasının değerindeki dalgalanma 6 kuruş kadar olmuştur. Türk parası 1028- 1034 arasında gelişme göstermesi Londra piyasaları karşılaştırıldığında başarı olarak görülmüştür. İki numaralı kararnamenin maddeleri görüşüldükten sonra 22 Nisan 1930 tarihinde kabul edilmiştir. İki numaralı kararnamenin maddeleri şunlardır;

²⁸⁹ Siirt Mebusu Mahmut, Konsorsiyum, *Milliyet Gazetesi*, 13 Mart 1930; Siirt Mebusu Mahmut, Konsorsiyum, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Mart 1930

²⁹⁰ Kambiyo, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Nisan 1930; Kambiyo Kararnamesi, *Akşam Gazetesi*, 11 Nisan 1930; Kararname, *Milliyet Gazetesi*, 11 Nisan 1930; İki Numaralı Kararname, *Hâkimiyeti Milliye*, 11 Nisan 193; İki Numaralı Kararname, *Vakit Gazetesi*, 11 Nisan 1930

²⁹¹ Paramızın İstikrarı, *Milliyet Gazetesi*, 13 Nisan 1930; Borsada Vaziyet Nasıl, *Vakit Gazetesi*, 13 Nisan 1930

1- Bir numaralı kararnamenin 11'inci maddesine atideki fıkra ilave edilmiştir. İhracat tacirlerine bin sterlinden eksik olmamak şartıyla bankalarca döviz ikraz edilebilir. Bu dövizler bir numaralı kararname ahkâmı dairesinde bankalarca satılır. Bu kabil döviz borçları ihracat mukabili olan dövizle ödenir bu suretle ödenemediği takdirde borçlu borcunu gene döviz olarak ödemek mecburiyetindedir.

2- Alivre mal satışlarının mukabili olan dövizler bankalarca vadeli olarak alınabilir. Bu takdirde banka bu kambiyo diğer kambiyo alışları gibi satmaya mecburdur. Bu akitlerden mütevellit döviz borçları döviz olarak ödenir. Bu alım satımlar her defasında bin sterlinden aşağı olamaz.

3- Memaliki ecnebiyedeki efrat ve müessesatın Türkiye'deki bankalar veya şubeleri veya muhabirleri nezdindeki Türk lirası matluplarının istimali bir numaralı kararnamenin 9'uncu ve 31'inci maddelerine tevfi kanun murakıplığın vizesine mütevakıftır milli parayı koruma aleyhine muayyen bir miktara kadar olan Türk lirası matluplarının serbest istimaline edilir.

4- Bir numaralı kararnamenin esham ve tahvilat ve kuponlar hakkındaki hükümleri lağvedilmiştir. Ancak Türkiye'den esham ve tahvilat ve kupon ihraç ve ithal memnuiyeti hakkındaki hükümler bakidir.

5- Bir numaralı kararnamenin 6'ıncı maddesine atideki fıkralar ilave edilmiştir. Kambiyo borsası mevcut olan mahallerde banka ve bankerler gişelerindeki kambiyo alım satımlarını murakıplıkça gişelerde takas etmeyip borsada karşılarlar. Borsası olmayan yerlerdeki bankalar yevmi muamelelerinden farkları o mahaldeki bankalardan temin edebilirler.²⁹²

Alınan 2 numaralı kararname ile borsada tahvilat üzerinden alım satımları başlamıştır. 1 numaralı kararname sonrası tahvilat üzerinden alım satımı yasaklamalar getirilmiştir.

Sadık, "Konsorsiyum piyasaya müdahale etmeye hiç lüzum görmeden, hatta Türk parasının biraz daha yükselerek temevvücat yapmasına mani olmak için borsadan ara sıra İngiliz lirası satın aldığı halde 1030 kuruş etrafında aylardan beri istikrar temin edilmiştir"²⁹³ şeklinde düşünmektedir. Necmettin Sadık, Türk parasının kıymetinin Konsorsiyum sayesinde istikrara kavuştuğunu dile getirmektedir. Konsorsiyum'un, kuruluş amacı doğrultusunda Türk parasının kıymetinin artmasındaki önemini yerinin olduğunu dile getirmiştir.

Türk parasının değerindeki değişimleri sadece ülkenin kendi içinde olan etkilerle değerlendirilmesinin yeterli olmayacağı görüşü de savunulan fikirlerdendir. Bu görüşün dayanak noktasını ise dünyayı etkilemeye başlayan ekonomik buhran oluşturmaktadır.

Yunus Nadi ise Türk parasının kıymeti hakkında görüşünü şöyle dile getirmiştir. Nadi, Milli paranın kıymeti üzerinde milli iktisadiyat kadar uluslararası alışverişin de olumlu etkilerinin olduğunu düşünmektedir. Hiçbir milletin kendi başına yaşaması imkânı olmadığına göre uluslararası gelişmelerin milli gelişmeler kadar önemli olduğunu dile getirmiştir. Uluslararası

²⁹² İki Numaralı Kararname, *Milliyet Gazetesi*, 23 Nisan 1930; İki Numaralı Kararname Tasdike İstikran Etti, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Nisan 1930; Paramız, *Vakit Gazetesi*, 23 Nisan 1930; Ayın Tarihi, Mayıs, 1930: 6300-6301

²⁹³ Necmettin Sadık, Paramızın Selameti, *Akşam Gazetesi*, 2 Mayıs 1930

etkilerde ortaya çıkan olumlu gelişmeler Türk parasının değerinin arttırmak için ele alınması birinci derecede dikkate alınması gereken etken olarak görülmesi gerektiğini dile getirmiştir.²⁹⁴

Alınan kararnamelerin etkili olması ve Konsorsiyum'un milli para üzerindeki olumlu etkileri neticesinde sterlinin sabitlenmesi fikri gündeme gelmiştir. Konsorsiyum sterlinin sabitlenmesi konusunda iki fiyat belirlemiştir. Buna göre "sterlinde temevvüçlerin önüne geçmek üzere sterlin fiyatı için iki had belirlenmiştir. Azami had 1035 kuruş, asgari had ise 1030 kuruştur."²⁹⁵ Konsorsiyum sterlinde fiyatı 1030 kuruş ile 1035 kuruş arasında tutmak için piyasa da etkin rol oynamaktadır. Sterlinin fiyatı yükseldiği anda piyasaya sterlin sürerek yükselen sterlini düşürmek, fiyat düştüğü anda ise piyasadan sterlinleri çekerek sterlini yükseltmek yoluna giderek Türk parasının belirlenen aralıkta kalmasını sağlamaya çalışmışlardır.

1930 yılının 13 Eylül günü Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa Türk parasının kıymeti konusunda meclisi içtimaya davet etmiştir.²⁹⁶ İçtimada Türk parasının uzun zamandır çizdiği istikrarlı görüntünün yanında paranın değerinin fazla artmasının da engellenmesi gerektiği görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu neticeler dolayısıyla içtima yapılması kabul edilmiştir. Konsorsiyum sterlinin yükselmesine mani olurken ortaya sterlinin Türk parası karşısında değerini fazla kaybetmesi sorunu çıkmıştır. Yunus Nadi bu içtimanın neden yapılmak istenildiği konusunda bir yazı kaleme almıştır:

*İki aydan beri hükümet ve Konsorsiyum hep aman şu İngiliz lirası düşmesin diye çalışıyorlar ve bunun için de piyasaya çıkan İngiliz lirası fazlasını hep kendileri satın alarak depo ediyorlar. Ne için böyle yapıyorlar, mademki İngiliz lirasının düşmesi Türk parasının yükselmesi demektir, bıraksınlar da İngiliz lirası düşsün, demeğe mahal yoktur tabii. Çünkü artık hep biliyoruz ki para kıymetinde umumi hayatı sarsan mühim bir amil de bu kıymetin inip çıkan dalgalı bir vaziyet göstermesidir. Para kıymetinin yalnız düşmesi değil, böyle iki de bir inip çıkması da çok muzır bir şeydir. Hatta bu hal paranın sukutu kadar tahripkâr bir şeydir. Para kıymeti böyle dalgalı oldukça ticaret hayatına istikrar vermek imkânı olmadığı gibi hatta muntazam bir aile bütçesi tutmak ihtimali de yoktur. Onun için paranın düşmesine müsaade edilmediği kadar bu dalgalı hale de meydan ve imkân bırakmamak lazımdır. Eğer şimdi İngiliz lirasının 20-30, hatta 50-60 kuruş düşmesine müsaade edersek sonra onun kadar ve belki daha fazla çıkmasına kapı açmış oluruz. İyisi o dur ki inmesine de çıkmasına imkân bırakmamış olalım.*²⁹⁷

²⁹⁴ Yunus Nadi, Paramızın Islahı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mayıs 1930

²⁹⁵ Fethi Beyin Fırkasını Memnun Edecek Bir Haber, *Milliyet Gazetesi*, 18 Ağustos 1930; Borsada İstikrar, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Ağustos 1930

²⁹⁶ Millet Meclisi İçtimaya Çağrıldı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1930; Meclis 22 Eylülde İçtimaya Çağrıldı, *Vakit Gazetesi*, 14 Eylül 1930; B.M.M Niçin Toplanıyor, *Milliyet Gazetesi*, 14 Eylül 1930; B.M.M. Ayın 22 Günü İçtima Edecektir, *Hâkimiyeti Milliye*, 14 Eylül 1930

²⁹⁷ Yunus Nadi, İngiliz Lirasını Düşürmemek İçin, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Eylül 1930

İngiliz lirasının yükselmesi de düşmesi de ülkenin ekonomisine zarar verdiği açıkça ortadadır. Aile bütçesinden toplumun tümüne bu durumdan etkileneceği görülmektedir. İşte ortaya çıkan bu durumun önüne geçebilmek için reisicumhurun da davetiyle bir toplantı yapılması uygun görülmüştür. 22 Eylül'de İsmet Paşa paranın kıymeti konusunda açıklamalar yapmıştır. İsmet Paşa'nın açıklamaları şöyledir;

*Paramızın kıymetinin tam ve kâmil tespiti için belli başlı geçilecek iki safha daha vardır; biri fiili istikrar safhası, diğeri kanuni istikrar ameliyesi. Filhakika hiçbir parayı yalnız ve yalnız kanun kuvvetiyle şu veya bu kıymette tutmak imkânı yoktur. Her paranın kıymeti ancak bir takım mali ve iktisadi şartların yerine gelmesine ve getirilmesine bağlıdır. Bu şerait yerine geldikçe ve getirildikçe para kıymeti kendiliğinden fiili bir sebat ve karar alacaktır. Bu fiili istikrar üzerinde bir hayli tevakkuf olunarak evvela ona umumun istinas ve itminanı temin olunur. Ondan sonra da bu vaziyet milli para lehine yüzde on kadar bir fark ile kanunen dahi tespit olunarak ameliye ikmal edilmiş olur. Yerine gelecek ve getirilecek şartların esasen mali ve iktisadi ve bilhassa iktisadi şartlar olduğunu artık kâfi derecede vuzuh ve sarahatle biliyoruz diyebiliriz...*²⁹⁸

İsmet Paşa açıklamalarında paranın kıymetinin artmasının belli başlı aşamalara bağlı olduğunu dile getirmiştir. Kanunen paranın değerlendirilmesinin mümkün olmadığı gibi paranın belli bir değerde tutulması da tek başına mümkün gözükmemektedir. Ülke içerisinde ekonomik şartların sağlanmasıyla birlikte paranın gereken değerine kendiliğinden kavuşması doğal olarak sağlanacaktır.

Mustafa Kemal Paşa parada yaşanan buhran konusunda şu açıklamaları yapmıştır;

*Arkadaşlar! Geçen sene zarfında mücadeleye mecbur olduğumuz büyük bir hadise de milli para buhranıdır. Buhranı karşılamak için alınan tedbirlerin isabeti tahakkuk etmiştir. Her şeyden mühim olan esas iktisadi noktai nazardan, milletin uyanıklığı ve kendisinin yaşamak hakkına itimadıdır. Meclis ve hükümet tarafından alınan tedbirler, hassaten ve bu esasta birleşir. Bugün içinde bulunduğumuz vaziyet mali ve iktisadi tedbir ve ihtiyaçlara da, dikkatle devam olunmasını icap ettirmektedir.*²⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa, alınan tedbirlerin başarılı olması sonucunda bir açıklama yaparak Konsorsiyum'un ve paranın kıymeti konusunda yapılan girişimlerin devam etmesi konusunda hükümete mesaj yollamıştır. Aralık ayına gelindiğinde Konsorsiyum'un işine devam edip etmeyeceği sorunu ortaya çıkmıştır. Çünkü sene başından beri devlet bankası teşkili ile ilgili haberler çıkmaktadır. Bunun neticesi olarak da Konsorsiyum'un geleceği konusunda bir netlik bulunmamaktadır. Ancak 14 Aralık 1930 yılında çıkan haberlere göre Konsorsiyum Haziran 1931 sonuna kadar borsadaki faydaları sebebiyle devam etmesi kararlaştırılmıştır.³⁰⁰

²⁹⁸ Yunus Nadi, Paramızın Kıymetinin Tespitine Doğru, Cumhuriyet Gazetesi, 23 Eylül 1930

²⁹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 22, Devre:3 İçtima 4, 1 Kasım 1930: 2

³⁰⁰ Konsorsiyum, Vakıf Gazetesi, 14 Kânunuevvel 1930

3.2. Devlet Bankası'nın Kurulması

Devlet Bankası kurma fikri 1926 yılında gündeme gelmiş ancak 1929 yılının sonlarına kadar tam anlamıyla gereken önem verilmemiştir. 1929'un sonlarına doğru kendisini hissettiren Dünya Ekonomik Buhranı dolayısıyla Devlet Bankası kurma gerekliliği üzerinde sıkça durulmaya başlanmıştır. Hükümet, Devlet Bankası kurmak için bu konuda uzmanlar davet etmiştir. Ancak bu uzmanlar Dünya Ekonomik Buhranı öncesi dönem de Türkiye'ye davet edilmişlerdir. "1929 yılı başlarında Türk hükümeti *"Merkezi Bir Tedavi Bankası"* nın kurulması olanaklarını araştırmak için *"Reichsbank Reisi Hjalmar Schacht'ı"* Türkiye'ye davet etti.³⁰¹ Ancak H. Schacht kendisinin Türkiye'ye gelebilmesi mümkün olmadığından yerine Karl Müller'i önermiştir. Türk hükümeti de bu durumu uygun bularak davetini Müller'e yapmış ve *"Karl Müller 1929'un Nisan ayında Türkiye'ye gelerek temaslarına başlamıştır."*³⁰² Ankara'da bulunduğu sırada gereken belgeleri yetkililerden alarak incelemelere başlayan Müller, incelemelerini uzman Schachtla görüştüktan sonra bir rapor hazırlayarak göndermek üzere Almanya'ya yola çıkmıştır.³⁰³ Schacht kendi fikirlerini de eklemesiyle hazırlanan raporlar 31 Aralık 1929 'da Maliye Vekâleti'ne gelmiştir.³⁰⁴

Kambiyoda yaşanan dengesiz durum bir yana Devlet Bankası kurulması konusunda çıkan haberler üzerine Osmanlı Bankası Direktörü M. Sorbiye ocak ayında Türkiye'ye gelmiştir. Sorbiye'nin Türkiye'yi ziyaretini önemli kılan gelişme "1925 yılında Osmanlı Bankasının imtiyaz süresinin uzatılması sırasında konulan madde gereği Devlet Bankası kurulması durumunda Osmanlı Bankasının itiraz hakkı olmadan imtiyazlarının bir kısmını elinden alınacaktı."³⁰⁵ Zaten Sorbiye'nin Türkiye ziyareti sırasında *"moratoryum"* haberleri gündemde yer almaya başladı. *"Türk parasının istikrarı için harici bir moratoryuma lüzum var mı?"*³⁰⁶ *"Harici Borçlarımız"* başlığıyla moratoryum haberiyle ilgili Necmettin Sadık aşağıdaki şekilde haberler gündemi meşgul etmeye başlamıştır.

Bir İngiliz gazetesinin İstanbul muhabiri, Türkiye hükümetinin, mali istikrarı muhafaza için ecnebi alacaklara vermekte olduğu taksitleri artık veremeyeceğini yazmış. Bu haberi nakleden "information" namındaki Fransız maliye gazetesi, hiçbir taraftan teyit edilemeyen şeyi tekzip ediyor, ve diyor ki: bu haber, Türkiye Reisicumhur hazretleriyle Başvekil İsmet paşanın, Türkiye'nin, harici itibarını muhafaza için

³⁰¹ Tekeli ve İlkin, 2009: 110

³⁰² Devlet Bankası Tesisi İçin Tetkikat Yapılıyor, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Mayıs 1929

³⁰³ Devlet Bankası İçin Lazım Gelen Sermaye Hazırlandı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Haziran 1929

³⁰⁴ Devlet Bankası, *Milliyet Gazetesi*, 1 Ocak 1930; Müsteşar Tarafından Hazırlanan Rapor Tetkik Ediliyor, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Ocak 1930

³⁰⁵ Tekeli ve İlkin, 2009: 134

³⁰⁶ Bu Sene Taksitler Verilecektir, *Milliyet Gazetesi*, 6 Şubat 1930

en iyi çare beynelmilel mali taahhüdâtın dürüst bir tarzda ifa etmesi olduğuna dair beyanatlarından sonra garip görünüyor...”³⁰⁷

Moratoryum haberlerinin Sorbiye’nin gelişi sonrasına denk gelmesi tesadüfle karşılaşmak iyimserlik olur. Osmanlı Bankası’nın, Devlet Bankası’nın kurulması durumunda elindeki gücü kaybedeceği korkusundan ve imtiyazlarını korumak derdine düşmesinden bu haberlerin bilinçli olarak çıkarılmış olması muhtemeldir.

Osmanlı Bankası, Devlet Bankası’nın sermaye ihtiyacından dolayı bir Türkiye’ye teklifte bulunmuştur. Bu teklifin temelinde yine imtiyazlarını devam ettirme düşüncesi yatmaktadır. Vakit gazetesinde “*Osmanlı Bankası neler teklif ediyor*” diye çıkan habere göre; “Bankanın nakdi yardım teklif ettiği doğru değildir. Muamelata ait yardımlar teklif edilmiştir. Rivayete göre banka, Devlet Bankası’nın teşekkülü ile ve esasen hitamı yaklaşan imtiyazlı mevkiini kaybetmemek, şubelerinin mevcudiyetini ileri sürerek bir fırsat teminine çalışmaktadır”³⁰⁸ denilmiştir. Bunun üzerine hükümete yakın kaynaklardan ortada gezen rivayetlere bir cevap niteliğinde haber çıkmıştır.

Siirt Mebusu Mahmut, Devlet Bankası konusunda çıkan gelişmeler üzerine bir yazı kaleme almıştır. O’na göre;

Şurasını bilhassa hatırlatmak isterim ki; Türkiye’de bir Devlet Bankası kurmak fikri, son zamanlarda milli paramızı korumak için alınan birçok tedbirler meyanında yeni doğmuş bir şey değildir. İktisadi inkişafını esaslı bir surette temin etmek, halkın muhtaç olduğu ve bu kadar fedakârlıktan sonra tamamen hak ettiği refah zeminini hazırlamak için bir devlet bankası yapmak eskiden beri düşünülmüş ve en salâhiyetli makamlar tarafından ifade edilmişti. Şimdi böyle bir tesisin teşkili arifesinde bulunuyoruz bu gün devlet bankasının tabiatına mahiyetine ve sureti teşkiline dair daha iyi anlaşılan hakikat şudur: bir defa devlet bankası, tamamen milli ve müstakil olacaktır. Bunu hem Başvekil, hem de Maliye Vekili Millet Meclisi kürsüsünden ifade ettiler. Bu kat’iyet karşısında gerek yerli ve gerek ecnebi matbuatında bazı ecnebi bankaların Devlet Bankası teşkilinde alakadar ve hissedar olacakları hakkındaki rivayetlerin sıhhati kendiliğinden düşüyor.”³⁰⁹

Milli paranın yükseltilmesi için Devlet Bankası kurulması ve sermayesi konusunda daha önce moratoryum konusunda tekzip yayınlamak zorunda kalan “information” gazetesinde çıkan haberi Cumhuriyet gazetesi haber yapmıştır. Bu habere göre, Cumhuriyet Merkez Bankası namıyla teşkil edecek olan Devlet Bankası projesi uzmanlardan oluşan bir komisyona verilmiştir. Bankanın sermayesi 25 milyon Türk lirası olacaktır.³¹⁰ Hükümet, uzmanlardan oluşan bir

³⁰⁷ Necmettin Sadık, Harici Borçlarımız, *Akşam Gazetesi*, 8 Şubat 1930

³⁰⁸ Osmanlı Bankası Neler Teklif Ediyor, *Vakit Gazetesi*, 20 Şubat 1930

³⁰⁹ Siirt Mebusu Mahmut, Devlet Bankası, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Şubat 1930

³¹⁰ Devlet Bankası, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Nisan 1930

komisyona Devlet Bankası konusunda araştırmalarda bulunulması için görev vermiştir. Fakat uzmanlar Devlet Bankası'nın projesi üzerinde anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bunun üzerine proje üzerinde düzenlenme yapılması gerektiğine karar verilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine “Devlet Bankası konusunda tetkikatta bulunmak üzere eski Ziraat Bankası Müdürü Umumiliği'nde bulunan Leon Morf Türkiye'ye davet edilmiştir.”³¹¹ Türkiye'de bulunduğu süre boyunca Devlet Bankası kurulması hakkında projesini hazırlayan M. Morf Devlet Bankası konusunda yaptığı düzenlemeler ile ilgili beyanatta bulunmuştur. M. Morf'un açıklamaları şöyledir; “...Devlet Bankası altı yedi ay sonra faaliyete başlayacaktır. Tesisat bu vakte kadar ikmal edilecektir. Devlet Bankası tamamıyla Türk sermayesini ihtiva etmektedir. Şimdilik “25” milyon lira vazedilmiştir. Bu para kâfidir, lüzum görüldüğe takdir de tezyit edilecektir.”³¹² Fazla zaman kaybetmeden Devlet Bankası'nın layihası meclise takdim edilmiştir. Devlet Bankası'nın kuruluşu ve kurulma amacı hakkındaki maddeleri şunlardır;

1- Türkiye de banknot ihracı imtiyazını münhasıren haiz olmak üzere Cumhuriyet Merkez Bankası namı altında anonim şirketi hükümlerine tevfikan bir banka tesis edilmiştir. Bankanın ve banknot ihracı konusunda haiz olduğu imtiyaz müddeti elli senedir. Bu imtiyaz, bitmeden beş sene evvel tecrit edilebilir.

2- Cumhuriyet Merkez Bankasının gayesi berveçhi atidir:

1- Memleketin iktisadi inkişafına yardım etmek;

2- İskonto fiyatını tespit ve para piyasasını tanzim etmek

3-Hazine muamelatını ifa etmek, Cumhuriyet Merkez Bankası hükümetle müştereken Türk evrakı nakdiyyesinin müstakbel istikrarına matuf tedbirleri ittihaz eder.

4- Bankanın merkezi Ankara'dır. Heyeti umumiye ve idare meclisi içtimaları Ankara'da yapılır.

5- Banka meclisi idare kararı ve Maliye Vekâleti'nin muvaffakatyyla Türkiye Cumhuriyet'inin diğer şehirlerinde şube açar veya kapar. Aynı suretle memleket dâhilinde ve ecnebi memleketlerinde muhabirler temin edebilir.³¹³

Bu maddelerde bankanın kurulma amacı belirlenmiştir.

Devlet Bankası'nın gerekliliği konusunda Siirt Mebusu Mahmut köşesinde bu konuda şöyle düşünmektedir;

Zamanımızda her memleketin maddi manevi itibarının en doğru ölçüsü, birinci derecede mali ve iktisadi itibarıdır. Harp politikasını da, sulh politikasını da muvaffakiyetle yürütebilmek için sağlam bir mali ve

³¹¹ Mütəhassıs Morf Ankara'da, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1930; Devlet Bankasının Projeleri, *Milliyet Gazetesi*, 3 Mayıs 1930; Devlet Bankası Tesis İçin, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 3 Mayıs 1930

³¹² M.Morf Geldi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Mayıs 1930; Mali Vaziyet, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Mayıs 1930; Devlet Bankası Projesinin Esasları Nelerdir, *Milliyet Gazetesi*, 26 Mayıs 1930; M. Morf Dün Gitti, *Vakit Gazetesi*, 26 Mayıs 1930; Devlet Bankası *Akşam Gazetesi*, 27 Mayıs 1930

³¹³ Devlet Bankası Ne Suretle Tesis Edecek, *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1930; Cumhuriyet Merkez Bankası Layihası Kabul Edildi, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Mayıs 1930; Ayın Tarihi, Haziran-Eylül 1930: 6506

iktisadi bünyeye sahip olmak lazımdır. Türkiye’de bir Merkez Bankası’nın teşkili yolunda alınan kararın bu noktai nazardan ehemmiyeti çok büyüktür...”³¹⁴

Kaleme alınan bu yazıda mali ve iktisadi alanda istikrar sağlanması yürütülecek politikalarda başarının temeli olarak gözükmektedir. Mali ve iktisadi istikrarı sağlamak için Devlet Bankası’nın kurulması bundan dolayı gerekli gözükmektedir. Uzun görüşmelerden sonra Devlet Bankası kanunu 11 Haziran 1930 yılında mecliste kabul edilmiştir.³¹⁵ Devlet Bankası konusunda çalışmalar devam ederken eksik olan en önemli konu bankanın kaynağı konusuydu. Bu önemli sorun borçlanma yoluyla giderilmiştir. Kibrit ve çakmak inhisarı işletmesinin devrine ve on milyon dolarlık istikraz akdine dair kanunun 14 Haziran 1930 tarihinde kabul edilmesiyle çözümlenmiştir.³¹⁶ Bankanın faaliyete geçmesi ise 1931 yılını bulmuştur.

3.3. Dış Borçlar Konusu ve Charles Rist Raporu

Osmanlı Devleti’nin yıkıcı savaşlar sonucu dağılmasıyla Ankara’da kurulan yeni hükümet Lozan’a muzaffer olarak gitmiştir. Lozan’da Osmanlı kamu dış borçlarının, imparatorluğun savaş öncesi toprakları arasında oransal dağılımı ilke olarak benimsendi. Lozan antlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihte toplam borç 129.384.910 liraydı.³¹⁷ Lozan antlaşması ile ayrılan ve bağımsız hale gelen diğer 14 ülke ile paylaştırılması sonucunda, “129.384.910 altın lira Osmanlı borcundan Türkiye Cumhuriyeti’ne düşen pay 84.597.495 lira oldu.”³¹⁸

Lozan’da ödemelerin hangi parayla ödeneceği üzerinde Türk Murahhas Heyeti arasında da bir fikir birliği yoktu. “Heyet başkanı İsmet Paşa kâğıt parayla ödenmesini savunurken, eski Maliye Nazırı ve konferanstaki iktisat danışmanı Cavit Bey altın parayla ödenmesini savunuyordu.”³¹⁹ Ödemelerin 1929 yılında başlaması kararlaştırılmasına rağmen, ödemeleri taksitlendirilmesi konusunda 1928 yılına kadar mutabakat sağlanamadı. Borçlara itiraz edilmesi üzerine Milletler Cemiyeti’nin vasıtasıyla “13 Haziran 1928 tarihinde Paris’te tekrar masaya oturularak antlaşma imzalanmıştır. Hamillere akdedilen sözleşmeye ek olarak aynı zamanda yani 13 Haziran 1928 tarihinde Eski Osmanlı Duyun-u Umumiye Meclisi ile de bir sözleşme

³¹⁴ Siirt Mebusu Mahmut, Devlet Bankası, *Milliyet Gazetesi*, 15 Haziran 1930; Siirt Mebusu Mahmut, Devlet Bankası, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 15 Haziran 1930

³¹⁵ Devlet Bankası Kanunu, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Haziran 1930; Devlet Bankası Kanunu, *Vakit Gazetesi*, 12 Haziran 1930; Devlet Bankası Kanunu Kabul Edildi, *Milliyet Gazetesi*, 12 Haziran 1930; Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Haziran 1930

³¹⁶ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt 20, Devre 3, İçtima 3, 15.06.1930: 248-249; Kibrit İnhisarı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Haziran 1930; Amerikan Grubu İle Mukavele Tasdik Ettik, *Milliyet Gazetesi*, 16 Haziran 1930; Kibrit Ve Çakmak İnhisarının İşletilmesi Mukavelesi Dün Mecliste Kabul Tasdik Edildi, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 16 Haziran 1930

³¹⁷ Kepenek, 1987: 34

³¹⁸ Özdemir, 2009: 113

³¹⁹ İlkin ve Tekeli, 2009: 43

imzalanmıştır.”³²⁰ Anlaşmayı Türkiye’nin Paris Büyükelçisi Fethi Okyar ile Osmanlı Duyun-u Umumiye’si yetkilileri imzalamışlardır. Antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmüş ve “bu antlaşmada kabul edilen 82 milyon altın lira borcun hesaplanmasında yanlışlık yapıldığı, Dünya Buhranı sırasında yapılan ihbarlar neticesinde anlaşılmıştır. Buhran sırasında borç taksitlerinin kesilmesi sırasında yapılan yeni müzakerelerle borçlar daha da düşürülmüştür.”³²¹

“Anlaşma sonucunda 1929-1936 döneminde Türkiye her yıl 2.000.000 1936-1942 döneminde 2.880.000, 1942-1947 döneminde 2.780.000, 1947-1952 döneminde 3.180.000, 1952’den sonra 3.400.000 altın TL ödemesi kabul ediliyordu.”³²²

1928 yılında Paris’te eski Osmanlı Duyunu Umumiye Temsilcileri ile Türkiye arasında dış borçlar konusunda imzalanan anlaşma gereği Türkiye 1929-1936 yılları arasındaki yedi yıllık sürede her yıl iki milyon lira ödemesi ve yedi yılın sonunda da ödemeler artarak borcunu ödemesi kararlaştırılmıştı. 1929 başlayan ödemeler konusunda 1930 yılına gelindiğinde Amerika’da başlayan ve Türkiye’yi de etkisi altına alan Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye’de dış borçların ödenmesi durumunda yaşanacak kambiyo buhranı sebebiyle bu durumun önüne geçmek istemiştir. Bunun üzerine gazetelerde dış borçların ertelenmesi konusunda “moratoryum” haberleri çıkmaya başlamıştır. Buna göre ilk haberler şu şekilde çıkmaya başlamıştır;

Türkiye’nin harici borçları, yani duyunu umumiye ile iştirâ olunan şimendiferlerin taksitleri hakkında Türk hükümetinin Moratoryum ilan edeceğine dair bazı gazetelerde neşrolunan haberler Ankara da adeta lakaydi ile telakki edilmiştir. Hükümet bu sene için duyunu umumiye ve şimendifer taksitlerini tediye edeceği cihetle böyle bir Moratoryumun şimdiki halde mevzuubahis olması eshabı hükümet mehafilinde anlaşılmamış ve hangi meblağın tediyesi tehir edeceği çayı şüval görülmüştür. Mahaza Avrupa matbuatında intişar eden haberler, Avrupa mali mehafilinde Türk parasının istikrarı için bir harici Moratoryum ilanı lüzumunun derpiş edildiğini alakadar mehafile gösterilmiştir. Bana denildi ki ;

*Eğer milli paranın sıhhati lüzum gösterirse hükümet şimdiye kadar tatbik edilen sıkı tedbirlere zamimeten kendisine bu suretle tahattur ettirilen çareye tevessül etmekten ve mukavelelerle müemmen olan bütün hatlarını kullanmaktan hali kalmayacaktır.”*³²³

Milliyet gazetesinde çıkan haberde moratoryum dile getirilmeye başlanıldığı görülmektedir. Mecdi imzasıyla kaleme alınan haberde, hükümetin de milli para üzerinde alınan tedbirlere ilaveten moratoryumun da ilan edilebileceği bildirilmiştir. Bu haberler dış basının da dikkatini çekince Necmettin Sadık, “borçlar meselesinin münakaşasını hem mevsimsiz hem de

³²⁰ Yılmaz, 2010: 238

³²¹ Yılmaz, 2010: 239

³²² İlkin ve Tekeli, 2009: 45

³²³ Mecdi, Harici Borçlar, *Milliyet Gazetesi*, 6 Şubat 1930

neticesiz tahminlere de mahkûmdur³²⁴ olarak değerlendirmiştir. Moratoryum konusunda haberler üzerine “Duyunu Umumiye Meclisi, Maliye Vekâletine bir mektup göndererek bu haberler hakkında resmi bir tekzip neşri temennisinde bulunmuştur.”³²⁵ Bunun üzerine maliye vekili cevabını telgrafla bildirmiştir. Bu cevap şöyledir;

Sabık Osmanlı imparatorluğunun taksim edilmiş Düyunu Umumiye’si Meclisi İdare Reisine,

6 Şubat tarihli telgrafınızı aldım.

- 1- Cumhuriyet hükümeti bu seneye ait taahhütlerini tamamıyla ifa etmiş olduğundan mevzu bahis haberin ameli hiçbir kıymeti yoktur ve bihaber bir tekzip lüzumsuz ve mahalsizdir.
- 2- Diğer cihetten Osmanlı borçlarına ait son tediyattan tahassül eden buhranı mali vaziyetimizi ve hatta memleketin iktisadi vaziyetini çok ciddi bir surette sarsmış olduğu her halde meçhulünüz değildir. bu halin gelecek vadede daha ziyade vahamet kespetsmesi mümkün olduğundan telgrafla vaki müracaatınız vesilesiyle in’ikasatı memleketin ve hamillerin menfaatlerini ziyadesiyle lekedaredebilecek bir buhrana mani olmak üzere meclis tarafından hükümete hususi bir sureti hal telkini derpiş edilmesi muvafık olacağını şimdiden beyan eylerim³²⁶

Duyunu Umumiye Meclisi, gazetelerde çıkan haberlerden hareketle Türkiye Cumhuriyeti’nden bir tekzip istemiş ve buna istinaden de Maliye Vekili, moratoryum konusundaki çekinceleri ortadan kaldırmaya yönelik bir açıklama yapmıştır. Çıkan haberlere rağmen Türkiye 1930 senesine ait borcu yatırdığı için borçların ertelenmesi konusunda yapılabilecek olan girişimlerin ihtimal dâhilinde olduğu ve bunun “bir sonraki seneyi etkileyeceğini”³²⁷ maliye vekili telgrafında bildirmiştir.

Bu tekzip yazısına rağmen köşe yazılarında *işin hakikati, moratoryum*³²⁸ moratoryuma sıcak bakan yazılar kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu yazıların ortak noktasını “ise her sene piyasadan çekilecek olan 16-20 milyon tutarında bir paranın İngiliz lirası şeklinde toplanarak Osmanlı bankasının şubelerine yatırılmasının ülke içerisinde oluşturacağı para buhranı oluşturmaktadır. Necmettin Sadık, bu durumu şöyle ele almıştır;

Mademki Türkiye hükümeti, kambiyo buhranını, sebep göstererek, bir sene evvel imza ettiği borç mukavelesine riayet edemeyeceği ihtimalini ileri sürüyor ve yeni hal şekilleri bulmak istiyor, bundan sonra bu devletin imza edeceği mali mukavelelere emniyet caiz olur mu?

³²⁴ Necmettin Sadık, Harici Borçlarımız, *Akşam Gazetesi*, 8 Şubat 1930

³²⁵ Harici Borçlar, *Milliyet Gazetesi*, 9 Şubat 1930; Harici Moratoryum Meselesi, *Akşam Gazetesi*, 10 Şubat 1930; Harici Borçlar Meselesi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Şubat 1930

³²⁶ Cevap, *Milliyet Gazetesi*, 11 Şubat 1930; Harici Moratoryum Meselesi, *Akşam Gazetesi*, 12 Şubat 1930; Duyunu Umumiye Meclisi Gereken Sorduğu Suale Lazım Gelen Cevabı Aldı!, *Vakit Gazetesi*, 11 Şubat 1930; Cevabımız Gitti, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1930

³²⁷ Duyunu Umumiye’ye Cevap, *Milliyet Gazetesi*, 10 Şubat 1930

³²⁸ İşin Hakikati, Siirt Mebusu Mahmut, *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1930; Mehmet Asım, Moratoryum, *Vakit Gazetesi*, 13 Şubat 1930

Hiç şüphe yok ki bizi bir türlü tanımayan ve tanımakta istemeyen bazı ecnebi mahafil şimdi de bu nakaratı tekrar edecek. Son duyunu umumiye hadisesi, maliyemiz hakkında dedikodu yapmayı seven muhitlere daha fazla ve daha şiddetli ağız açmaya vesile oldu... Bu devlet yalnız kendi borçlarını değil, Osmanlı imparatorluğunun borçlarını bile tanımakta tereddüt göstermedi. Bu borçlar ki bugünkü Adriyatik denizinden, Basra körfezine ve Bahri Ahmere kadar uzandığı devirlerde yapılmıştır. Vakıa, borçlar bizden ayrılan yerler arasında da taksim edildi. Duyunu Umumiye'nin taksim ve tespiline tutulmuş olan usul ne olursa olsun, çok ağır ve haksız bir yükün altında bırakıldığımız muhakkaktır. Bu ağır haksızlığa maliyemizin fakir olmasına rağmen borçları tanıdık, (kabahat olmakla beraber) imza ettik, gelecek seneye kadar taksitleri ödedik.

Ancak, devlet birdenbire, vahim bir mali, iktisadi vaziyet karşısında kaldı. Muhtelif sebepler karşısında paramız düşmek tehlikesi gösterdi... Fakat her sene borçlarımızı vermek için piyasadan alacağımız iki milyon altın, istikrar imkânını izale edecek müthiş bir tehlike oluyor. Bu yeni vaziyet karşısında hükümetin alacaklılara şimdiden "sizin borç taksitlerini veriyorum ve gelecek sene taksitini de ödedim. Benden, istikbale ait bazı şayiaların tekzibini istiyorsunuz. Hazır bana bir şey sormuş iken size bir haber vereyim ki, vaziyetim ihtimal, gelecek seneler milyonlarca altın vermeye müsait olmayacaktır. Görüşelim ve birlikte vaziyeti tetkik edelim, demesi çok dürüst bir tavır değil midir?"³²⁹

Her ne kadar da hükümet tekziple moratoryumu reddetse de işin gazetelere yansıtılan kısmı tam tersi durumu işaret etmektedir. Gazeteler, Duyunu Umumiye Meclisi'ne moratoryumun ayak seslerini duyurmaktadır.

Maliye vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, Duyunu Umumiye Meclisi'ne ikinci bir cevap yazarak Duyunu Umumiye Meclisi İdare Reisini Türkiye'ye davet etmiştir.³³⁰ Bu davetin üzerine Dayinler Heyeti (borçlar meclisi) ile olan ilk görüşme gerçekleşmiştir. Maliye Vekâleti, borçlar konusunda ülkenin içinde bulunduğu durumu Dayinler Heyeti ile paylaşmışlardır.³³¹ Ancak Dayinler Heyeti, Maliye Vekâleti ile yapılan görüşmelerden sonra Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun anlatılardan daha kötü durumda olduğunu belirtmişlerdir. Hükümete muhtıra verecekleri haberleri gelmeye başlamıştır:

Yaptıkları incelemeler sonucunda Türkiye'nin mali durumunun hükümetin belirttiğinden daha vahim bir şekilde bulmuşlar ve sadece dış borçların değil, ciddi miktarlara ulaşan diğer taahhütlerini bile yerine getirmesinin mümkün olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Mali ıslahatlara ihtiyaç duyulduğunu, bu konuda hükümet arzu ettiği takdirde gerekli çareleri birlikte aramak için görüşmelere hazır olduklarını bildirmişlerdir. Mütemmim malumata göre Dayinler Vekilleri hükümete Avrupalı büyük bir maliye mütehasssının davet edilmesini tavsiye edecekleri"³³²

Bu muhtıra üzerine Necmettin Sadık bir yazı kaleme almıştır.

³²⁹ Necmettin Sadık, Osmanlı Borçları ve Yeni Türkiye, *Akşam Gazetesi*, 17 Şubat 1930

³³⁰ Harici Borçlar, *Milliyet Gazetesi*, 13 Şubat 1930; Harici Borçlar Meselesi, *Akşam Gazetesi*, 14 Şubat 1930

³³¹ Duyunu Umumiye, *Akşam Gazetesi*, 12 Mart 1930, Bkz. Ek:8

³³² Mali Vaziyetimiz, *Akşam Gazetesi*, 18 Mart 1930

Türkiye hükümeti kuponların tediyesi hakkında kendisinden tekzip istenildiği zaman harici borçların taksitleri istikbalde paramızın kıymeti üzerinde tehlikeli tesirler yapacağını açıkça söyledi. Son zamanlarda tatbik edilen sıkı tedbirler para buhranının önüne geçmek içindir. Bütün ahval memlekette mali bir buhran olduğunu gösteriyor. Bunu bizzat söylüyoruz ve çarelerini aramakla meşgulüz. Bu mali ve iktisadi buhrana kat'î çareler bulmak içindir ki bir taraftan yeni yeni mali ve iktisadi kararlar ittihaz eden hükümet, diğer taraftan paramızı ebediyen tehlikeye düşürecek bir amil olan harici borçlar meselesinde yeni bir şekil bulmak için hamiller vekilleriyle teması kabul etti. Fakat bütün dünya memleketlerinde az çok şiddetle hissedilen bir buhranı daha vahim göstermeye çalışmak kendilerinden borçlarımız hakkında çare telkini beklediğimiz insanlar tarafından bu buhranın istilzam ettiği tedbirlerin fevkinde bazı maksatlar takip eylediği şüphesini uyandırabilir.

*Buhranı olduğundan fazla vahim ve mali vaziyetimizi çok karanlık göstermeye çalışanların ta Lozan konferansından beri ve bilhassa son borsa hadiselerinde bizi mali bir inhidam ile tehdit ve arzularına ram etmek isteyen ecnebi kuvvetlerin kendisi olmalarından korkarız...*³³³

Sadık, kaleme aldığı yazısında bu muhtıranın açık veya gizliden bir kapitülasyon amacı güden bir teklif olması üzerinde durmaktadır. Ekonomik buhran sebep gösterilerek Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan istifade etmeye çalışılmakta ve Türkiye'yi mali alanda etki altına almak amacı taşımakta olarak değerlendirmektedir.

Aynı şekilde Mehmet Asım'da, Necmettin Sadık'ın fikirleriyle doğru orantılı olarak Dayinler Heyeti'nin tekliflerine mesafeli yaklaşmaktadır. “Dayinler ne demek istiyor?”³³⁴ şeklinde kaleme aldığı yazısında Dayinler Heyeti'nin açıklamalarını bekleyip görmekten yana bir görüş belirtmektedir.

Yunus Nadi, ise mali vaziyetin müşkül bir durumda bulunduğunu düşünmektedir. Bu sebepten ötürü düşüncelerini şöyle kaleme almıştır;

*Muhakkak olan bir şey vardır ki o da para ve maliye vaziyetimizin Osmanlı borçları için yeni şekiller bulmayı icap ettirecek kadar nazik olduğudur ve bunun ecnebi mümessilleri tarafından da bittabi böyle görülmüş olmasıdır... Beride Türk parası kıymetindeki kararsızlığı vahim olmaya gitmekten alıkoymak için biz bin bir fedakârlık ve gayret sarf ederken Osmanlı borçlarının sellemehüsselâm tesviyesi mümkün olamayacağını bittabi herkes anlayacak, kabul ve teslim edecekti. Milletlerin vaziyetlerindeki bu türlü müşküllerin ancak beynelmilel bir tesanütle izalesine ihtimam olunuyor. İşte biz bizim vaziyetimizin tetkik ve mütalaasında Ankara ya gelen ecnebi mümessillerini bu ahlaki ciddiyetle gördük ve bundan bilhassa memnunuz...*³³⁵

Nadi, Necmettin Sadık ve Mehmet Asım'ın aksine Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun buhranın da etkisiyle daha kötü bir hal almasının önüne iki tarafında birlikte bir çözüm

³³³ Necmettin Sadık, Mali Vaziyetimizi Niçin O Kadar Fena Gösteriyorlar?, *Akşam Gazetesi*, 19 Mart 1930

³³⁴ Mehmet Asım, Dayinler Ne Demek İstiyor, *Vakit Gazetesi*, 19 Mart 1930

³³⁵ Yunus Nadi, Mali Vaziyetimiz Osmanlı Borçları İçin Yeni Şekil Bulmayı İcap ettirecek Kadar Naziktir, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Mart 1930

yolu bulacağına inanmaktadır. Mali yapının, yeni şekiller bulmayı icap ettirecek kadar nazik olmasını ise Duyunu Umumiye'nin desteğini alabilmek için uzman yardımın açık kapı bırakılmıştır.

Dayinler Heyeti Ankara'dan ayrıldıktan sonra yapılan açıklamalara göre “eğer paranın ıslahı temin olunmazsa eski borçların ödenmesi kolay hatta mümkün olmaz”³³⁶ şeklinde bir görüş bildirmişlerdir. İsmet Paşa iktisadi ve mali işlere dair bir beyanat verirken dış borçlar ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamasında “Duyunu Umumiye müzakerelerine sözü nakleden başvekil tarafeynin memnuniyeti mucip bir sureti sarf ettiğini hikâye ve tafsil ettikten sonra bir mütehasısın vaziyetini hükümetçe yeniden tetkik ettikten sonra iki taraf arasında müzakerelere devan edileceğini bildirmiştir.”³³⁷ İsmet Paşa, Dayinler Heyetinin verdiği muhtırada geçen bir uzman desteğine yeşil ışık yakmıştır. Bu durumu olumlu karşılayan İsmet Paşa değerlendireceklerini dile getirmiştir.

Dayinler vekilleri ile devam eden görüşmeler neticesinde Charles Rist adında bir maliyecinin Türkiye'ye çağırılması kararlaştırılmıştır.³³⁸ Charles Rist haziran ayı başında Türkiye'ye gelmiş ve tetkiklerine başlamıştır. Tetkiklerine başlamasından sonraki ilk açıklaması “Türkiye hem borçlarını ödemeli, hem asri bir devlet gibi yaşamanın ve yükselmenin bütün icabatını yerine getirmelidir”³³⁹ şeklinde olmuştur. Charles Rist'in Türkiye ye geliş amacı da zaten bu sebeptir. Kendisi tetkiklerini bu durumlar üzerine yapacaktır. Charles Rist haziran sonuna doğru yaptığı tetkikatlar neticesindeki raporunu hükümete vermiştir.³⁴⁰

Charles Rist'in, 15 Eylül 1930 tarihin de hükümete sunduğu “*Mali Durum ve Ödemeler Dengesi Üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine Rapor*”da bahsettiği konular genel anlamda şöyledir;

1-Sahip bulunduğu döviz kaynakları ile dış yükümlülüklerinin, kendince zorunlu görülecek bütün önlemlere başvurarak dengelenmesi amacıyla, Türkiye'nin ödemeler dengesinin incelenmesi.

2-Hazine ve bütçe durumunun incelenmesi.

3-Türk parasının istikrara kavuşturulması için olanaklar ve olası çareler.

Türk hükümetinin karşılaştığı mali ve parasal güçlüklerin tam bir çözümü, bugün için olanaksızdır.

Türkiye'nin mali durumunda, ekonomik ve ödemeler dengesinin içinde bulunduğu durumda, pek çok belirsizlik unsuru süregelmektedir. Kanımca cumhuriyet hükümeti her şeyden önce önümüzdeki yıllar

³³⁶ Yunus Nadi, Osmanlı Borçları, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Nisan 1930

³³⁷ Başvekil Hazretlerinin Fırkada Beyanâtı, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Mayıs 1930

³³⁸ Eski Borçlar, *Akşam Gazetesi*, 6 Mayıs 1930; Osmanlı Borçları Meselesi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Mayıs 1930

³³⁹ Yunus Nadi, M.Rist'in Tetkikleri, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Haziran 1930

³⁴⁰ Osmanlı Borçları, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Haziran 1930; M. Rist Dün Ankara'dan İstanbul'a Geldi, *Milliyet Gazetesi*, 28 Haziran 1930

süresince, “Türk parasının istikrarı ve dış yükümlülüklerin nihai düzenlenmesi” çifte sorununa tatmin edici bir çözüm getirilmesini engelleyen çok sayıda belirsizlikleri gidermeye çalışmalıdır.

Mevcut koşulların zorunlu kıldığı bu geçici dönem, kaçınılmazlığı nedeniyle bu raporun içerdiği önerileri de etkilemiştir. Bu süre boyunca izlenen hedefe erişilmesinde etkin katkıları olabilecek belli sayıda önlem alınabilir. Bu önlemler esas olarak şunlardır;

1-Bütçenin dengelenmesi, gelecek için bir gelin fazlası sağlanması, çağdaş bir devletin itibarı açısından gerekliliği açık olan, hesaplarda güvenilirliğin sağlanması ve bunların yayınlanması amaçları doğrultusunda, mali idarenin yeniden örgütlenmesi,

2-Ödemeler dengesi durumunun,

a)İhracatı teşvik eden bir ticaret politikasıyla,

b)Hükümetin dış yükümlülüklerinde genel ve geçici bir hafifleme sağlanarak,

c)Bayındırlık işlerinin finansman yöntemlerinde değişiklik yapılarak ve bu çalışmaların hızı yavaşlatılarak, iyileştirilmesi.

1- a) bugün karşılıktan bütünüyle yoksun olan Türk parasının uluslararası bir borçlanma yoluyla karşılığı tam ödenebilir hale getirilirken, bir altın mevcudunun aşamalı bir biçimde oluşturulması;

b) paranın hemen bugünden istikrara kavuşturulmasına çabalamaksızın, dolaşıma gerekli esnekliği sağlayacak bir kambiyo servisinin ve para piyasasının denetlenmesini mümkün kılacak bir reeskont servisinin, bir yabancı uzman yardımıyla kurulması yoluyla Merkez Bankası’nın, büyük merkez bankaları örnek tutularak örgütlenmesi.

Türkiye’nin çok sarsılmış olan itibarının iadesi için yukarıdaki önlemleri uygulamaya koyacak ve bütüne gözetken bir plan kaçınılmazdır. Kısmi ve kopuk önlemler yetersiz kalacaktır. Türk parasının gösterdiği tehlikeli dalgalanmalar her türlü uzun vadeli borçlanma işleminin olanaksız kılmaktadır ve ancak böyle bir plan Türk parasının meşru biçimde istikrarına yol açabilir. Bu raporda belirtilen önlemler iyi uygulanırsa, bu istikrarın iki yıl içinde gerçekleşmesinin olanaksız olduğunu sanmıyorum..³⁴¹

Rist, raporunda Türkiye’nin içinde bulunduğu duruma bakarak mali ve parasal güçlükleri aşmasını olanaksız görmektedir. Charles Rist, Türkiye’nin paranın değerinde yaşanabilecek sıkıntıları öne sürerek moratoryum ilan etmesi durumunu, Türkiye’nin çözmesi gereken bir problem olarak göstererek topu Türkiye’ye atmaktadır. Bütçenin dengelendiği takdir de ülkede yaşanan istikrarın Türkiye’nin itibarını arttıracak fikri ön plana çıkmaktadır. Türkiye’nin şuan ki durumundan kurtulabilme ihtimalini ise raporun uygulanması durumunda iki sene içinde gerçekleşmesi muhtemel olarak gösterilmiştir.

Charles Rist’in raporu gazetelere yansımaları ise şöyle olmuştur;

Türkiye’nin iktisadi ve mali vaziyeti gayri mukarrer birçok anasırı muhtevi olduğundan dolayı parasını kanuni surette istikrarlaştırılmasını şimdilik tavsiye etmek gayrimümkün olduğuna teyit ediyor. Gene M.Rist

³⁴¹ Tekeli ve İlkin, 2009: 632-633

Türkiye'ye Dayinler ile kat'i mahiyette yeni mukarrerat ittihas eylemeyi tavsiye eylemeyi mümkün addediyor.

*M.Rist'in raporu muvakkat bir devre ihtimal vermekte ve bu devir zarfında Türkiye'nin Dayinler'den bir kısmından bir moratoryum talep olunabileceğini beyan etmektedir. Aynı zamanda kambiyo tahvili meselesinde memleketin kudreti haricinde bulunan bir miktar için (moratoryum dahi hesaba katılmak şartıyla) bir banka kredisi lazım gelecektir. Tahvilden maksat Türk parasının ecnebi parasına tahvilidir. rapordaki esas fikir şudur: Türkiye kendisine ve ecnebi sermayedarlara bir imhal müddeti vermelidir. Bu müddet zarfında memleketin iktisadi siyasetinin veçhesi ve iktisadi vaziyetin nasıl inkişaf ettiği görülebilmelidir. Ancak böyle bir devrin nihayetinde gayet vasi ve şümüllü ıslahat icra ve tatbik olunabilir.*³⁴²

Konsorsiyum, tasarruf politikası, Türk parasının kıymetini arttırmak için çıkarılan kanunlar üzerine Türkiye ekonomisinde kısmen bir düzelme göze çarpmıştır. Bu kısmi dönem de Rist'in rapor hazırlamak için Türkiye de bulunduğu zamana denk gelmiştir. Bundan sonra ki süreçte Duyunu Umumiye Meclisi bu rapora dayanarak Türkiye'nin mali durumunun son aylarda düzelme eğilimi göstermiş olmasından da dolayı borçları istemişlerdir.³⁴³

Yunus Nadi, "Türkiye'nin mali durumdaki düzelmelerin son birkaç aya mahsus bir durum olduğunu ve buhranın tamamen geçtiğine bir kanıt teşkil etmediğini öne sürerek borçların ödenmesi konusunu tekrar görüşüleceğini"³⁴⁴ kaleme almıştır.

Türkiye 25 Teşrinisani de yatırması gereken borçlarının üçte birini yatırmıştır. Duyunu Umumiye Meclisi bu konuda ısrarlı davranarak borçların tamamını istemişlerdir.³⁴⁵ Ancak Türkiye mali ve iktisadi vaziyetin fevkalade tedbirler almayı icap ettirecek bir şiddetle darlaşmış olmasından ileri gelen bir zaruretle taksitlerin tenkisini mucip olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁶ Hükümetin Osmanlı bankasına yatırdığı borçların üçte birlik kısmına "hükümet, 6 milyon lirayı bankaya yatırmakla taksiti ödenmiş addediyor" denilerek hükümetin kat'i cevabına rağmen Dayinler Meclisi protesto çekmişlerdir.³⁴⁷ Çekilen bu protesto üzerine "borcu tanıyoruz, fakat paramız yok, vaziyetin yeniden tetkiki lazım"³⁴⁸ denilerek Dayinler Meclisine bir cevap verilmiştir. Türkiye'nin mali durumunun da etkisiyle borçlarını hemen ödemesinin mümkün olmadığını kabul etmesiyle artık moratoryuma giden süreç başlamıştır. 18 Aralıkta yapılan ve 11

³⁴² Rist'in Raporu, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Eylül 1930; M.Rist Raporu, *Milliyet Gazetesi*, 28 Eylül 1930

³⁴³ Borçlar Meselesi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Teşrinievvel 1930

³⁴⁴ Yunus Nadi, Osmanlı Borçları, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Teşrinievvel 1930

³⁴⁵ Harici Borçlar, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Teşrinisani 1930

³⁴⁶ Harici Borçlar Meselesi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Teşrinisani 1930

³⁴⁷ Hamillerin Beyhude Telaşı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Teşrinisani 1930; Osmanlı Borçları Meselesi, *Akşam Gazetesi*, 28 Teşrinisani 1930

³⁴⁸ Hamillere Cevap, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Kânunuevvel 1930

buçuk saat süren toplantıya hariciye müsteşarı ile Londra, Paris, Berlin büyük elçilerimiz ve Türk Dayınler Vekili Zekai B. de hazır bulunmuştur. Borçlar konusunda yapılan tetkikatın henüz bitmemiş olduğu dile getirilmiş ve taksim edilen borçlarımızdan diğer hükümetlerin hisselerine isabet eden miktar için hiçbir şey vermedikleri anlaşılmıştır. Bizden sonra ikinci derecede borçlu Yunanistan'dır. Osmanlı borçlarının yüzde on sekizini ödeyecek olan Yunanistan şimdiye kadar hiçbir şey vermemiş ve borcu tecil edilmiştir"³⁴⁹ denilerek borçların ödenmesi konusunda Yunanistan'a yapılan erteleme işlemi dayanak oluşturarak toplantı görüşülmüştür.

Dünyadaki ekonomik buhranın getirdiği ekonomik güçlüklerin temel alınarak borçların ertelenmesi konusunda yapılan açıklamalar neticesinde Türkiye ve Dayınler Meclisi tekrar görüşmeye karar vermişlerdir. Nisan 1931'de başlamış olan görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca uzun bir süre duran görüşmeler "26 Ocak 1932'de başlayabilmiş ve çetin görüşmeler neticesinde 14 Aralık 1932'de imzalanabilmiştir. Böylelikle Türkiye dört seneyi aşkın bir süre büyük ölçüde borç ödemekten kurtulmuştur."³⁵⁰

3.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

1929 Dünya Ekonomik Buhranı başladığı zaman Türkiye'de sadece Cumhuriyet Halk Fırkası bulunmaktaydı. Bu durum ülkede iktidarın denetlenmesini mümkün kılmadığı gibi sorunların gün yüzüne çıkarılmasını da engelliyordu. Ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği dönemde çareler aranmak yoluna gidilmiştir. Bu durumda, Mustafa Kemal Paşanın aklına gelen çare meclisi harekete geçirmek ve uzun yıllar kendi halinde bırakılmış hükümet icraatını kontrol etmeye başlamak üzere, mecliste bir muhalefet partisi kurmak oldu.³⁵¹

9 Ağustos 1930 yılında, yeni parti kurulacağı gazetelerde yazılmaya başlanmıştır.³⁵² Mustafa Kemal Paşa, ekonomik bunalım döneminde ülkedeki gerginliğin ortadan kalkması için yeni bir siyasal açılım yaparak yakın arkadaşı Ali Fethi Bey'e Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurmuştur.³⁵³ Mustafa Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurarak, yıllardan beri biriken ve artan toplumsal muhalefet potansiyelini kontrol edilebilir ve rejim karşıtı olmayan bir partiye yönlendirmiştir.³⁵⁴

³⁴⁹ Borçlar Meselesinde Son Vaziyetimiz Nedir?, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Kanunuevvel 1930

³⁵⁰ Tekeli ve İlkin, Ocak 2009: 145

³⁵¹ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010: 45

³⁵² Fethi Bey Yeni Fırka Yapıyor, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Ağustos 1930; Yeni Fırka, *Akşam Gazetesi*, 9 Ağustos 1930; Yeni Muhafif Fırka, *Vakit Gazetesi*, 9 Ağustos 1930; Fethi Bey Siyasi Bir Fırka Teşkil Ediyor, *Milliyet Gazetesi*, 9 Ağustos 1930; Siyasi Bir Grup, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 9 Ağustos 1930

³⁵³ Gözcü, 2013: 533

³⁵⁴ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: 2052-2059

Bu durumu tetikleyen durumlardan biri de Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Bey'in bir sohbetlerinde ortaya çıkmaktadır. İçinde bulunulan dönem itibarıyla her ne kadar cumhuriyet rejimi benimsenmiş olsa da içeri de ve dışarıda diktatörlük izlenimi yaratmasından doğan hoşnutsuzluk mevcuttur. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa şu şekilde dile getirmiştir;

Geçen sene Ankara'yı ziyaret eden Alman muharrirlerinden Emil Ludwig bana şekli idaremiz hakkında tuhaf sualler sormuş ve diktatörlüğümüze kanaat ederek geri dönmüş ve bu kanaatini de yazmıştır.

Hâlbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum.³⁵⁵

Mustafa Kemal, Alman muharrir ile olan mülakatından sonra ortaya çıkan ve ülkenin yönetim sisteminin diktatörlük olan nitelendirilmesinden etkilenmiştir. Bu durumun ise çok partili bir şekilde aşılabacağı konusu açıkça ortadadır.

Fethi Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında yeni fırka kurulması konusunda mektuplaşmalar olmuştur. Fethi Bey tüm dünya da olduğu gibi memlekette de ekonomik bir sıkıntı olduğunu ve bu duruma çare olarak düşündüğü fikrini şu mektupla yazmıştır;

Türkiye reisicumhuru gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine;

Paris'te bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimiz ahvalini takip ve tetkik ettim. Hemen her sene mezuniyet alarak vatanımda kısa müddetler esnasında müşahedelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi tahkik etmekten hâli kalmadım. Hâsıl ettiğim fikir ve kanaatlerimi arz etmekliğime müsadei celilelerini istirham ederim.

Yek nazarda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da mali ve iktisadi vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Filvaki, mevaddı iptidaiye fiyatlarında dünya piyasasında hâsıl olan düşkünlük hemen her memleketin iktisadi faaliyetinde az çok bir durgunluk vücuda getirmiştir. Ancak memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadi zayiata bu umumi esbaptan maada, hükümetin beş seneden beri takip etmekte olduğu mali ve iktisadi amel olduğuna kaniim.

Hükümet, mali kudretimizle gayri mütenasip ve bugünkü nesil için gayri müsmir masraflara girmiş ve bu masrafların temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş ve dahili sanatlar ve mahsullerimiz hakkıyla himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza seneden seneye noksan ariz olmuştur. Hükümetçe ihtiyar edilen fedakârlıkların büyük bir kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da ecnebi ithalatına ve dolayısıyla döviz mübayaat'ına sarf edilmiştir. Milli paramız endişeli surette sukut etmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için esaslı bir tedbir alınmamıştır. Bu hallere ilaveten adalet hususu ile dâhili ve harici siyasetlerdeki noksanları dahi tafsil ederek maruzatımı uzatmak arzu etmiyorum.

Hülasa memleketimiz, Lozan ahitnamesinden beri her türlü kapitülasyon kuyudatından azade olarak geçirdiği sulh devresinde köylülerimizin şükranı layık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi

³⁵⁵ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010: 104

yükseltmek için iftihara şayan gayretlerine rağmen hâsıl olan netice memnuniyetbahş olmaktan pek uzaktır kanaatindeyim. Kendilerine derin muhabbet ve hürmet beslediğim hükümet ricalinin şek ve şüpheden azade gayret ve hüsnüniyetleri karşısında böyle bir neticenin nasıl olduğunu kendi kendime sormaktan bir an fariğ olmadım. Bu sualin cevabını ancak Büyük Millet Meclisinin bir fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum. Filvaki, fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten içtinap etmeleri sebebiyle Millet Meclisinde serbest münakaşa azalmış ve hükümet gayri mesul denecek bir halde kalmıştır. Zatı riyasetpenahileri bu memleketi müthiş düşman istilalarına karşı tarihte misli görülmemiş bir hamaset ve şiddetle müdafaa ettiniz. Tarihimize gayet parlak bir muzafferiyet kaydettiniz. Bütün vatan evlatlarının şimdiye kadar hissetmedikleri istiklal ve hürriyete kavuşturdunuz. Memleketimizi medeniyet yolunda yürümekten meneden köhne tesisatı kaldırdınız ve cumhuriyeti tesis ettiniz. Bu suretle vatanın ebedi minnet ve şükranını ve idaresinin memleketimizde ebedileşmesi için bir fırkalı hükümet idaresi yerine hürriyeti, münakaşayı tesis etmek ve hükümetten millet işleri hakkında ciddi hesap istemeyi temin etmek ve bu işlerde hatta varsa herkesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tashihe çalışmak gayretlerinin husul bulmasına Cumhuriyet banisi olmak sıfatıyla herkesten evvel zatı riyasetpenahilerinin taraftar bulunduklarına asla şüphe edemem. Cumhuriyet aşığı olmak sıfatıyla bu gayelerin husulü mukaddes emelinde, binaenaleyh tam ve hakiki cumhuriyetçi ve bütün manasıyla laik ve fakat cumhuriyet halk fırkasının mali ve iktisadi ve dahili ve harici siyasetlerinin birçok noktalarına müstearız bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusundayım. Zatı devletleri reisicumhur olduktan maada şimdiye kadar mensup bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da umumi reisi olmalarından naşı işbu arzumun nazarı devletlerinde ne yolda mahzarı telakki buyrulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum. Cevabı devletlerini bekler ve en derin muhabbeti kalbiyle beraber hürmet ve tazimlerini takdim ederim efendim.

Fethi³⁵⁶

Fethi Bey bütün dünyanın ekonomik bir buhrandan geçtiğini ve bu durumdan Türkiye'nin de etkilendiğini dile getirmektedir. Ancak Türkiye'deki ekonomik sıkıntının daha fazla olduğu fikrindedir. Türkiye'de ekonomik durumdaki sıkıntının daha fazla olmasının sebebinin ise halkın çalışmasına ve elinden geleni yapmasına rağmen ekonomik buhranın başlamasından itibaren gerçekçi tedbirler alınmaması olarak göstermiştir. Fethi Bey, hükümetin ekonomik buhran öncesinde ve buhran başladığı dönemde iktisadi ve mali siyasetinin yeterli olmadığı konusunda fikirlerini açıkça dile getirmiştir. Mali ve iktisadi durumun düzelmesi için mecliste gerekli görüşmeler ve münakaşalar neticesinde bu durumun aşılabileceği umudunu taşımaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Emil Ludwig ile mülakatı neticesinde aklında yer edinen diktatörlük yakıştırmaları ve ülkenin içinden geçtiği ekonomik bunalım neticesinde serbest bir fırka kurulması fikrine sıcak bakmıştır. Bu durumların getirdiği sonuçlar neticesinde Fethi Bey'in kendisine

³⁵⁶ Ağaoğlu, 1949: 21-22; Fethi Beyin Gazi Hz. Gönderdiği Mektup, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Ağustos 1930; Fethi Beyin Mektubu, *Vakit Gazetesi*, 11 Ağustos 1930; Fethi Beyin Gazi Hz.ne Gönderdikleri Mektubun Metni, *Milliyet Gazetesi*, 11 Ağustos 1930; Fethi Beyin Gazimize Mektubu, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Ağustos 1930

hitaben yazdığı mektuba cevaben bir yazı kaleme almıştır. Mustafa Kemal Paşanın mektubu şöyle kaleme alınmıştır;

Azizim Fethi Beyefendi,

9/8/1930 tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi mütalaalarınıza ve suallerinize Reisicumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.

Malumdur ki, resmi vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisliğini fiilen ifa etmekteyim. Fiili riyaset, İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır. Reisicumhurluk vazifesinin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası Reisliğini fiilen idare edeceğim tabiidir.

Hükümetin icraatına müteallik olarak seyreylediğiniz noktai nazarların zamanında mevzuubahis oldukça cevaplarını vermek hükümete ait olacaktır. Bu suretle hakikatlerin daha açık olarak meydana çıkacağına şüphe yoktur.

Büyük Millet Meclisi'nde ve millet muvacehesinde, millet işlerinin serbest münakaşalarını ve hüsnüniyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak, milletin ali menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Reisicumhur olmayarak yalnız fiilen Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi bile bulunsaydım, fırka programını ve icraatını tenkit eden ve insani ve siyasi ahlakına emin olduğum sizin gibi bir zatın mütalaalarını dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve istifadeli bulurdum.

Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laik cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.

Binaenaleyh Büyük Mecliste aynı temele istinat eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, noktai nazarlarınızı takip için siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telakki ettim.

Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun uhdeme tevdi eylediği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümetçe muhalif olan ve olmayan fırkalara karşı adilane ve bitarafane ifa edeceğime ve laik cumhuriyet esası dâhilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal ³⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e cevaben yazdığı mektubunda Fethi Bey'in kurmak istediği parti konusunda tam destek vermektedir. Reisicumhur olması dolayısıyla mecliste olacak münakaşaların muhatabı olarak İsmet Paşa hükümetinin bulunduğunu işaret etmektedir. Ancak bu münakaşaların cumhuriyet ve millet adına hayırlı olacağı kanaatindedir. Ayrıca hükümete de bir mesaj göndererek Fethi Bey'in kuracağı fırka ile mecliste yapılacak münakaşalardan faydalanılması gerektiğini düşünmektedir.

³⁵⁷ Ağaoğlu, 1949: 22-23; Gazi Hazretlerinin Fethi Beyin Mektubuna Cevapları, *Akşam Gazetesi*, 12 Ağustos 1930; Gazi Hz.nin Cevapları, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ağustos 1930; Gazi Hz.nin Fethi Beye Cevabı, *Vakit Gazetesi* 12 Ağustos 1930; Gazi Hazretleri Fethi Beyin Mektubuna Cevap Verdiler, *Milliyet Gazetesi*, 12 Ağustos 1930; Gazi Hazretleri Fethi Beye Cevap Verdiler, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Ağustos 1930

Fethi Bey yeni fırka için Cumhuriyet gazetesine “her şeyden evvel müzmin hale gelen iktisat buhranına çare bulacağız, mecliste hükümeti açıkça tenkit edeceğiz” derken, İsmet Paşa ise “biz noktai nazarlarımızı ve yaptıklarımızı bilerek ve inanarak takip eden adamları. Fethi Bey’in teşebbüsün sevinçle karşılarım”³⁵⁸ açıklamasında bulunmuşlardır. Reiscumhur Mustafa Kemal ise yeni fırkanın kurulması ile ilgili olarak “iki fırkanın cumhuriyeti kuvvetlendirecek mücadelesini memnuniyetle müşahade edeceğim”³⁵⁹ diyerek bu durumdan duyduğu memnuniyeti diye getirmiştir. Yeni fırkanın ismi ise “Serbest Cumhuriyet”³⁶⁰ olarak zikredilmiştir. 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın parti programı ise şöyledir;

- 1- *Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir. Teşkilâtesasiye kanunundaki hürriyet ve masuniyet haklarını bilaistisna herkes için mer’i tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.*
- 2- *Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır.*
- 3- *Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.*
- 4- *Fırka, paramızın kıymetini bir an evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyen harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.*
- 5- *Fırka, vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir. Cumhuriyet menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvvetli gayrikaflı görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder. Liman inhisarı kaldırılacaktır.*
- 6- *Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındandır.*
- Çiftçinin fedakârlığıyla kurulmuş olan ziraat bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.*
- 7- *Dâhili san’atların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedeftir. Teşvik-i sanayi kanunu bihakkın tatbik edilecektir.*
- Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.*
- Yerli mahsullerinin himayesi ve hariç piyasalarda sürümleri temini için tedbirler alınacaktır.*
- Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek suretle tanzim olunacaktır.*
- 8- *Halkın hükümet dairelerindeki işleri azami süratle gördürülecektir. Rüşvet ve suiistimallere karşı bilamerhamet mücadele edilecektir.*

³⁵⁸ İsmet Paşa ve Fethi Beyle Mülakat, Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1930

³⁵⁹ Yeni Fırka ve Gazi Hz.nin Fikirleri, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ağustos 1930

³⁶⁰ Yeni Fırkanın İsmi “Serbest Cumhuriyet”, Akşam Gazetesi, 10 Ağustos 1930, Bkz. Ek: 9

9- Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilatındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.

10- Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyeti Akvam müessesesiyle daha sıkı suretle teşriki mesaiye ehemmiyet verecektir.

11- Fırka, bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir.³⁶¹

11 maddeden meydana gelen SCF'nın parti programında göze çarpan ilk yedi madde ekonomik anlamda tedbirlere yöneliktir. "Liberal bir kalem tarafından liberalizmin temel prensipleri göz önünde bulundurularak yazılmıştır."³⁶² Parti programının ilk yedi maddesini: cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik ile başlayan ve vergilerin halkı zorda bırakmayacak şekilde düzenlenmesi, devletin tasarrufa önem vermesi ve eldeki imkânların daha dikkatli davranılarak kullanılması, tek bir kuşağa yüklenilmemesi, paranın kıymetinin tespit edilmesi suretiyle yatırımcıların iştahlarının kabartılması, bireysel girişimlerin önünü açmak suretiyle devletin doğrudan müdahalesini kabul etmeyerek yatırımcıların yetersiz kaldığı durumlarda desteklenebileceği, köylü ve çiftçiye destek olmak amacıyla kredilerde düzenlemeye gidilmesi, ithalat ve ihracatın teşvik edilmesi amacıyla gerekli kolaylıkların sağlanması gerektiği doğrudan ele alınmıştır.

Yunus Nadi, Cumhuriyet Gazetesindeki köşesinde Fethi Beyin Serbest Fırka kurma teşebbüsünü şöyle kaleme almıştır;

Ali Fethi Beyefendi son teşebbüsü ile memlekette daha inkişafli bir şekil alacak olan fırka hayatının bu türlü muvaffakiyetlere müntehi olabileceği ümidinden pek fazla kuvvet almakta ve bunun memleketin siyasi terbiyesi hesabına kendi başına büyük bir kazanç teşkil edeceği kanaatini muhafaza etmektedir. Bu kanaatin saiklerinden biri bilhassa yeni fırka teşkili teşebbüsünün Reisicumhur Hz. nezdinde mahzar olduğu samimi ve kat'i tasvip ve hatta diyebiliriz ki teşviiktir... Fethi beyefendiye bu samimi düşüncelerinde muvaffakiyet temenni etmek, memleketin siyasi terbiye itibarıyla de yükselmesini arzu etmek demektir."³⁶³

İşte bu karşılıklı saygı ortamında SCF meydana gelmiştir. SCF'nın meydana gelmesi ise dış basına da yansımıştır. Times gazetesinin bu durumu başmakalesine taşıması Türk basınının da dikkatini çekmiştir

Times gazetesinin başmakalesinde, ekonomik buhran kısmını bir kenara bırakarak, dönemin hükümetinin zamanın gerektirdiği iktisadi hamleleri yapamamış olmasının doğurduğu

³⁶¹ Yeni Fırkanın Programı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1930; Yeni Fırkanın Programı, *Akşam Gazetesi*, 13 Ağustos 1930; Muhalif Fırka Programını Neşretti, *Vakit Gazetesi*, 13 Ağustos 1930; Program, *Milliyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1930; Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşekkül Etti, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Ağustos 1930

³⁶² Okyar ve Seyitdanlıoğlu, Mayıs 2010: 72

³⁶³ Yunus Nadi, Siyasi Terbiye İş, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Ağustos 1930

sıkıntıların ilk olarak dışarı da güvensizlik ortamı yarattığını ileri sürmüş ve güvensizlik ortamının SCF'nin kuruluşunu ortaya çıkarttığını belirtmiş. Güvensizlik ortamının yabancı sermayedarlar üzerinde olumsuz etki yarattığı için yatırım yapmaya çekindiklerini ve bu durumun SCF'nı ortaya çıkaran önemli bir gelişme olduğunu makalede kaleme almıştır³⁶⁴ Zaten SCF'nın parti programının dördüncü maddesinde bu durumun ele alınacağı yayımlanmıştı.

“Fethi Bey’in, İsmet Paşa hükümetine yönelttiği eleştirilerin en başında geleni ve en genel olanı, genel ekonomik siyasaya ve bunun sonuçlarına ilişkindi.”³⁶⁵ SCF'nın eleştirilerinin çıkış noktasını Müller Raporu* oluşturmuştur. Müller raporu gündemde yokken SCF'nın kuruluş aşamalarında gazetelerdeki yerlerini almaya başlamıştır.³⁶⁶ Müller'in raporunda geçen şimendifer siyaseti ile kaleme aldığı raporlar hükümetin tepkisini çekmiştir. Müller, hükümetin şimendifer siyasetini yanlış bularak içinde bulunan ekonomik durum döneminde şimendifer siyasetinin devlete zararı olacağını dile getirmiştir. Raporda belirtilen dönem Müller'in Türkiye'ye geldiği 1929'un Nisan -15 Ekim ayları arasını kapsamaktadır.³⁶⁷ Fethi Bey, yapılan şimendifer yolu ve raporda geçen durum ile ilgili “... Şimendifer siyasetine gelince, açık söyleyeyim ki, memlekete şimendifer yapılmasın diyen yoktur. Şimendifer yapılmalıdır. Fakat fazla masraflar tenkih edilmeli ve masraflar iktidarımızı tecavüz etmemelidir. Bunu bilhassa istifade edecek gelecek nesillere taksim ve tahmil etmek vesaitini aramak lazımdır...”³⁶⁸ diyerek Müller'in raporunda da eleştirilen durumu ele almış ve bunu farklı bir bakış açısıyla dile getirmiştir. Yapılan şimendiferlerin tek bir neslin omuzlarına yük edilmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. 1930 yılındaki ekonomik buhran dolayısıyla ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, Fethi Bey'in şimendifer siyasetini eleştirmesine neden olmuştur.

Fethi Bey'in açıklamalarına İsmet Paşa cevabını 30 Ağustos dolayısıyla ve Sivas'ta demir yolunun açılışı sırasında Sivas nutkunda vermiştir. İsmet Paşa, Fethi Bey'e ve Müller'in raporuna hitaben şunu söylemiştir;

³⁶⁴ Yeni Fırka ve Times, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ağustos 193; Times'in Makalesi, *Akşam Gazetesi*, 20 Ağustos 1930

³⁶⁵ Yetkin, 1997: 141-142

* Nisan 1929'da Türkiye'ye Devlet Bankası kurulması konusunda gelen K. Müller hazırlamış olduğu raporu 15 Ekim 1930'da bitirerek H. Schacht'a vermiş Schacht'da bu raporu inceledikten sonra Ocak 1930 Yılında Maliye Vekili Şükrü Bey'e sunmuştur. Bkz. *Devlet Bankasının Kurulması*

³⁶⁶ Mütihazsıs Müller'in Raporu, *Akşam Gazetesi*, 2 Ağustos 1930; Mali Vaziyetimiz, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1930; M.Müllerin Mali Raporu, *Vakit Gazetesi*, 2 Ağustos 1930; Mütihazsıs Müller Raporunda Ne Diyor, *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1930; Müller'in Raporu, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Ağustos 1930

³⁶⁷ Müller'in Raporu, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Ağustos 1930; Müller'in Raporu, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Ağustos 1930; Müller'in Raporu, *Cumhuriyet Gazetesi* 7 Ağustos 1930; Mütihazsıs Müller'in Raporu, *Akşam Gazetesi*, 9 Ağustos 1930,

³⁶⁸ Fethi Bey Geldi, *Akşam Gazetesi*, 15 Ağustos 1930

Şimendifer siyaseti yaşama siyasetidir. Bütün bu söylediklerimiz, bu memlekette şimendifer lazım mı, değil mi? Yapılmasın demiyoruz tarzında mülahazalardan başka bir şey, çok daha fazla bir şey olduğunu göstermek içindir. Milli devlet için şimendifer ihtiyacı milli vahdet, milli müdafaa ve milli siyaset meselesi asırların muhassalası olan milli istiklalin muhafazası meselesidir... Mösyö Müller'in raporunu benim politikamın aleyhinde bir hüccet zannetmek garip bir şeydir. Milli para meselesini mütalaa etmek için getirilmiş olan M.Müller mali sıkıntılarını ana sebeplerini iki noktada hülasa eder: müdafai milliye masrafları ve şimendifer masrafları.

Demek ki M. Müller'in ihtisası haricinde bulunan milli müdafaa ve şimendifer noktalarında vuzuh ve kanaat hâsıl olursa mali ve idari noktai nazarlarından yaptığımız esaslı bir hata yoktur. Milli şimendifer meselesi M.Müllerin mütalaası hududu haricinde olan bir vahdet meselesi olduğunu bugün size uzun boylu söyledim. Milli müdafaa masrafları için muarızlarımın açıktan açığa dil uzatacak bir ihtimal vermem... Milli müdafaa için masraflarından şikayet edecek muarızlarım varsa ve onlar yuvalarımızın emniyeti için masrafsız bir tılsım keşfetmişlerse pek meraklı olacak olan bu masalı dinlemek hakikatten en zevkli olacaktır... ”³⁶⁹

İsmet Paşa kesin ve net bir şekilde Müller'in geliş amacının ve uzmanlık alanını milli para meselesi olduğunu söylemiştir. Şimendiferin de Müller'in uzmanlık alanının dışında kalan bir alan olduğunu açıklayan İsmet Paşa, kendisini eleştiren Fethi Bey'e hitaben de savunma kısmının masrafsız olmasının mümkün olmadığını dile getirirken Türk milletinin güvenliği açısından yapılan yatırımların gerekli olduğunu nutkunda açıklamayı uygun bulmuştur.

İsmet Paşa'nın, Müller ile Fethi Bey'e cevaben açıklamaları üzerine Yunus Nadi bir yazı kaleme almıştır. Nadi'ye göre; “Müller raporunda milli müdafaa ile şimendifere fazla para sarf ettiğimizden bahsetmiş ve ezcümle şimendiferler inşaatı külfetinin bir nesle yükletilmesi doğru olmayacağı iddiası bilir bilmez birçok kişinin kolayca söyleniverir her günlük sözü olmuştur”³⁷⁰ şeklinde köşesinden kaleme aldığı yazısından Müller raporu üzerinden açıklamalar yapan Fethi Bey'e üstü kapalı bir cevap vermiştir.

Falih Rıfki, Sivas nutkuna farklı bir çerçeveden bakmıştır. Rıfki'ye göre; “...karşı fırkaya CHF'nın bir teşekkür borcu vardır. Bu fırkanın tenkitleri, memleketin içinde en küçük tereddütleri bile silecek olan Sivas nutkuna sebep olmuştur. Sivas nutku halk fırkası cumhuriyetçilerinin yolunu bulandıran bütün sisleri silip süpürücü bir ışık olacaktır,³⁷¹” diye Rıfki, kaleme aldığı yazıda Sivas nutkuna kadar olan eleştirilerden yola çıkılarak bütün olumsuz durumlar ortadan kaldırılmış gibi bir beyanda bulunmuştur. Burada ekonominin de buhranın

³⁶⁹ İsmet Paşa Cevap Verdi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1930

³⁷⁰ Yunus Nadi, Beklenen Nutuk, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1930; İsmet Paşa Tenkitlere Cevap Verdi, *Akşam Gazetesi*, 1 Eylül 1930

³⁷¹ Falih Rıfki, Sivas Nutku, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Eylül 1930

etkilerinden kurtulduğu sonucu ortaya çıkabilir. Fakat mali ve iktisadi hayattaki sıkıntılara Fethi Bey ve fırkasının bulacağı çareler beklentisi sürekli dile getirilen bir durumdur.

Fethi Bey, İsmet Paşa'nın Sivas nutkunda yaptığı açıklamalara hitaben ekonomik durumla ilgili olarak şöyle demiştir;

Bu buhranın halli için muhterem başvekilinin ne düşündüklerini birçok aradım; fakat nutuklarında buna dair bir fırkaya tesadüf edemedim. Yalnız hayat pahalılığı hakkında ismet paşanın bizden tedbirler sorduğunu anlıyorum. Demek oluyor ki, ismet paşa bunun için bize bir vazife tavsiye buyuruyorlar, teşekkür ederim, fakat bu tedbirleri düşünmek ve tatbik etmek bizim değil, Heyeti Vekilenin vazifesidir...³⁷²

Fethi Bey, İsmet Paşa'ya olan ilk cevabını vermeye çalışmıştır. Fethi Bey'e göre, ülkede ve tüm dünyada mevcut olan ekonomik buhrana İsmet Paşa hükümeti bir çare bulamamaktalar. Bu çareyi de kendi fırkalarının bulmalarını beklemekteler. Ancak Fethi Bey bu görevin İsmet Paşa hükümetinin görevi olduğunu dile getirmiştir.

Fethi Bey, ekonomik buhrana çareler aramak hükümetin görevidir derken Siirt Mebusu Mahmut, SCF'nın Parti programından yola çıkarak Fethi Bey'in, sürekli ele aldığı vergilerin azaltılması meselesinden, inhisarların kaldırılması meselesine, sermaye meselesinden ekonomik buhranın etkilerine kadar sürekli olarak bu konuları dile getirdiğinden yakınmaktadır. O'na şu soruları yöneltmektedir;

Acaba iktisadi ıstırabımıza çare bulacak olan Mesih, nihayetsiz refah vadeden, ona pembe ufuklar gösteren fethi bey midir? Vaziyeti bu cepheden mütalaa edince yeni fırka liderinin memleket ve tarih karşısındaki vazife ve mesuliyeti bir kat daha ehemmiyet alıyor. Eğer muhterem lider, nutkunda vergileri nasıl azaltacağını, vergileri azaltmak için hangi masrafları kısacağını, memlekete hangi vasıta ve şartlarda hariçten para bulacağını, elhasıl memleketi ve milleti hangi mali ve iktisadi sistemlerle refaha kavuşturacağını açık açık söylemez ve muhataplarını bu noktada ikna edemezse, yalnız bu vazife ve mesuliyetinin büyüklüğünü anlamamış olmakla kalmaz, o vakit yeni fırka liderinin vergi ve mali siyaset meselesini, içinde bulunduğumuz umumi şerait içinde tatbik ve tahakkuk kabiliyeti olan esaslı bir umde olarak hükmetmekte herkesin hakkı olur. Çünkü yeni fırka liderinin böyle bir hataya düşmesi, bütün memleket için çok hazin bir tecrübe ifade eder.³⁷³

Siirt mebusu Mahmut, İsmet Paşa'nın, SCF'ndan mali ve iktisadi çareler beklentisini tekrarlayarak beklentilerini kaleme almıştır. Fethi Bey'i, sürekli dile getirilen konulara çözümlerini de açıklamaya davet etmişlerdir.

³⁷² Fethi Bey Başvekilimizin Nutkunu Nasıl Karşıladi, *Milliyet Gazetesi*, 1 Eylül 1930; Sivas Nutkundan Sonra, *Akşam Gazetesi*, 2 Eylül 1930; Fethi Bey İsmet Paşaya İzmir'den Cevap Verecek, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Eylül 1930; Fethi Bey İsmet Paşa Hz.ne Ne Cevap Veriyor, *Vakit Gazetesi*, 2 Eylül 1930

³⁷³ Siirt Mebusu Mahmut, Söz Fethi Beyindir, *Milliyet Gazetesi*, 7 Eylül 1930

Fethi Bey, İsmet Paşa'nın Sivas nutkuna olan esaslı cevabını 7 Eylül 1930 yılındaki İzmir nutkunda vermeye çalışmıştır. Fethi Bey, vergileri ağır bulduğunu, demiryollarının yapımı konusunda ki itirazının vatan savunması ve iktisadi öneminin dışında, bu yolların ağır şartlarda halkın dışından tırnağından artırarak büyük fedakârlıklar yapılarak yapılmasının önemine dikkat çekmeye çalışmıştır. Yabancı sermayesi konusunda İsmet Paşa'nın “para geldi de ben mi kabul etmedim” sözünü ise dış borçlanmanın bir takım şartlara bağlı olduğunu, bu şartların yerine getirildiği takdirde dış borçlanma yapmadan memlekete para gelebilir³⁷⁴ diyerek nutkunda İsmet Paşa'ya cevap vermiştir. Fethi bey şimendifer siyasetinin yanlış olduğu fikrini değiştirerek, bu siyasette uygulanan şartların ağır olduğu fikrini savunmaya başlamıştır. Halka mal edilen şimendifer yapımının doğru olmadığı yönünde bir fikir beyan etme yoluna gitmiştir.

Akşam gazetesindeki köşesinde Necmettin Sadık, İzmir nutkundan beklentilerini açıklamıştır. İzmir nutkunu şöyle ele almıştır;

*Bu nutuk çok alaka ile bekleniyordu. Bir taraftan memleket eskârı umumiyesi yeni fırkanın programını ilk defa bu nutuktan öğrenecekti. Fırkalarını teşkil ettikten sonra “iktisadiyat, iktisadiyat!..., diye feryat eden Fethi Beyefendi'nin, memleketimiz acı buhranlar geçiren iktisadiyatı hakkında ortaya atacağı yeni fikirlere, güzel tabirlere, şifa bekleyen hasta sabırsızlığı ile intizar ediyordu. İktisadi sıkıntıdan hakikaten muzdarip olan Millet, “ her şeyden evvel iktisadi çareler bulacağız!” diye büyük bir hamiyet ve feragatle ortaya atılan muhterem liderin söyleyeceği sözlerden teselli bekliyordu.... Fakat nutukta, fikir ve esas itibarıyla, itiraf edelim ki, bu kadar sabırsızlıkla beklediğimiz devaları bulamadık... İktisadiyatımız hakkında-doğrusunu söyleyelim- fethi beyefendiden daha müspet fikirler, daha esaslı tenkitler beklerdik. Ciddi bir muhalefet için, bugün memleketteki iktisadi buhrandan daha güzel, daha müsait bir mevzu olur mu? Memleket sıkıntı çekiyor, ticaret hayatında müthiş bir durgunluk var, buhranın mevcudiyeti, çocukların bile gözüne çarpıyor....Efkârı umumiye Fethi Beyefendi gibi yüksek bir devlet adamından, ve bilhassa fırkasının esasını iktisadiyat istinat ettiren bir muhalif liderden daha esaslı fikirler, daha müspet vaatler bekliyordu. Acaba bu çok zayıf nutuktan sukutu hayale mi uğradı. Eğer böyle ise cidden çok elim olur. Çünkü fethi beyin muvaffakiyeti memleketin selameti için şarttır.*³⁷⁵

Sadık, Fethi Bey'i sürekli iktisadiyat demeleri üzerinden eleştirmiştir. Bu kadar iktisadiyat demelerine rağmen çare aşamasında bir öneri sunulmadığını beyan eden Sadık, memleketin içinde bulunduğu ekonomik ortamı da belirterek, bu buhrandan daha iyi siyaset malzemesinin olamayacağını ve fethi beyin bu durumdan istifade edebilmesi gerektiğini belirtmektedir. Fethi Bey'in gerçekçi fikirler üretmesi gerektiği ve bunun kendi başarısının yanında memleketin ekonomik sıkıntıdan kurtuluşu için gerekli olduğunu kaleme almıştır.

³⁷⁴ Fethi Beyin Nutku, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1930; Fethi Bey Nutkunu Söyledi, Akşam Gazetesi, 9 Eylül 1930

³⁷⁵ Necmettin Sadık, Akşam Gazetesi, 9 Eylül 1930

Fethi Bey 12 Eylülde Balıkesir’de bir nutuk beyan etmiştir bu nutkunda icra ve iflas kanuna değinmiş bu kanunun ekonomik buhrana neden olduğu yönünde bir fikir söyleyerek şöyle demiştir;

*Fırkamız iktisadi teşebbüslerinde halkın serbest çalışmasına gayret eder. Vergilerin tahammülü mümkün dereceye indirilmesi hedefimizdir. Bu vergiler makul ve iktisadi değildir. Halkın iktisadiyatını bozacak, devletin müstakbel menafını tehlikeye koymaktadır... Memlekette kredinin kesilmesine ve bugünkü buhrana sebep olan amillerin başında icra ve iflas kanunun vardır. Bunu ilga edeceğiz. Bu kanun memleketimizde tatbik sahası bulamamıştır. İşte programımız meydanda bunu tatbik sahasına çıkarmak için uğraşıyoruz...*³⁷⁶

Fethi Bey nutkunda ekonomik buhrana sebebiyet veren icra ve iflas kanunun kaldırılması gerektiğini belirttikten sonra gazetelerde sürekli eleştirilen partinin programı meselesine de değinmiştir. Programlarının meydanda olduğunu ve bunu uygulamaya çalıştıklarını kendisini ve fırkasını eleştirenlere hitaben dile getirmiştir.

Fethi Bey ile İsmet Paşa’nın asıl karşılaşması 22 Eylül’de beklenmektedir. Gazi Mustafa Kemal’in, Türk parasının kıymetinin tespiti için meclisi içtimaya davet etmesiyle “Fethi Bey beş buçuk yıllık bir aradan sonra TBMM’nde yaptığı konuşmada, hükümetin tüm iktisat politikasını eleştirmeyi amaçlamakta olduğunu, fakat yaygın istifa söylentileri karşısında bundan, yeni hükümet kurulana ve onun programı belli olana kadar vazgeçtiğini söylemiştir.”³⁷⁷ SCF ile CHF arasında beklenen karşılaşma İsmet Paşa’nın politik hamlesiyle gerçekleşmemiştir.

Söylentilerde olduğu gibi olmuş ve 25 Eylül 1930 tarihinde İsmet Paşa hükümeti istifa etmiştir.³⁷⁸ Ancak bir gün sonra 26 Eylülde Gazi Mustafa Kemal hükümeti kurma görevini yine İsmet Paşaya vermiştir.³⁷⁹ Kurulan yeni hükümetin programı gazetelerde yayımlanmaya başlanmıştır. İktisat vekili Mustafa Şeref Bey ve adliye vekili Yusuf Kemal Bey fırka toplantısı sonrası açıklamalar yapmışlar ve “liman inhisarına bir müddet sonra lüzum kalmayacaktır, icra ve iflas kanununda tadilat yapılacaktır, şeker meselesindeki devlet müdahalesi, çiftçiye kredi

³⁷⁶ Fethi Beyin Nutku, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1930; Bandırma Nutku, *Akşam Gazetesi*, 14 Eylül 1930; Fethi Bey Seyahatinden Dönüyor, *Vakit Gazetesi*, 13 Eylül 1930

³⁷⁷ Tekeli ve İlkin, 2009: 172

³⁷⁸ İsmet Paşa İstifa Etti, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Eylül 1930; Kabine Dün İstifasını Verdi, *Akşam Gazetesi*, 27 Eylül 1930; İsmet Paşa Hükümeti İstifa Etti, *Vakit Gazetesi*, 26 Eylül 1930; İsmet Paşa Kabinesi Dün İstifasını Verdi, *Milliyet Gazetesi*, 26 Eylül 1930; İsmet Paşa İstifa Etti, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Eylül 1930

³⁷⁹ Yeni Kabine Teşkil Etti, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Eylül 1930; İsmet Paşa Kabineyi Teşkil Etti, *Akşam Gazetesi*, 28 Eylül 1930; İsmet Paşa Yeni Kabine Reisi, *Vakit Gazetesi*, 27 Eylül 1930; İsmet Paşa Yeni Kabineyi Teşkil Memur Edildi, *Milliyet Gazetesi*, 27 Eylül 1930; Reisicumhur Hz. İsmet Paşayı Kabine Teşkiline Memur Etti, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Eylül 1930

imkânı”³⁸⁰ “vergilerin indirilmesi”³⁸¹ gibi SCF’nin sürekli eleştirdiği konularda düzenlemelere giderek parti programlarını yaparken eleştirilerin odak noktasını oluşturan unsurlardan etkilenildiği açıkça göze çarpmaktadır.

Yeni kabinenin programı Akşam gazetesinde yayımlanmıştır. Buna göre;

1-Paramızın istikrarı ve tediye muvazenesinin temini için çalışılacaktır.

2-Vergiler üzerinde esaslı tetkikler yapılmıştır. Bazılarının ilgası bazılarının tadili mukarrerdir.

3-Sanayi ve istihsalatın inkişafına çalışılacak ve bu gibi işlerde ferdi teşebbüslerin başaramadıklarına hükümet yardım edecektir.

4-Çiftiye azami muavenet programın ilk esasıdır. Bu muavenetin imkân nispetinde tevsii için tedbirler alınacaktır.

5-Memleketin müdafaası ve iktisadi ve içtimai inkişafı için şimendifer yapmak faaliyetine devam olunacaktır.

6-Adli kanunların esaslara taalluk eden kısımları değişmeyecektir. Usule ait kanunların bazı noktalardan tadili ciheti tetkik edilecektir.³⁸²

Akşam gazetesinde yayımlanan yeni kabinenin programına başlıca esaslarıyla bakıldığında şimendifer siyaseti dışında SCF’nin programının izinden giden bir program olduğu çok açıktır. Fethi Bey’in ilk başlarda şimendiferin gerekli olmağı yönündeki beyanatından yola çıkarsak İsmet Paşa hükümeti bu konuda oldukça ısrarlı bir tavır takınmaktadır.

Bundan sonraki süreçte Fethi Bey ve Fırkası, hükümetin parti programını eleştirirlerken belediye seçimleri gelmişti, belediye seçimlerinde Fethi Bey ve Fırkası başarı sağladıklarını düşünüyorlar ve bu seçimlerde yolsuzluk yapıldığını düşünüyorlardı.³⁸³ Ancak uzun süren tartışmalardan sonuç alamayan Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisini feshetmeye karar vermiştir.³⁸⁴

Ekonomik Buhran’a çare olması düşünülen Fethi Bey ve Fırkasının serüveni 16 Kasım 1930 da kendilerini feshetmeye karar vermeleriyle son bulmuştur. Mali ve iktisadi alanda İsmet Paşa hükümetini eleştiren SCF’sı, hükümeti zor durumlara düşürmüş ve Gazi’nin 22 Eylül’de çağırıldığı toplantıda politik bir hamle ile SCF’sını ters köşeye yatırarak istifasını sunmuştur. Bu

³⁸⁰ Yunus Nadi, Fırka İçtimai Tafsilatı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Teşrinievvel 1930; Hükümet Fırka İle Programının Her Noktasına Mutabık Kaldı, *Milliyet Gazetesi*, 1 Teşrinievvel 1930; Hükümetle Fırkanın Tamamen Mutabık Olduğu Görüldü, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Teşrinievvel 1930

³⁸¹ Birçok Vergiler Tenzil Ediliyor, *Akşam Gazetesi*, 1 Teşrinievvel 1930; Vergilerdeki Tadilat, *Vakit Gazetesi*, 1 Teşrinievvel 1930; Hükümet Fırka İle Programının Her Noktasına Mutabık Kaldı, *Milliyet Gazetesi*, 1 Teşrinievvel 1930; Hükümetle Fırkanın Tamamen Mutabık Olduğu Görüldü, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Teşrinievvel 1930

³⁸² Yeni Kabine Programını Bugün Hazırlayacak, *Akşam Gazetesi*, 2 Teşrinievvel 1930

³⁸³ T.B.M.M. Zabıt Cerideleri, Cilt 22, Devre:3 İçtima 4, 15 Kasım 1940: 16-74

³⁸⁴ Serbest Fırka Dağıldı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Teşrinisani 1930; Serbest Fırka Kendi Kendini Feshetmeye Karar Verdi, *Akşam Gazetesi*, 18 Teşrinisani 1930; Serbest Cumhuriyet Fırkası Kendi Kendini Lağvetti, *Vakit Gazetesi* 17 Teşrinisani 1930; S.C.F Artık Mevcut Değildir, *Milliyet Gazetesi*, 17 Teşrinisani 1930, Bkz. Ek: 10

içtimada Fethi Beyin hükümete yönelteceği mali ve iktisadi eleştirilerin de önüne geçerek Fethi Bey'in beklentilerini sonuçsuz bırakmıştır.

“Eleştirinin kaldırılması, meclis muhalefetine imkân vermemenin, tek başına iktidarda olmanın bunalımı yok etmeye faydası olmamış, denetimsiz parlamentonun yarattığı hoşnutsuzluk giderek büyümüş ve ekonomik sıkıntılar artmıştır.”³⁸⁵ Bu sebeple hükümet yeni politikalar üretmeye çalışmıştır. Üretilen bu politikaların en başında devletçilik gelmektedir. Devletçilik politikasıyla, devlet ekonomik gelişmelere doğrudan müdahale yoluna gitmiştir.

³⁸⁵ Goloğlu, 1972; 274

SONUÇ

Bu çalışmada Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye üzerindeki etkilerini araştırdık. Buhranın başladığı 24 Ekim 1929 tarihinden 1930 yılının sonuna kadar olan zamanda ortaya çıkan gelişmelerin ulusal basına nasıl yansıdığını inceledik.

Ekonomik buhran ilk olarak Amerika Birleşik Devletlerinden ortaya çıkmıştır. Buhranın başladığı kabul edilen 24 Ekim 1929 tarihine kadar borsa da yaşanan gelişmeler normal olarak karşılanmıştır. Bütün açıklamalarda bu yönde olmuştur. Ancak iflasların artarak devam etmesi üzerine bu durum sorgulanmaya başlamış ve ekonomik buhran olduğu kabul edilmiştir. Bu gelişmeler Türk Basını'na da bu şekilde yansımıştır. Türk Basını, Amerika'da ortaya çıkan ekonomik buhrana karşı alınan tedbirleri meydana gelen gelişmeleri Türkiye'ye aktarmıştır.

1929 Ekonomik Buhranı sadece Amerika ile sınırlı kalmamış, küresel bir hal alarak etkilerini arttırmıştır. Türk basını küresel bir hal alan ekonomik buhrana karşı girişilen mücadeleleri yakından takip etmeye çalışmış, bu mücadeleleri okurlarına ulaştırmaya çalışmıştır.

Amerika'da ortaya çıkan buhran, diğer devletler üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. İngiltere politikasını bu doğrultuda belirlerken bu durumu fırsata çevirmeye çalışmıştır. Fransa, İtalya, Almanya ve Rusya ortaya çıkan ekonomik buhrandan etkilenen diğer büyük devletlerdir. Bu devletlerden Almanya ekonomik buhrandan iflas ederek çıkmıştır. Fransa ve İtalya ise iç politikalarında önlemler alma yoluna gitmiştir. Rusya ise ekonomik krizi fırsata çevirmeye çalışmıştır. Ortaya çıkan bu gelişmeleri Türk Basını'ndan öğreniyoruz.

Ekonomik buhranın Türkiye'ye etkileri ise basına biraz geç yansımıştır. İlk olarak Türk parası değer kaybetmiştir. Bu değer kaybına neden olan gelişme ise gümrük tarifesinin yükseltileceği umuduyla yapılan fazla ithalatın sonuçları olarak gazetelerde dile getirilmiştir. İthal edilen ürünlerin ödemelerinin zamanı gelince tüccarlar sterline yüklenmişler ve bu da döviz sıkıntısı ortaya çıkartmıştır. Bankalar kredi açmayınca iflaslar ardı ardına gelmeye başlamıştır. Bu da Türkiye'de ithalat lehine açık oluşmasına sebep olmuştur. Türkiye'de biriken ithal mallar elde kalmış ülkede satış yapma anlamında yaprak kıvıldamamıştır. İşin özü Türkiye, ekonomik buhranı ithal etmiştir. Dünya da ekonomik buhranı ortaya çıkaran neden olarak kabul edilen ortak görüş üretimin fazla tüketimin ise az oluşu gösterilmiştir. Bu nedenle buhrandan etkilenen ülkeler yerli malı kullanımına ilgiyi arttırmaya çalışmışlardır.

Türkiye de hükümetin belirlediği politikalar çerçevesinde gazeteler yazılar yazmışlar. Ayrıca belirlenen politikalara halkın ilgisini çekebilmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın desteği alınmıştır. Halkın, Mustafa Kemal Paşa'ya olan saygı ve sevgisi kullanılarak duygusal yönden halk üzerinde etki yaratılmaya çalışılmıştır.

Belirlenen politikalar çerçevesinde Türkiye'de öncelik olarak ithal malları tükettirmeye çalışılmıştır. Ayrıca paranın ülke dışına çıkmasına engel olmak amacıyla yerli malı kullanımı teşvik edilmiştir. Yerli malı kullanımını yaygınlaştırırken bir de tasarruf politikası benimsenmiştir. Bu politikaları organize bir şekilde yapabilmek ve halka ulaştırmak bir cemiyet kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulacak olan cemiyetin amacı, halkın bilinçlendirilmesi ve ülke çıkarları doğrultusunda ekonomiye katkı yapacak girişimlerde bulunmasıdır. Bu doğrultuda Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, 1930 yılında milli malların tanıtımı için Milli Sanayi Numune Sergisi'ni ve sanayi alanındaki eksiklerin tespiti için Milli Sanayi Kongresi'ni düzenlemiştir. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1930 yılı sonlarına doğru bir Ziraat Kongresi düzenlemeyi planlamış fakat yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde 1931 yılının Ocak ayına sarkmıştır. Ayrıca cemiyet kuruluş gününü de yerli malı haftası olarak ilan ederek faaliyet göstermiştir.

Türkiye Ekonomik Buhranın yaşandığı dönemde dar boğazdan geçmiştir. Bu durumu en kısa sürede atlatabilmek için 1930 iktisadi programı konusunda çalışmalar yapılmışsa da uygulama alanında pek başarılı olamamıştır. Hükümetin, ülkeye en fazla yarar sağlayan girişimi konsorsiyumu kurması olmuştur. Bu kuruluş sayesinde bir süreliğine rahatlama sağlamıştır.

Ekonomik Buhranın siyasi ayağı olarak yaşanan gelişmelerden birincisi, Devlet Bankası kurulması konusunda yaşanan gelişmedir. Osmanlı Bankası, Devlet Bankasının kurulması durumunda elinde bulundurduğu imtiyazları kaybedeceği endişesiyle bir dizi girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerinde devlet bankasının önüne geçilmek istenilse de başarılı olunamamıştır.

İkinci gelişme ise, dış borçların getirdiği maddi külfetin ekonomik buhranla birleşmesiyle içinden çıkılmaz bir hal almasıdır. Ödemelerin yapılması durumunda ülkede milli para üzerinde çıkan değer kaybının önüne geçmek amacıyla ertelemeye gidilmesi fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikrin alt yapısı gazetelerde hazırlanmaya başlayınca Borçlar İdaresi devreye girmiş ve iki taraf arasında anlaşmazlıklar başlamıştır. Yaşanan krizin aşılmasına çalışılması için yapılan girişimler 1932 yılında meyvesini vermiş ve Osmanlı borçları ertelenmiştir.

Ekonomik buhranın, üçüncü siyasi ayağını ise Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması izlemiştir. SCF, ekonomik sorunlara çareler üretilmesi, hükümetin denetlenmemesinin getirdiği rahatlık, halk tabanında hükümetin politikalarından doğan hoşnutsuzlukların dile getirilmesi, cumhuriyet rejiminin gereği olan çok partili hayat gibi sebeplerle kurulmuştur. Ancak kısa süren siyasi yaşamında çok fazla faydası olduğu söylenemez. Muhaliflik görevini iyi yapmasına rağmen ekonomik sıkıntıları çözmede bir fayda sağlayamamıştır. İthal mallarla Türkiye'ye gelen Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye'nin gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Bu meşguliyet yeni politikaların ortaya çıkmasına vesile olarak tarihteki yerini almıştır.

Türk basını ekonomik buhran ile ilgili yazıları kaleme almıştır. Bu yazıların çoğunluğu hükümetin belirlediği politikalarla doğru orantılı olarak olmuştur. Basın, buhranın yaşandığı dönemde hükümete bir eleştiri getirmediği gibi hükümete eleştiride bulunanlara karşı duruş sergilemişlerdir. Bu karşı duruşlarıyla hükümetin kalemi olmaktan ileri gidemedikleri gibi ekonomik buhrana da çare olacak politik eleştirileri de dile getirememişlerdir. Türk Basını'nın en büyük faydası hükümetin politikalarının halka tanıtılması yönünde olmuştur.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Ayn Tarihi

1 Haziran- 31 Eylül 1930

1- 31 Mayıs 1930

1-31 Mart 1930

Resmi Gazete

23 Nisan 1341

30 Mayıs 1929

5 Haziran 1929

25 Şubat 1930

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi

15 Haziran 1930, Cilt 20, Devre 3, İçtima: 3

2 Eylül 1930, Cilt 21, Devre 3, İçtima: 3

15 Kasım 1930, Cilt 22, Devre:3, İçtima: 4

1 Kasım 1930, Cilt 22, Devre:3, İçtima: 4

10 Haziran 1930, Devre:3, Cilt:20, İçtima:3

18 Nisan 1925 Devre 2, Cilt-18, İçtima: 2

08 Şubat 1926 Devre 2, Cilt-22, İçtima: 3

22 Mart 1926 Devre 2, Cilt-23, İçtima: 3

17 Şubat 1925 Devre 2, Cilt-14, İçtima: 2

28 Mayıs 1927 Devre 2, Cilt-32, İçtima: 4

Kitaplar

Ağaoğlu, A, (1949). *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, (1982), *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

- Apak, S. ve Aytaç, A. (2009). *Küresel Krizler Kronolojik Değerlendirme ve Analiz*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul
- Armaoğlu, F. (1999). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Atatürk, M. K. (1989). *Nutuk, Cilt-2 (1920-1927)* TTK, Ankara.
- Atay, F. R. (2014). *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *İkinci Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1966) *Tek Adam, Cilt-III*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Başkaya, F. (1986). *İki Bunalım Döneminde Türkiye Ekonomisi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Birlik Yayıncılık, Ankara.
- Berkes, N. (2014). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 20. Baskı.
- Boratav, K.(1974). *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- Coşar, N. (2004), *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926- 1950)*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Galbraith, J. K. (2013). *Büyük Kriz 1929*, (Çev: Elif Nihan Akbaş), Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Goloğlu, M. (1972). *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*. Turhan Kitabevi, Ankara,
- Gözcü, A. (2013). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*, Libra Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, (Çeviren; Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- İnan, A. (1977). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İnönü, İ. (1946). *İnönü’nün Söylev ve Demeçleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- Kazgan G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Kepenek Y. (1987). *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Teori Yayınları, Ankara.
- Keyder, Ç. (1982). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara
- Kindleberger, C. P. ve Aliber, R. Z. (2014). *(Çılgınlık, Panik ve Çöküş) Finansal Krizler Tarihi*, (Çev: Ümit Şensoy), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kinross, L. (1984). *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*. (Çev. Necdet Sander), Sander Yayınları, İstanbul, 9. Baskı.
- Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, 1.Bölüm, 1. Cilt*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı, Takım I - Cilt IV*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar’ın*

- Anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ökçün, A. G. (1981). *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- Özdemir, B. (2009). *Osmanlı Devleti Dış Borçları, 1854-1945 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- Parasız, İ. (2011). *1929 Ekonomik Krizi Dünyada ve Ülkemizdeki Etkileri*, Ezgi Kitabevi, İstanbul.
- Rosier, B. (1994). *İktisadi Kriz Kuramları*, (Çev: Nurhan Yentürk), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ ve İlkin, S. (1982), *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul,
- Tezel, Y. S. (1986). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara
- Toprak, Z. (1995). *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1980-1950) Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M. (2015). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, O. (2009). *Türk Sanayi Toplumu*, Timaş Yayınları, İstanbul
- Türkiye Bankalar Birliği. (2008). *50.Yılında Türkiye Bankalar Birliği Ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi "1958-2007"*. Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.
- Ülken, Y. (1981). *Atatürk ve İktisat, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eleklilik Model*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- Yetkin, Ç. (1997). *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, F. (2010). *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Dış Borçları (Düyûn-U Umumiye)*, Berikan Yayınları, Ankara.

Makaleler

- İnce, E. (2008/Bahar-Güz), *1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması "Deutsche Orient Bank"*, Çttad,VII/16-17: 291-309

Çavdar, T., Serbest Fırka, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları: 2052-2059

Eroğlu, N. (2007), *Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)*, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt XXIII, Sayı 2: 63-73

Kasalak, Kadir, (2012), *Teşvik-İ Sanayi Kanunları Ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 27: 65-79

Koraltürk, M., (1996), *Ali İktisat Meclisi (1927-1935)*, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 7, Sayı 23: 47-64

Özer ,M. Halis.(2014) “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankasının Rolü*”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 69 (2): 351-377

Tör,V.N. (1933), *Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir*, Kadro Dergisi, Sayı 15: 13-19

Gazeteler

“Yeni Bütçe”, Akşam Gazetesi, 21 Teşrinievvel 1929

“Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 28 Teşrinievvel 1929

“Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 31 Teşrinievvel 1929

“Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 7 Teşrinisani 1929

“Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 14 Teşrinisani 1929

“Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 21 Teşrinisani 1929

“İngiliz Lirası”, Akşam Gazetesi, 29 Teşrinisani 1929

“Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 5 Kânunuevvel 1929

“İngiliz Lirası Bu Sabah 1100 Kuruşta Açıldı”, Akşam Gazetesi, 6 Kânunuevvel 1929

“Bir Günde 37 Kuruş Düştü”, Akşam Gazetesi, 7 Kânunuevvel 1929

İngiliz Lirası Düşüyor, Akşam Gazetesi, 8 Kânunuevvel 1929

“Necmettin Sadık, Paramız”, Akşam Gazetesi, 8 Kânunuevvel 1929

“Para meselesinin Kat’i Halline Doğru”, Akşam gazetesi, 11 kânunuevvel 1929

“İsmet Paşa’nın Nutku”, Akşam Gazetesi, 14 Kânunuevvel 1929

“Gazi Hazretleri”, Akşam Gazetesi, 15 Kânunuevvel 1929

“Başvekilin Nutku”, Akşam Gazetesi, 15 Kânunuevvel 1929

“Yeni Tedbirler”, Akşam Gazetesi, 22 Kânunuevvel 1929

“İktisadiyat Kısmı”, Akşam Gazetesi, 24 Kânunuevvel 1929

- “Milli Tasarruf Günü”, Akşam Gazetesi, 26 Kânunuevvel 1929
- Mustafa Ragıp, “Tasarruf ve Hanımlarımız”, Akşam Gazetesi, 6 Kânunusani 1930
- “Tasarruf Fikri”, Akşam Gazetesi, 6 Kânunusani 1930
- Va-Nu, “İktisadi Abıhayat: İhlamur”, Akşam Gazetesi, 28 Kânunusani 1930
- Necmettin Sadık, “Harici Borçlarımız”, Akşam Gazetesi, 8 Şubat 1930
- “Harici Moratoryum Meselesi”, Akşam Gazetesi, 10 Şubat 1930
- “Harici Moratoryum Meselesi”, Akşam Gazetesi, 12 Şubat 1930
- “Harici Borçlar Meselesi”, Akşam Gazetesi, 14 Şubat 1930
- Necmettin Sadık, “Osmanlı Borçları ve Yeni Türkiye”, Akşam Gazetesi, 17 Şubat 1930
- Necmettin Sadık, “Bütçe Sistemi ve Devlet Programı”, Akşam Gazetesi, 20 Şubat 1930
- “Kambiyo İşleri”, Akşam Gazetesi, 28 Şubat 1930
- “Kambiyo Meselesi”, Akşam Gazetesi, 5 Mart 1930
- “Kambiyo İşi”, Akşam Gazetesi, 7 Mart 1930
- “Duyunu Umumiye”, Akşam Gazetesi, 12 Mart 1930
- “Mali Vaziyetimiz”, Akşam Gazetesi, 18 Mart 1930
- Necmettin Sadık, “Mali Vaziyetimizi Niçin O Kadar Fena Gösteriyorlar?”, Akşam Gazetesi, 19 Mart 1930
- “Kambiyo Kararnamesi”, Akşam Gazetesi, 11 Nisan 1930
- Necmettin Sadık, “Paramızın Selameti”, Akşam Gazetesi, 2 Mayıs 1930
- “Eski Borçlar”, Akşam Gazetesi, 6 Mayıs 1930
- “Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 8 Mayıs 1930
- “İktisadi Program”, Akşam Gazetesi, 23 Mayıs 1930
- “Devlet Bankası”, Akşam Gazetesi, 27 Mayıs 1930
- “İhracatı Koruma”, Akşam Gazetesi, 20 Haziran 1930
- “Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 10 Temmuz 1930
- “Mütehassıs Müller’in Raporu”, Akşam Gazetesi, 2 Ağustos 1930
- “İthalat, İhracat Arasındaki Fark”, Akşam Gazetesi, 6 Ağustos 1930
- “İthalat ve İhracat İşi”, Akşam Gazetesi, 8 Ağustos 1930
- “Mütehassıs Müller’in Raporu”, Akşam Gazetesi, 9 Ağustos 1930
- “Yeni Fırka”, Akşam Gazetesi, 9 Ağustos 1930
- “Yeni Fırkanın İsmi “Serbest Cumhuriyet””, Akşam Gazetesi, 10 Ağustos 1930
- “Gazi Hazretleri’nin Fethi Bey’in Mektubuna Cevapları”, Akşam Gazetesi, 12 Ağustos 1930

- “Yeni Fırkanın Programı”, Akşam Gazetesi, 13 Ağustos 1930
- “Fethi Bey Geldi”, Akşam Gazetesi, 15 Ağustos 1930
- “Times’in Makalesi”, Akşam Gazetesi, 20 Ağustos 1930
- “İsmet Paşa Tenkitlere Cevap Verdi”, Akşam Gazetesi, 1 Eylül 1930
- “Sivas Nutkundan Sonra”, Akşam Gazetesi, 2 Eylül 1930
- “Fethi Bey Nutkunu Söyledi”, Akşam Gazetesi, 9 Eylül 1930,
- Necmettin Sadık, “İzmir nutku”, Akşam Gazetesi, 9 Eylül 1930
- “Bandırma Nutku”, Akşam Gazetesi, 14 Eylül 1930
- “Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 24 Eylül 1930
- “Kabine Dün İstifasını Verdi”, Akşam Gazetesi, 27 Eylül 1930
- “İsmet Paşa Kabineyi Teşkil Etti”, Akşam Gazetesi, 28 Eylül 1930
- “Birçok Vergiler Tenzil Ediliyor”, Akşam Gazetesi, 1 Teşrinievvel 1930
- “Yeni Kabine Programını Bugün Hazırlayacak”, Akşam Gazetesi, 2 Teşrinievvel 1930
- “Cihan Altınları Nerede Hapsoldü”, Akşam Gazetesi, 27 Teşrinievvel 1930
- “Serbest Fırka Kendi Kendini Feshetmeye Karar Verdi”, Akşam Gazetesi, 18 Teşrinisani 1930
- “Yeni Bütçe”, Akşam Gazetesi, 3 Teşrinisani 1930
- “Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 19 Teşrinisani 1930
- “Osmanlı Borçları Meselesi”, Akşam Gazetesi, 28 Teşrinisani 1930
- “Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 3 Kânunuevvel 1930
- “Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 8 Teşrinievvel 1930
- Necmettin Sadık, “Dünyayı Sarsan Buhran”, Akşam Gazetesi, 11 Kânunuevvel 1930
- Feridun Hikmet, “Yerli Malı”, Akşam Gazetesi, 18 Kânunuevvel 1930
- “Cihan İktisadiyatı”, Akşam Gazetesi, 24 Kânunuevvel 1930
- “1929 Bütçemizin Varidat Faslı 220,298, 300 L”, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kânunuevvel 1928
- “Devlet Bankası İçin Lazım Gelen Sermaye Hazırlandı”, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1929
- “İngiliz Lirası 1028’i Buldu”, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Teşrinievvel 1929
- “1930 Bütçesi, Cumhuriyet Gazetesi”, 20 Teşrinievvel 1929
- “Borsa’ Vaziyet, Cumhuriyet Gazetesi”, 25 Teşrinievvel 1929
- “1039, İngiliz Lirası Tereffü Ediyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 22 Teşrinievvel 1929
- “Sterlin Gene Başı Havada Dolaşıyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 27 Teşrinievvel 1929
- “İngiliz Lirası 1030 Kuruş”, Cumhuriyet Gazetesi, 31 Teşrinievvel 1929
- “Sterlin 1031,5 Kuruşa Düştü”, Cumhuriyet Gazetesi, 24 Teşrinievvel 1929

- “İngiliz 1033,5”, Cumhuriyet Gazetesi, 21 Teşrinievvel 1929
- “Bütçe”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Teşrinisani 1929
- “1042,50! İngiliz Lirası Gene Yükseldi”, Cumhuriyet Gazetesi, 22 Teşrinisani 1929
- “İngiliz Lirası”, Cumhuriyet Gazetesi, 24 Teşrinisani 1929
- “İngiliz Lirası”, Cumhuriyet Gazetesi, 26 Teşrinisani 1929
- “Tereffü”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Teşrinisani 1929
- “Sterlin 1058,25’te kapandı”, Cumhuriyet Gazetesi, 29 Teşrinisani 1929
- “İktisadi Buhranın Sebepleri”, Cumhuriyet Gazetesi, 30 Teşrinisani 1929
- “1068,5 Meşum Tereffü Devam Ediyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kânunuevvel 1929
- “Kovadis Sterlin”, Cumhuriyet gazetesi, 2 Kânunuevvel 1929
- Yunus Nadi, “Paramızın Kıymeti”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Kânunuevvel 1929
- “Türk Lirası”, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Kânunuevvel 1929
- “Maliye Vekilinin Beyanâtı”, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Kânunuevvel 1929
- Yunus Nadi, “Tatbiki Elzem Bir Seferberlik”, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Kânunuevvel 1929
- “Paramızın İslahına Azmedilmiştir”, Cumhuriyet Gazetesi, 7 Kânunuevvel 1929
- “İktisadi Seferberlik Yolunda”, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Kânunuevvel 1929
- “Yerli Malı”, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Kânunuevvel 1929
- “Gazi ve Yerli Mallar”, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Kânunuevvel 1929
- Yunus Nadi, “Şuurlu Tasarruf”, Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kânunuevvel 1929
- “Milli Tasarruf”, Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kânunuevvel 1929
- “Milli Tasarruf Cemiyeti”, Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kânunuevvel 1929
- “Yeni Bütçe 222 Milyon”, Cumhuriyet Gazetesi, 29 Kânunuevvel 1929
- Dr. Vedat Nedim, “Günün Parolası: İktisat Programı”, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Kânunusani 1930
- Yunus Nadi, “İktisadi Program”, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Kânunusani 1930
- Yunus Nadi, “Ticarette Reklam”, Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kânunusani 1930
- “Harici Borçlar Meselesi”, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Şubat 1930
- “Cevabımız Gitti”, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1930
- “Paramızı Koruma”, Cumhuriyet Gazetesi, 27 Şubat 1930
- “Kambiyo Komitesi”, Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mart 1930
- Yunus Nadi, “Mali Vaziyetimiz Osmanlı Borçları İçin Yeni Şekil Bulmayı İcabbettirecek Kadar Naziktir”, Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mart 1930

- Yunus Nadi, “Osmanlı Borçları”, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 1930
- “Devlet Bankası”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Nisan 1930
- “Kambiyo”, Cumhuriyet Gazetesi, 10 Nisan 1930
- “Mütehasıs Morf Ankara’da”, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mayıs 1930
- “Osmanlı Borçları Meselesi”, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mayıs 1930
- Yunus Nadi, “Paramızın Islahı”, Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1930
- “İktisat Programının Metni”, Cumhuriyet Gazetesi, 22 Mayıs 1930
- “İyi Haber”, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Haziran 1930
- “Devlet Bankası Kanunu”, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1930
- “İthalatımız Azalmaya Başladı”, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Haziran 1930
- “Kibrit İnhisarı”, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 1930
- “Yunus Nadi, M.Rist’in Tetkikleri”, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 1930
- “Osmanlı Borçları”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Haziran 1930
- Yunus Nadi, “İhracat Bankası”, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1930
- “Ne Aldık, Ne Verdik”, Cumhuriyet Gazetesi, 30 Temmuz 1930
- “Mali Vaziyetimiz”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Ağustos 1930
- “Müller’in Raporu”, Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ağustos 1930
- “Müller’in Raporu”, Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ağustos 1930
- “Müller’in Raporu”, Cumhuriyet Gazetesi 7 Ağustos 1930
- “Muvazene Düzelidi”, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ağustos 1930
- “Fethi Bey Yeni Fırka Yapıyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ağustos 1930
- “İsmet Paşa ve Fethi Bey’le Mülakat”, Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1930
- “Fethi Bey’in Gazi Hz. Gönderdiği Mektup”, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ağustos 1930
- “Yeni Fırka ve Gazi Hz.nin Fikirleri”, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ağustos 1930
- “Gazi Hz.nin Cevapları”, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ağustos 1930
- “Yeni Fırkanın Programı”, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ağustos 1930
- “Yunus Nadi, Siyasi Terbiye İşı”, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ağustos 1930
- “Yeni Fırka ve Times”, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ağustos 1930
- “Borsada İstikrar”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ağustos 1930
- “İsmet Paşa Cevap Verdi”, Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ağustos 1930
- Yunus Nadi, “Beklenen Nutuk”, Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ağustos 1930
- “Fethi Bey İsmet Paşa’ya İzmir’den Cevap Verecek”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Eylül 1930

- “Fethi Beyin Nutku”, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1930
- “Fethi Beyin Nutku”, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1930
- “Geçen Temmuz da Ne Aldık Ne Verdik”, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1930
- “Millet Meclisi İçtimaya Çağrıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1930
- Yunus Nadi, “İngiliz Lirasını Düşürmemek İçin”, Cumhuriyet Gazetesi, 21 Eylül 1930
- Yunus Nadi, “Paramızın Kıymetinin Tespitine Doğru”, Cumhuriyet Gazetesi, 23 Eylül 1930
- “İsmet Paşa İstifa Etti”, Cumhuriyet Gazetesi, 26 Eylül 1930
- “Yeni Kabine Teşkil Etti”, Cumhuriyet Gazetesi, 27 Eylül 1930
- “Rist’in Raporu”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Eylül 1930
- Yunus Nadi, “Fırka İçtimai Tafsilatı”, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Teşrinievvel 1930
- Yunus Nadi, “Damping”, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Teşrinisani 1930
- “Ağustosta”, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Teşrinievvel 1930
- “Borçlar Meselesi”, Cumhuriyet Gazetesi, 9 Teşrinievvel 1930
- Yunus Nadi, “Osmanlı Borçları”, Cumhuriyet Gazetesi, 10 Teşrinievvel 1930
- “Bütçe Meclise Verildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Teşrinisani 1930
- “Serbest Fırka Feshedildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 17 Teşrinisani 1930
- “Harici Borçlar”, Cumhuriyet Gazetesi, 24 Teşrinisani 1930
- “Teşrinievvelde”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Teşrinisani 1930
- “Hamillerin Beyhude Telaşı”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Teşrinisani 1930
- “Harici Borçlar Meselesi”, Cumhuriyet Gazetesi, 27 Teşrinisani 1930
- “Hamillere Cevap”, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kânunuevvel 1930
- Yunus Nadi, M.Tardieu’ya Göre Cihan Buhranı, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Kânunuevvel 1930
- “İsmet Paşa Bugün Geliyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Kânunuevvel 1930
- “Borçlar Meselesinde Son Vaziyetimiz Nedir?”, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Kanunuevvel 1930
- “Borsa’da İngiliz Lirası Vaziyeti”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 1 Kânunuevvel 1929
- “Büyük Gazi’den Başvekilimize”, Hâkimiyeti Milliye, 15 Kânunuevvel 1929
- “Buhran”, Hâkimiyeti Milliye, 27 Teşrinievvel 1929
- “Devlet Bankası Tesisi İçin Tetkikat Yapılıyor”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 1 Mayıs 1929,
- Siirt Mebusu Mahmut, “Kalk Borusu”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 13 Kânunuevvel 1929
- “İngiliz Lirası 1081”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 3 Kânunuevvel 1929
- “Sterlin Düşüyor”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 11 Kânunuevvel 1929
- “1930 Yerli Malına Rağbet Artıyor”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 22 Kânunusani 1930

- “Milli Sanayi Kongresi Ruznamesini Hazırladı”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 6 Şubat 1930
- “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu”, Hâkimiyeti Milliye, 21 Şubat 1930
- “Kadıköy’de Milli İktisat ve Tasarruf Hareketi”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 22 Şubat 1930
- V.N, “Sanayi Kongresi”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 25 Şubat 1930
- “Türk Paransının Kıymetini Koruma”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 27 Şubat 1930
- Siirt Mebusu Mahmut, “Konsorsiyum”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 13 Mart 1930
- “Amerika’nın İki Büyük Bankası Birleşiyor”, Hâkimiyeti Milliye, 1 Nisan 1930
- “İki Numaralı Kararname”, Hâkimiyeti Milliye, 11 Nisan 1930
- “İngiltere Bütçe Müzakeresi”, Hâkimiyeti Milliye, 22 Nisan 1930
- “İki Numaralı Kararname Tasdike İstikran Etti”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 23 Nisan 1930
- “Devlet Bankası Tesisi İçin”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 3 Mayıs 1930
- “Başvekil Hazretleri’nin Fırkada Beyanatı”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 7 Mayıs 1930
- “1930 Bütçesi Müttefikan Kabul Edildi”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 20 Mayıs 1930
- “Mali Vaziyet”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 26 Mayıs 1930
- “Cumhuriyet Merkez Bankası Layihası Kabul Edildi”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 28 Mayıs 1930
- “Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 12 Haziran 1930
- V.N. “Ziraat Kongresi Münasebetiyle”, Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 12 Haziran 1930
- “Kibrit ve Çakmak İnhisarının İşletilmesi Mukavelesi Dün Mecliste Kabul Tasdik Edildi”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 16 Haziran 1930
- “Komünist Kongresinde”, Hâkimiyeti Milliye, 30 Haziran 1930
- “Müller’in Raporu”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 2 Ağustos 1930
- “Faşizm ve İşsizlik”, Hâkimiyeti Milliye, 9 Ağustos 1930
- “İngiltere’de”, Hâkimiyeti Milliye, 9 Ağustos 1930
- “Siyasi Bir Grup”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 9 Ağustos 1930
- “Gazi Hazretleri Fethi Bey’e Cevap Verdiler”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 12 Ağustos 1930
- Falih Rıfkı, “Sivas Nutku”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 2 Eylül 1930
- “BMM Ayın 22 Günü İctima Edecektir”, Hâkimiyeti Milliye, 14 Eylül 1930
- “Ziraat Kongresi Niçin Yapılıyor”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 10 Eylül 1930
- “Fethi Bey’in Gazimize Mektubu”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 11 Ağustos 1930
- “İsmet Paşa İstifa Etti”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 26 Eylül 1930

- “Reisicumhur Hz. İsmet Paşa’yı Kabine Teşkiline Memur Etti”, Hâkimiyeti Milliye, 27 Eylül 1930
- “Hükümetle Fırkanın Tamamen Mutabık Olduğu Görüldü”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 1 Teşrinievvel 1930
- “Cumhuriyetin Sekizinci Yılıın Bütçesi”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 2 Teşrinisani 1930
- “İlk Tasarruf ve Yerli Malı Haftası”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 12 Teşrinisani 1930
- “İsmet Paşa’nın Konferansı”, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 14 Kânunuevvel
- Zeki Mesut, “Amerika’da Buhran”, Hâkimiyeti Milliye, 27 Kânunuevvel 1930
- “Amerika’da Borsada Buhran”, Milliyet Gazetesi, 1 Teşrinisani 1929
- “Yeni Bütçe Dün M. Meclisine Verildi”, Milliyet Gazetesi, 2 Teşrinisani, 1929
- “Amerika’da Borsa Buhranı”, Milliyet Gazetesi, 4 Teşrinisani 1929
- Siirt Mebusu Mahmut, “Mali Vaziyetimiz”, Milliyet Gazetesi, 7 Teşrinisani 1929
- “Borsa’da İhtikâr Yapanlar Hakkında Takibat”, Milliyet Gazetesi, 18 Teşrinisani 1929
- “İngiliz (1100)’e Çıkacak mı”, Milliyet Gazetesi, 26 Teşrinisani 1929
- “Durmadan Yükseliyor”, Milliyet Gazetesi, 28 Teşrinisani 1929
- “Borsa’da İktisadi Vaziyet”, Milliyet Gazetesi, 29 Teşrinisani 1929
- “Amerika’da Buhrana Karşı”, Milliyet Gazetesi, 29 teşrinisani 1929
- “İngiliz Lirası”, Milliyet Gazetesi, 1 Kânunuevvel 1929
- “Amerika Borsasındaki Buhran”, Milliyet Gazetesi, 4 Kânunuevvel 1929
- “Ali Rıza Bey İngiliz’in Pek Yakında Düşeceğini Söylüyor”, Milliyet Gazetesi, 5 Kânunuevvel 1929
- “Hükümetin Tedbirleri Tesirini Gösterdi”, Milliyet Gazetesi, 6 Kânunuevvel 1929
- Mahmut Siirt Mebusu, “Vatani Bir Vazife”, Milliyet Gazetesi, 6 Kânunuevvel 1929
- “İktisadi Seferberlik Başladı ve İlk Feyyaz Neticeler Kendisini Gösterdi, Türk Vatandaşları İçin Yeni Bir Vazife Başlıyor”, Milliyet Gazetesi, 8 Kânunuevvel 1929
- “Maliye Müsteşarının Beyanatı”, Milliyet Gazetesi, 9 Kânunuevvel 1929
- “İktisadi Cidal”, Milliyet Gazetesi, 10 Kânunuevvel 1929
- “Gazi Hz. Yerli Mal Giymekte Bize Rehberlik Ediyor”, Milliyet Gazetesi, 11 Kânunuevvel 1929
- “Milli İktisat, Milli Tasarruf”, Milliyet Gazetesi, 13 Kânunuevvel 1929
- “Milli İktisat Hareketi Başlamıştır”, Milliyet Gazetesi, 14 Kânunuevvel 1929
- “Almanya’da Bütçe Açığı”, Milliyet Gazetesi, 14 Kânunuevvel 1929
- “Yerli Malı Kullanmak En Vatani Vazifedi,” Milliyet Gazetesi, 21 Kânunuevvel 1929

- “Taahhüt Edin”, Milliyet Gazetesi, 21 Kânunuevvel 1929
- Siirt Mebusu Mahmut, “Sözden İşe”, Milliyet Gazetesi, 22 Kânunuevvel 1929
- “Vatandaş Yeni Bir Harbe Giriyoruz”, Milliyet Gazetesi, 25 Kânunuevvel 1929
- “Devlet Bankası”, Milliyet Gazetesi, 1 Kânunusani 1930
- “Yeni Bütçe”, Milliyet Gazetesi, 2 Teşrinisani 1930
- “Yerli Mal Giyilecek”, Milliyet Gazetesi, 4 Kânunusani 1930
- “Türkiye Her Gün Yeni Bir Mücadeleye Giriyor. Binlerce Türk Halkı Yerli Malı Giymeye Ahdetti”, Milliyet Gazetesi, 11 Kânunusani 1930
- “Kambiyo”, Milliyet Gazetesi, 13 Kânunusani 1930
- “Tasarruf”, Milliyet Gazetesi, 17 Kânunusani 1930
- “Kambiyo Alım Satımı”, Milliyet Gazetesi, 24 Kânunusani 1930
- “Bu Sene Taksitler Verilecektir”, Milliyet Gazetesi, 6 Şubat 1930
- Mecdi, “Harici Borçlar”, Milliyet Gazetesi, 6 Şubat 1930
- Yakup Kadri, “Eksiklerimizden Biri”, Milliyet Gazetesi, 9 Şubat 1930
- “Harici Borçlar”, Milliyet Gazetesi, 9 Şubat 1930
- “Duyunu Umumiye’ye Cevap”, Milliyet Gazetesi, 10 Şubat 1930
- “Cevap”, Milliyet Gazetesi, 11 Şubat 1930
- Siirt Mebusu Mahmut, “İşin Hakikati”, Milliyet Gazetesi, 12 Şubat 1930
- “Harici Borçlar”, Milliyet Gazetesi, 13 Şubat 1930
- Yakup Kadri, “İktisadi Program”, Milliyet Gazetesi, 18 Şubat 1930
- V.N, “Sanayi Kongresi”, Milliyet Gazetesi, 25 Şubat 1930
- “Milli Parayı Koruma İçin”, Milliyet Gazetesi, 27 Şubat 1930
- Yakup Kadri, “Eksiklerimizden Biri”, Milliyet Gazetesi, 9 Şubat 1930
- “Bu Sene Taksitler Verilecektir”, Milliyet Gazetesi, 6 Şubat 1930
- Mecdi, “Harici Borçlar”, Milliyet Gazetesi, 6 Şubat 1930
- Yakup Kadri, “İktisadi Program”, Milliyet Gazetesi, 18 Şubat 1930
- V.N, “Sanayi Kongresi”, Milliyet Gazetesi, 25 Şubat 1930
- “Milli Parayı Koruma İçin”, Milliyet Gazetesi, 27 Şubat 1930
- “İki Mühim Proje”, Milliyet Gazetesi, 5 Mart 1930
- “Bankerlerin İhtimai”, Milliyet Gazetesi, 9 Mart 1930
- “Konsorsiyum’un İcra Komitesi Dün İntihap Etti”, Milliyet Gazetesi, 11 Mart 1930
- Siirt Mebusu Mahmut, “Konsorsiyum”, Milliyet Gazetesi, 13 Mart 1930

- “Amerika’da İşsizler Çoğaldı”, Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 1930
- “Kararname”, Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1930
- “Paramızın İstikrarı”, Milliyet Gazetesi, 13 Nisan 1930
- “İngiltere’nin Yeni Sene Bütçesi”, Milliyet Gazetesi, 16 Nisan 1930
- “İktisadi Programın Ana Hatları”, Milliyet Gazetesi, 18 Nisan 1930
- “İki Numaralı Kararname”, Milliyet Gazetesi, 23 Nisan 1930
- “Sanayi Kongresi Açıldı”, Milliyet Gazetesi, 23 Nisan 1930
- “Amerika’da En Büyük Banka”, Milliyet Gazetesi, 27 Nisan 1930
- “Sanayi Kongresinde Verilen Kararlar”, Milliyet Gazetesi, 30 Nisan 1930
- “Devlet Bankasının Projeleri”, Milliyet Gazetesi, 3 Mayıs 1930
- “Yeni Sene Bütçesi Kabul Edildi”, Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1930
- “Devlet Bankası Projesinin Esasları Nelerdir”, Milliyet Gazetesi, 26 Mayıs 1930
- “Devlet Bankası Ne Suretle Tesis Edecek”, Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1930
- “Zeki Mesut, Tağşiş İleti”, Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1930
- “Devlet Bankası Kanunu Kabul Edildi”, Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1930
- “Siirt Mebusu Mahmut”, Devlet Bankası, Milliyet Gazetesi, 15 Haziran 1930
- “Amerikan Grubu İle Mukavele Tasdik Ettik”, Milliyet Gazetesi, 16 Haziran 1930
- “Almanya’da Mali Müşkülat”, Milliyet Gazetesi, 22 Haziran 1930
- “M. Rist Dün Ankara’dan İstanbul’a Geldi”, Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1930
- “Rus Siyaseti”, Milliyet Gazetesi, 30 Haziran 1930
- “M. Rist Dün Ankara’dan İstanbul’a Geldi”, Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1930
- Zeki Mesut, “Tağşiş İleti”, Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1930
- “İhracatımız”, Milliyet Gazetesi, 17 Temmuz 1930
- “Mütehassıs Müller Raporunda Ne Diyor”, Milliyet Gazetesi, 2 Ağustos 1930
- “İngiltere’de İşsizler”, Milliyet Gazetesi, 8 Ağustos 1930
- “Fethi Bey Siyasi Bir Fırka Teşkil Ediyor”, Milliyet Gazetesi, 9 Ağustos 1930
- “Fethi Bey’in Gazi Hz.ne Gönderdikleri Mektubun Metni”, Milliyet Gazetesi, 11 Ağustos 1930
- “Gazi Hazretleri Fethi Bey’in Mektubuna Cevap Verdiler”, Milliyet Gazetesi, 12 Ağustos 1930
- “Program”, Milliyet Gazetesi, 13 Ağustos 1930
- “Amerika’da Harici Ticaret”, Milliyet Gazetesi, 17 Ağustos 1930
- “Fethi Bey’in Fırkasını Memnun Edecek Bir Haber”, Milliyet Gazetesi, 18 Ağustos 1930
- “İngiltere’de İşsizlik”, Milliyet Gazetesi, 21 Ağustos 1930

- “Program”, Milliyet Gazetesi, 13 Ağustos 1930
- “Fethi Bey Başvekilimizin Nutkunu Nasıl Karşıladi”, Milliyet Gazetesi, 1 Eylül 1930
- “Siirt Mebusu Mahmut”, Söz Fethi Beyindir, Milliyet Gazetesi, 7 Eylül 1930
- “BMM Niçin Toplanıyor”, Milliyet Gazetesi, 14 Eylül 1930
- “İsmet Paşa Kabinesi Dün İstifasını Verdi”, Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1930
- “İsmet Paşa Yeni Kabineyi Teşkil Memur Edildi”, Milliyet Gazetesi, 27 Eylül 1930
- “M.Rist’in Raporu”, Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1930
- “Hükümet Fırka ile Programının Her Noktasına Mutabık Kaldı”, Milliyet Gazetesi, 1 Teşrinievvel 1930
- “Yerli Mal”, Milliyet Gazetesi, 14 Teşrinievvel 1930
- “Alman Meclisinde Gürültü Çıktı”, Milliyet Gazetesi, 18 Teşrinievvel 1930
- “İngiltere’de İşsizlik”, Milliyet Gazetesi, 19 Ekim 1930
- “İhracat”, Milliyet Gazetesi, 24 Teşrinievvel 1930
- “Eylül’de İhracat İthalattan Fazla”, Milliyet Gazetesi, 26 Teşrinievvel 1930
- Zeki Mesut, “Almanya’da Vaziyet”, Milliyet Gazetesi, 28 Teşrinievvel 1930
- “S.C.F Artık Mevcut Değildir”, Milliyet Gazetesi, 17 Teşrinisani 1930
- “Amerika’da Bütçedeki Açık Ne Kadar”, Milliyet Gazetesi, 4 Kânunuevvel 1930
- “İsmet Paşa’nın Nutku”, Milliyet Gazetesi, 13 Kânunuevvel 1930
- “Amerika’da İflaslar”, Milliyet Gazetesi, 24 Kânunuevvel 1930
- “İtalya’nın Yeni Sene Bütçesi”, Milliyet Gazetesi, 27 Kânunuevvel 1930
- “İhracat”, Milliyet Gazetesi, 28 Kânunuevvel 1930
- “Bütçemiz”, Vakıf Gazetesi, 20 Teşrinievvel 1929
- “Mehmet Asım”, Yeni Bir Buhran, Vakıf Gazetesi, 28 Teşrinievvel
- “Piyasanın Vaziyeti”, Vakıf Gazetesi, 29 Teşrinisani 1929
- “Sterlin”, Vakıf Gazetesi, 1 Kânunuevvel 1929
- “İngiliz Lirası”, Vakıf Gazetesi, 2 Kânunuevvel 1929
- “1089 İngiliz Bu Miktarı Vardı”, Vakıf Gazetesi, 4 Kânunuevvel, 1929
- “1100 İngiliz Lirası Dün Bu Miktarı Kapandı”, Vakıf Gazetesi, 5 Kânunuevvel 1929
- “Borsa’da Sevinç”, Vakıf Gazetesi, 6 Kânunuevvel 1929
- “İngiliz 1024’e Düştü”, Vakıf Gazetesi, 12 Kânunuevvel 1929
- “Başvekilimizle Meclis Reisimiz Çok Önemli Bir Nutuk Söylediler”, Vakıf Gazetesi, 13 Kânunuevvel 1930

- “Milli Tasarruf Cemiyet”, Vakit Gazetesi, 14 Kânunuevvel 1929
- Mehmet Asım, “Milli Tasarruf Cemiyeti”, Vakit Gazetesi, 17 Kânunuevvel 1929
- Mehmet Asım, “Tasarruf”, Vakit Gazetesi, 22 Kânunuevvel 1929
- “Duyunu Umumiye Meclisi Gereken Sorduğu Suale Lazım Gelen Cevabı Aldı!”, Vakit Gazetesi, 11 Şubat 1930
- “Osmanlı bankası neler teklif ediyor”, vakit gazetesini, 20 Şubat 1930
- Mehmet Asım, “Geri Alınan Bütçe”, Vakit Gazetesi, 4 Şubat 1930
- Mehmet Asım, “Moratoryum”, Vakit Gazetesi, 13 Şubat 1930
- “Amele Fırkası Bir Buhran Geçiriyor”, Vakit Gazetesi, 15 Şubat 1930
- “Mili Paramızın Korunması İçin”, Vakit Gazetesi, 21 Şubat, 1930
- Mehmet Asım, “Dayınler Ne Demek İstiyor”, Vakit Gazetesi, 19 Mart 1930
- “Konsorsiyum’un İçin İş Bankasındaki Dünkü Toplantı”, Vakit Gazetesi, 9 Mart 1930
- “Konsorsiyum”, Vakit Gazetesi, 8 Mart 1930
- “Konsorsiyum”, Vakit Gazetesi, 11 Mart 1930
- “Konsorsiyum”, Vakit Gazetesi, 13 Mart 1930
- “İki Numaralı Kararname”, Vakit Gazetesi, 11 Nisan 1930
- “Borsada Vaziyet Nasıl”, Vakit Gazetesi, 13 Nisan 1930
- “Paramız”, Vakit Gazetesi, 23 Nisan 1930
- “İktisadi Program”, Vakit Gazetesi, 22mayıs 1930
- “ M. Morf Dün Gitti”, Vakit Gazetesi, 26 Mayıs 1930
- “Devlet Bankası Kanunu”, Vakit Gazetesi, 12 Haziran 1930
- “İthalat Azalıyor”, Vakit Gazetesi, 13 Haziran 1930
- “M. Müllerin Mali Raporu”, Vakit Gazetesi, 2 Ağustos 1930
- “Amerika Rusya’ya Karşı İktisadi Harp Açtı!” , Vakit Gazetesi, 6 Ağustos 1930
- “Yeni Muhalif Fırka”, Vakit Gazetesi, 9 Ağustos 1930
- “Fethi Bey’in Mektubu”, Vakit Gazetesi, 11 Ağustos 1930
- “Gazi Hz.nin Fethi Bey’e Cevabı”, Vakit Gazetesi 12 Ağustos 1930
- “Muhalif Fırka Programını Neşretti”, Vakit Gazetesi, 13 Ağustos 1930
- “Fethi Bey İsmet Paşa Hz.ne Ne Cevap Veriyor”, Vakit Gazetesi, 2 Eylül 1930
- “Sterlin Sükût Ettiği Takdirde”, Vakit Gazetesi, 3 Eylül 1930
- “Fethi Bey Seyahatinden Dönüyor”, Vakit Gazetesi, 13 Eylül 1930
- “Meclis 22 Eylülde İçtimaya Çağrıldı”, Vakit Gazetesi, 14 Eylül 1930

“İsmet Paşa Hükümeti İstifasını Verdi”, Vakıf Gazetesi, 26 Eylül 1930

“İsmet Paşa Yeni Kabine Reisi”, Vakıf Gazetesi, 27 Eylül 1930

“Vergilerdeki Tadilat”, Vakıf Gazetesi, 1 Teşrinievvel 1930

“Fazıl Hakkı, Avrupa’nın İşsiz Kalan Milyonerleri”, Vakıf Gazetesi, 22 Teşrinievvel 1930

“İhracatımız”, Vakıf Gazetesi, 26 Teşrinievvel 1930

“Serbest Cumhuriyet Fırkası Kendi Kendini Lağvetti”, Vakıf Gazetesi 17 Teşrinisani 1930

“Konsorsiyum”, Vakıf Gazetesi, 14 Kânunuevvel 1930

Mehmet Asım, “Mussolini İtalya’yı İktisadi Bir Mücadeleye Soktu”, Vakıf Gazetesi, 8 Kânunuevvel 1930

EKLER

EK 1- AKŞAM GAZETESİ, TARİH: 6 KÂNUNUEVVEL 1929, YIL:12, NUMARA: 4005

AKŞAM

CUMA — 6 Kânunuevvel 1929

Fahri V. Yavaş

İngiliz lirası düşmeğe başladı
İngiliz lirası bu sabah 1110 kuruşta açıldı
 Borsa açıldıktan sonra İngiliz 1105 kuruşa düştü, daha düşmesi bekleniyor

İngiliz lirasının dün akşamki kapanış fiyatı

İngiliz lirası yitirdiğinde devam ediyor. Üçüncü akşam 1086 da kapanan İngiliz dolar salıhi 1095 te açıldı. Bu aralık 1112 kuruşa kadar yükseldi sonra 1110 kuruşa kapandı.

Bu aralık İngiliz bir gün sarıya 35 parça yitirdi. Bu aralık bu aralık 35 parça yitirdi. Bu aralık bu aralık 35 parça yitirdi.

İngiliz lirasının son güncel fiyatı

İngiliz lirasının son güncel fiyatı

İngiliz lirasının son güncel fiyatı

Bu sabahki sis
 liman faaliyetini kâmilten durdurdu
 Saat dokuz buçuk kadar büyük bir taraftan köprüye vapur gelmesi

Bu sabah limanımızda sisli bir hava vardı. Bu yüzden liman faaliyetleri kâmilten durdu. Saat dokuz buçuk kadar büyük bir taraftan köprüye vapur gelmesi.

Bu sabah limanımızda sisli bir hava vardı. Bu yüzden liman faaliyetleri kâmilten durdu. Saat dokuz buçuk kadar büyük bir taraftan köprüye vapur gelmesi.

Bu sabah limanımızda sisli bir hava vardı. Bu yüzden liman faaliyetleri kâmilten durdu. Saat dokuz buçuk kadar büyük bir taraftan köprüye vapur gelmesi.

Koyun sığır az geliyor
Et fiatleri son günlerde yükselmeğe başladı
 Fiatlerin daha ziyade yükselmesine mani olmak için tedbir alınıyor

Koyun ve sığır fiyatları son günlerde yükseldi. Bu yüzden et fiyatları da yükseldi. Bu yüzden et fiyatları da yükseldi.

Koyun ve sığır fiyatları son günlerde yükseldi. Bu yüzden et fiyatları da yükseldi. Bu yüzden et fiyatları da yükseldi.

Koyun ve sığır fiyatları son günlerde yükseldi. Bu yüzden et fiyatları da yükseldi. Bu yüzden et fiyatları da yükseldi.

Bugün 12 sayfa

Kandil gecesini
 Bu akşam Regaip gecesi. Kardeşlerimiz bu mübarek gecenin tebrik ederiz.

500 lirahk eşya piyan-gomuz aıt tafsiliat,bugün ÇOCUK DÜNYASI sahifemizde okuyunuz!

Anadoludan çok miktarda buğday geliyor
 Bu hafta içinde Anadoludan gelmiş 2 bir 301 ton buğday gelmiştir. Anadoludan gelen buğdayın fiyatları son günlerde yükseldi. Bu yüzden et fiyatları da yükseldi.

Anadoludan çok miktarda buğday geliyor. Bu hafta içinde Anadoludan gelmiş 2 bir 301 ton buğday gelmiştir. Anadoludan gelen buğdayın fiyatları son günlerde yükseldi. Bu yüzden et fiyatları da yükseldi.

Tramvay-otomobil
 Birbirine çarpıp, her ikisi de hasara uğradı

Dün akşam saat 17 de Beyoğlu'nda tramvay otomobil çarpıştı. Her ikisi de hasara uğradı.

Dün akşam saat 17 de Beyoğlu'nda tramvay otomobil çarpıştı. Her ikisi de hasara uğradı.

Kadınlara intihap edilmek hakkı verildikten sonra..

Kadınlara intihap edilmek hakkı verildikten sonra..

EK 3- AKŞAM GAZETESİ, TARİH: 26 KÂNUNUEVVEL 1929, YIL 12, NUMARA:4025

[illegible]

ALTINCI SENE — N° 2037

YUNUS NADI

darehane: Düyünümümüye
karşısında dâire mahsus
Telgraf: İstanbul Cümhuriyet-
Posta kutusu: N° 246

Telefon: Başmühürri: 2968
Taliir müdüri: 3236
İzmir müdüri: 2365, Kitap kime: 472

HER GÜN SABAHLARI ÇIKAR. SIYASİ TÜRK GAZETESİ

ÇARŞAMBA 8 KÂNUNUSANI 1930

ABONE ŞERHATI

Abone:	Türkiye için Harış için
Senetli:	1490 Kr. 2700 Kr.
6 aylığı:	750 Kr. 1450 Kr.
3 aylığı:	400 Kr. 800 Kr.
Nüshası her yerde	5 KURUSTUR

Hey'eti Vekile İktisadi Programı Hazırlıyor

İstanbul'un istikbali

«Rihtim şirketi ve Terkos şirketi... Bu iki leheyi ortada holdermadıkça İstanbul istikbaline el atmağı imkân yoktur!»

Şark ile Garp arasında mütevasat bir merkez olmak mevkîni İstanbul'da nezmetmeye imkân yoktur. Bu coğrafi mevki bir kaç denizin birleştiği bir yerde tabiat itibarıyla fevkalade etimlere müsataktır. Kesidag'ın zirvesine, Geyve boğazına ve İstanbul silâhine kadar etraf ve havası ise hep İstanbul'un hinterlandıdır. Yalnız elinizdeki Rumeli kısmını tamamen işkâ ve inar edildiği gün bile İstanbul mamur ve müreffeh bir şehir olamaz. Hâlinde İstanbul'un gerek millî, gerek beymel-millet nuktadan istikbali büyük ve parlaktır.

Osmanlı tarihi İstanbul'da bu şehrin ihsakî ile mütevasat büyük ihsakî yapamamıştır. Şehrin inarını namına bir can ve bir az su yolu yapılmış, o kadar. Şimdi ise bu şehrin hangi yollarla mamur olacağı artık kâfi bir yüz ve sarahatle anlaşılmış bulunuyor. İstanbul'da istikbalinde inkişaf edecektir:

- 1 — Sanayi şehri olarak,
- 2 — Ticaret merkezi olarak,
- 3 — Tenezzüh ve safa sahası olarak.

Türkiye'miz için kurulabilecek sanayi müesseselerinin mühim bir kısmı en iyi yeratlı İstanbul'da vücut bulabilir. Bunun için en müsait yeratlı İstanbul'da bulunduğuna şüphe yoktur. Bir kere deniz kenarındadır. Ondan sonra halkı çoktur, ve daha da alabildiğine çoğalabilir.

İstanbul yalnız Türkiye için değil, civarındaki memleketler de dahil olarak Küresel seray bütün bir kısmı için ticaret merkezi olabilir. İstanbul'un bir takım tesat ile tehciz olmasını istemiyor. Esmâle Hali'nin bastanbasta rihimlerle tehciz edilmiş bir liman haline ifrağı ile. Bu takdirde bütün Hali'nin sahilleri yer yer sanayi ve ticaret sahaları olacaktır. Anıl oturan şehir bu kısmın arkasında temadi edecektir.

Tenezzüh ve safa mevkîi olmağı gelince bu da yukarıki fîci şartı takip eden bir umranı zaruri olacaktır. İstanbul şehrinin uzun seneler zarfında tahakkuk ettirilecek bir umran programına tabi tutmak lüzumu kendiliğinden meydana da. Mamur bir Bojasiye şüphez bütün dünyada yegâne bir güzelliğ olur. İstanbul'u mamur kılmak için her şeyden evvel bu şehrin yukarıdaki üç maddeyle tenezzühüne mükemmel bir plâna mazhar kılınması ile başlamak gerektir. Şehir mimarı Dr. Yane-nin hakkı vardır: İstanbul'un kanalizasyonundan evvel bir plâna ihtiyacı vardır. Plândan evvel çok yanlış hesaplı bir kanalizasyona başlanmış olmasının plânın geç-te olası yapılmasına mâni değildir.

Eğer şehrin bir plânı yapılmış ise, o plânın emelî ve idarî mahiyette değil iktisadî mahiyette kalmasını teşvîp ettiklerinden şimdiki kadar ve bundan böyle tatbik edil-

Emanet cevap verdi Terkos şirketi mukavelesi feshedilmelidir, şayet feshi kabil değil-se mubayaa olunmalıdır!

Hey'eti fenniye müdürünün beyanatı

Şehremneti hey'eti fenniye Müdüriyeti dün Terkos şirketi hakkındaki raporunu Dahiliye Vekâletine göndermiştir. Haber aldığımız nazaran bu rapor Terkos şirketinden bilmüş olan İstanbul ahalisini sevindecek mahiyettedir. Rapor gayet mufassaldır.

Hey'eti fenniye Müdürü Ziya Bey kendine görüşen bir muharrimize raporun muhteviyatı hakkında şu izahatı vermiştir: «Büyüyen bir hükümet Terkos şirketi hakkında Bir rapor ve bazı malumat istemişti. Ben rapuru ikmal ettim ve dün gönderdim. Muhteviyatı hakkında size izahat vermekte bir mahzur görmüyorum.

Terkos şirketinin İstanbul şehri için azami derecede müd- bir bir müessesesi olduğunu ilk defa ortaya atan benim. Binanaleyh bu kat'î kanaatım bu-

Emanet hey'eti fenniye müdürü Ziya B.

Ekki nokta nazaran tebdile bir sebep görmedim gibi bu gün bu kanaatin bir kat daha kesbi kuvvet etmiştir.

Binanaleyh nokta nazaran şirket mukavelesinin feshi kabil olmadığı; takdirde mubayaa-sundan ibarettir.

Kambiyo listesi Dün Ankara'dan gelen Maliye Müsteşarı alınan tedbirler hakkında izahat veriyor

İki gün zarfında bankaların da mütaleaları alınacak ve tedbir tatbik edilecektir

Maliye Müsteşarı Ali Rıza Bey

Kambiyo mes'eleleri hakkında Maliye Vekili ile temas etmek üzere Ankara'ya giden Maliye Müsteşarı Ali Rıza B., dün gemi ve kendisiyle görüşen bir muharrimimize şu izahatı vermiştir:

«Ankara'ya yeni talimatname ve yeni tedbirler için gittim. Maliye Vekili Beyfendi iktisadî mahiyette olan kambiyo mes'eleleri hakkında tatbik edilecek tedbirleri bir plânla hazırlamak istedi. İdarî mahiyette değil iktisadî mahiyette kalmasını teşvîp ettiklerinden şimdiki kadar ve bundan böyle tatbik edil-

lecek mukararratı zaruret hasıl olmadıkça iktisadî sahaya mü-hürs kalmakta devam edecektir.

Kambiyo ihtiyacı listesindeki bazı hususların derin edilmemiş nazarı dikkate alarak hazırladığımız bu talimatname me-sela Avrupa'da tahsisde bulunanlar, berayî memuriyet izam edile-nlere hasıl ve ticaret hacsiyle gidenler, Türkiye'deki karzayla-rından bir kısmını memleketlerine göndermek ve Avrupa'ya yevmi mevkut ve dâimî garantiye otak tefek siparişler yapmak istiyenler ve bunlara münasib bütün mum-lat tesbit edilmiştir.

Listelen mevkîi tatbika var'ından evvel bir kere de bankaların bu bupaktaki düyüceleklerini anlamak için bir defa daha keyifliyen istisnası muvafık görüldüğünden bugün İstanbul'da bulunan bütün bankalara bir mektup göndererek iki gün zarfında kontrolümüz hakkındaki mütalealarını bildir-melerini rica ettim. Cevapların teklifinden sonra tatbik edilecektir.

— Borsa komiserliğine diğer bir zarın getirileceği ve Selânik Bankasının tehcizinde hakkında takar- rir emli bir şey var mıdır?

—Yeni Borsa komiseri hakkında henüz bir şey söylenmem. Selânik Bankası için de mütakap gülerde izahat vereceğim.

—Paramızın bugünkü vaziyet ve iktisap emekte olduğu kıymeti ne mertebededir.

— Bugünkü vaziyet normal ol-makta berdevamdır.

Bugün 1029,75 te nçian İngiliz

[Mabdi Sa 2 St 2 de]

Yalnız İstanbul'un istikbalini düşündüğümüz zaman halindeki iki kara noktasını bizi mütemadi- yen iz'ac ettiğini söylemeden geçemeyiz: Rihtim Şirketi ve Terkos Şirketi. Bu iki lekeyi ortadan kaldırmadıkça İstanbul'un istikbaline el atmağı imkân yoktur. İstanbul'un ihyasına der-pis edecek her teşebbüs eylevli istibdat devri bakiyesi bu iki şirketi herhicabadat ortadan kaldırmalıdır.

Yunus Nadi

Doğru değil mi? İşin gene bir başka cephesi!

İktisadî mücadelede muvafak olabilmek için istikbalatı çoğaltmak ve halkı müstahsil vaziyetinde sokmak lâzım geldiği mevlâdır. Tasarruf ise yalnız israfattan sakınmak değil, belki dahilde çalışmaya ve kazandırmak ve bulmaktır. Gazeteler, «Tasarruf müb-ot sahaya nakletmek için memleket-işi çoğaltarak esbap ve avamili temin emeye mecburuz. Halkın tasarruf memleketi çoğaltarak demektir. «Diye feryat ediyorlar.

Halkın eliger taraftan izmitli bir karimiza gazetemize gönder-diği bir mektupta bakınız neir yazıyor:

[Kocaeli Vilâyetinin Bugday meydanında ilk defa olarak ye-niden bir «İzmit marangoz fab-rikası» tesis ettiler. Fabrikamızda işlenmek üzere Adapazarı'ndan satın aldığımız kütüklerin mecz-her şehirdenki Fazilet şirketi va-sıtasıyla buraya sevki zammında 28-12-29 ve 129-14 numaralı de-posito mahbuzle vagon iste-di. Bugüne kadar aradan 10 gün geçmiştir halde vagon verili-mediklerinden fabrikamız ve eme-letimize muhtal bir halde kal-mıştır. Bu bapdaki zararımızı kimler telifi edecektir... lla...

Bu vaziyet karşısında biz is-saca, istikbal mücadelesi kadar, hattı ondan daha güç ve çetin olan iktisadî mücadelede de bu-ğarabilmek için, kat'î muvafak-iyeti temin edebilmek için umumî mesailimizde bir ahbek ve in-tilsam bulunmalı ve hükümet bu-huasa bu noktaya da ehemmi-yet vermeli, diyoruz.

Doğru değil mi?

Alış verişte...

Bir nevi terazi ihdas edilecek

Dirhemsiz terazi

Esnafın alışverişte halkı al-datmaları istimaline lağı bir nevi terazi ihdas edilmesi dü-şünülmektedir. Bu terazilerin

[Mabdi Sa 2 St 1 de]

«Edgar kine,, batıyor

Fransız zırlıslı haritada yeri olmyan bir kayaya çarptı

«Edgar kine,,nın önceki ay İmanımızı ziyareti esnasında alınmış bir resmi

Paris 6 (A. A.) — Edgar Oüinet kruvazörünün ziyareti iyi değildir. Geminin kar-

tarlasından şüphe edilmektedir. Kruvazör, deniz haritalar- (Lâfien sahâyet sevanı)

İktisadî program

Hazırlanan raporlar bugün müzakere edilecek

Ankara 7 (Telefonla) — İstih-salâtımız çoğaltılması etrafında yapılmakta olan teklifât il-mal edilmiştir. Her dâire kendi iktisadî dairesinde birer rapor hazırlayarak vekillere vermiş-tir.

Bu raporlar Heyeti Vekilinin akdedeceği müteaddit içtimala-rında teklif edilecek bu sen-

lik mesai programı hazırlan- caktır.

Heyet Vekilinin yarınki içti-manda bu teklifata başlanmış müteaddit.

Paris'ten tasbittir

Ankara 7 (Telefonla) — Mali-ye Vekâleti paramızın kıymeti-ne ve surede tesbit edilmiş hakkında mühim bir rapor ha-zırlanmıştır.

Müşabakamız Bugünkü güzel: Nebahat Sait H. Güzellik Balosu

Balo yarın akşam «Türkuvaz,, salonlarında verilecektir İstanbul'un güzü, tabakası bu müstesna baloya davetli bulunuyor

Davetlilere gayet zengin bir büfe hazırlandı

Bir çok mağazalar gü-zellere hediye veriyorlar

Bugün de müşabakamıza iş- irak eden Nebahat Sait H. mın resmini dercediyoruz.

Güzellik balosu 9 kânunusani akşam tam saat 10 da Beyo-ğ-lunda Türkuvaz salonlarında verilecektir. Baloda davetliler bütün hey'eti bururuna çık- cak 20 güzeli hafı reyile itih- ap edileceklerdir. Balonun çok muhteşem ve nehir olması için

[Mabdi Sa 4 St 4 St 1 de]

53 — Nebahat Sait H.

«Edgar kine,, batıyor

Fransız zırlıslı haritada yeri olmyan bir kayaya çarptı

«Edgar kine,,nın önceki ay İmanımızı ziyareti esnasında alınmış bir resmi

Paris 6 (A. A.) — Edgar Oüinet kruvazörünün ziyareti iyi değildir. Geminin kar-

tarlasından şüphe edilmektedir. Kruvazör, deniz haritalar- (Lâfien sahâyet sevanı)

İktisadî program

Hazırlanan raporlar bugün müzakere edilecek

Ankara 7 (Telefonla) — İstih-salâtımız çoğaltılması etrafında yapılmakta olan teklifât il-mal edilmiştir. Her dâire kendi iktisadî dairesinde birer rapor hazırlayarak vekillere vermiş-tir.

Bu raporlar Heyeti Vekilinin akdedeceği müteaddit içtimala-rında teklif edilecek bu sen-

lik mesai programı hazırlan- caktır.

Heyet Vekilinin yarınki içti-manda bu teklifata başlanmış müteaddit.

Paris'ten tasbittir

Ankara 7 (Telefonla) — Mali-ye Vekâleti paramızın kıymeti-ne ve surede tesbit edilmiş hakkında mühim bir rapor ha-zırlanmıştır.

Cumhuriyet
GÜZELLİK
MÜŞABAKASI
KUPONU: N° 2037

İthalât ve ihracat işi

Bu senenin ilk 6 ayında
ihracat ithalâttan fazlaİthalâtın gittikçe azalması normal
ve memnuniyet verici bir şey değildir

Gümrük İstatistik müdürlüğü 930 senesi altı aylık istatistiklerini tanzim etmiştir. Bu istatistikler kitap halinde çıkarılır. Altı aylık istatistiklerde ihracatın ithalâttan ne kadar fazla olduğu görülmektedir.

930 senesi altı ay içinde memleketimize 68 milyon 194 bin 258 liralık eşya gelmiştir. ihracatımız ise 70 milyon 992 bin 534 bin liraya balığ olmaktadır. Arada ihracat lehine 2 milyon 798 bin 276 lira gibi bir fark vardır. Yalnız altı aylık bu rakamlara bakarsak ticari vaziyetimizin çok iyi olduğuna hükmetmek lâzım gelir. Halbuki geçen seneki istatistikleri göz önüne getirince vaziyetin ilk nazarda zannedildiği kadar iyi olmadığı ve gerek ithalâtın, gerekse ihracatın mühim surette azaldığı görülmektedir.

Bu sene mayıs ayındaki ithalâtımız 12 milyon kılsur liradır.

Halbuki geçen sene 21 milyon kılsur lira idi.

Diğer ayları da geçen seneye mukayese ederek düşünürsek gerek ithalâtın gerek ihracatın azaldığı anlaşılmaktadır. Biliyoruz ithalât geçen seneye nazaran yavaş yavaş düşerek derincede azalmıştır.

Evvelden de yazdığımız gibi ithalâtın azalmasındaki sebeplerin hepense halihazırda mal satmak kuvvetinin azalmasıdır.

İthalât marttan sonraki aylarda daha ziyade azalmıştır. Nisanda 13 milyon kılsur olan ithalât Mayısta 12 milyon kılsur Haziranda 10 milyon kılsur olmuştur.

İthalât işlerinin azalması memleketimizdeki bir çok iş müesseselerini buhrana sürüklemeye sebep olmuştur. Meselâ liman hareketi ve tahmül tahliye işleri azalmıştır.

Aynı zamanda rıhtım ve nakliyat evleri, vapur müesseselerimizin işleri de azalmıştır.

Neticen itibarile ithalâtın azalması normal olmaktan çok uzaktır.

EK 9- AKŞAM GAZETESİ, TARİH: 10 AĞUSTOS 1930, YIL 12, NUMARA: 4249

Dünya
Büyük Altın Piramit
Kısmı No 27

AKŞAM

İçerik, Süpür Altın Piramit
Piramit, yeni işler, adanmış
II. mülk, adanmış, adanmış, adanmış
İçerik, Kapanan, adanmış, adanmış
İçerik, Kapanan, adanmış, adanmış

Sayfa 12 — No 4249
Tarih: 10 Ağustos 1930
PAZAR — 10 Ağustos 1930
Sayfa 12 — No 4249

Yeni fırkanın ismi: Serbest Cumhuriyet..

Fethi bey yeni fırkanın programını hazırlıyor

Fırkaya bugünkü mebuslardan bir kısımının gireceği söyleniyor

Paris'te Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi.

Serbest Cumhuriyet fırkasının programı

1 — Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi.

2 — Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi.

3 — Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi.

4 — Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi.

5 — Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi.

6 — Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi.

7 — Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi.

Şark hududunda vaziyet

Haso ve avenesi tekrar Suriyeye kaçtılar

Diyarbakırda oturan Cemil paşa zadelere ani olarak hudut haricine kaçmışlar

Şark hududunda vaziyet

Haso ve avenesi tekrar Suriyeye kaçtılar. Diyarbakırda oturan Cemil paşa zadelere ani olarak hudut haricine kaçmışlar.

Şark hududunda vaziyet

Haso ve avenesi tekrar Suriyeye kaçtılar. Diyarbakırda oturan Cemil paşa zadelere ani olarak hudut haricine kaçmışlar.

Karadenizin dibinde eski bir şehir keşfedildi

İçinde hicazları bulunan bu şehir çok rengin imiş

Karadenizin dibinde eski bir şehir keşfedildi

İçinde hicazları bulunan bu şehir çok rengin imiş.

Hareketli edebiyat

Hareketli edebiyat

Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi. Fethi beyin yeni fırkasının programını hazırladığı bildirildi.

==SERBES FIRKA DAGILDI!==

Evvelki günkü Meclis

İnkılâp fırkası muhalefetin yegâne mesnedi olan propaganda silâhını elinden almıştır ve bizim muhalefetin torbasında başka pamuk ta yoktur.

Ankara : 16

İnci teğrisi
Bajmuharri
mizden, tele
nula)- Dün is
trah gün idi
dece yarım
an sonra an
ak bütün be
yitizimin gün
tu; bir inkıla
nvasında in
ihli değil, fa
nlet aletheya
dr gün olmal
zere kaydedi
ek olan gün
nün manzara
e macerası
yazmağa an
ak bugün fir
at ve imk
bulabilirim
C. Firkas
nvanile de
de buçuk a
vel vür
nün tepek
ül, memle
ette sebebi
et verdiğini

Meclis istizah müzakeresinde...

gün artan bir merak uyandırmış olduğu için gene bu fırkanın vermiş olduğu takrir ile mecliste geçecek istizah sahnesi itibaltı herkesin merakını tahrik etmiş bulunuyordu.

Meclisteki kalabalık

[illegible][illegible][illegible]

Müzakere açılıyor

bu bakışla, Kızım Pajın fak' iszerinde, Hedefim şapkaşık kapıda güründe, ağır ağır tıyazlı kürsüsünden merdivenle inen (adı, bir can darbesiyle melli açıldı. Kels Pasanan ismiyle iszerine indin bir kılıpı ayağı kaftan Küren. Herri Beyin gür meşin derin dükte de

— Gümbahne me'vusu Aftel Beyin Beldiye İttihafatından yozuluyordu fak' istiaç tıkarı Hek'i-Pes'ia'ya taktirten evcecek kaçak edimlik dükte'ne hafızatı fak' taktiril kısıyıcı da-

Ali Fethi B. kürsiede
 Ye Ali Fethi B. kürsiede nutuknu okuma-
 zama bagladı.
 Ali Fethi Bey tarafdndan kendilerine
 daha evvel verilmiş okuma hasselele ba-
 ha istad olundundan bas garetelerle gi-
 misle eladiguna bagdiligindan bu nutukun
 müddetinde bir arada olmaları bu nutukun
 ehemmiyetini göstermektedir. Hayretmek
 ister ki, Yalnız yazını, hayretmek ist-
 emek ki, bilhassa şahitli tarafdndan oku-
 mendin maddesiyle okuma hasselele ba-
 ha istad olundundan bas garetelerle gi-
 misle eladiguna bagdiligindan bu nutukun
 müddetinde bir arada olmaları bu nutukun
 ehemmiyetini göstermektedir. Hayretmek
 ister ki, Yalnız yazını, hayretmek ist-
 emek ki, bilhassa şahitli tarafdndan oku-

Gazi Hz. lerinin seyabati

Bugün Kayseri'ye hareket ediyorlar

Reisicumhur Hz. Sivas-Samsun-Trabzon tarikile İstanbul'a da gelecekler

Ankara 16 (Tifona) – Gazi Hava, yarın (bugün) sayehatle çıkıyorlar. Mırsınların Hı. buradan tam öyleyin hareket buyuracaklar ve ilk sayhat gecesini yolda bir mahalli mahasta geçecekler ve öbür gün sabahleyin Kayseri'ye yatacılar olacaklar. Burada bir veya iki gün kalınacak ve oradan Sivas'a hareket edecekler. Hava müsait olursa Erzurum'da tesfirleri ihtimali vardır.

Sivas'tan sonra Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul yolu itibarıyla olundum. İstanbul'dan sonra avdud seyahati başlataycaktım.

Gazi Hz. nin her vilâyet merkezinde birer, diğer gün kâhna'nın muhtemelen İstanbul'da 3-4 gün kalarak istirahat etmeleri de muhtemeldir. Bundan sonra Hay

Hasretullah müdri ammalu Şahin Bey, Reisi'murad Hacıreisler meşgullerine aile han hususından müddetün kâsra pehlinme avdud ettiler. Resitpaşa vapuru Gazi Hay reislerinin emirlerine tabii olidiller.

(Gazi Hz. nin seyahatleri müşâhede için İstanbul'daki muhtemelen her hafta bir defa) (Gazi Hz. nin haberlerindeki diğer

Demiryolları siyasetimiz **Anadolu hattı taksitler**

Jülyüs Berger şirketi Kütahya-Balıkesir hattını ikmal etmek üzeredir

[illegible]

Kör döğüşü!

Federasyonlar da İstanbul millitaka
sını aforoz ettiler!

Bereket versin ki Hükûmet bu kör döğüşü-
nün devamına ve Kongreyi toplamaya
karar vermiştir.

Serbest Fırka Feshedildi

Merkez hey'eti Firkanın infisahına karar verdi

Karar Reisicum-
hur Hz. ne arze-
dildi, gece hükû-
mete de bildirildi

Ankara 16 (Telefona) — dün-
kü istatistik müzakereler devam eden-
ce S. Fıkrıcan faaliyetten yaza ge-
çeceği mahiyetli bir dinivert Meclis
salonunda konuşup duruyordu.
Bu sayışın Ağaoğlu Ahmet Bey
den çıktığı da söyleniyordu. Dün-
kü celsesin gece yarısına kadar
sürmesi tahhikata ilmin birkması

Bugünkü tahkikatım şu neticeyi verdi:
Daha evvelki gün S. F. azası arasında böyle bir fikir tebellül etmiş ve azanın hemen hepisi o zaman bu kanaat üzerinde mütahakkimleşmiştir.

Sayı olduğuna göre S. F. merkez heyeti arasında bir müddettiler tesanütü - müşkül vardı. Bu general altında için ha - çarlanılmıyacağını seçken görüşüyorlardı. Bu vaziyetten kurtulmak için blok fik - rini ortaya attılar. Bıkrat Peñlı B. bu

Guzeller!

Beyoğlu'nun bütün fotoğrafçılarındaki, bizim hesabımıza, resimlerinizi çektirin

İtalyan edincilerimiz İtalya
Rasmanı (nasırlı ve siyah)
resmini dercediyorlar. Mİ-
sabahamıza İtalyan etmek
İçin bize müraciat eden,
tahat benim fotoğraflarıya
gittiyinen güçlendirilen biran
errei fotoğrafhandere giti-
melerini rica edince.

Geçen sene müsahaba-
ma bittikten sonra bir çok
güzellet resimlerini cin-
dercedilerdi. Tahat bu gi-
şellerini resimlerini nepe-
mek kabili edinceymi.

Güzelletleri, her potence in-
ce naslanıp nasna gayrete
geliyorlar. Bu sene de aynı
vaydeleri hadisi edince
İçin müsahabaya girmek in-

liyenlere geç kasmalarını ve şimdiden müraaati etmelerini tavsiye ederiz.

Güzeller, foto S. Süreyya ile foto Femina'ya müraaati ederek biziñ hesabımıza resimlerini çektiler. Beyoğlu'nun diğer bütün fotoğrafçıları da arzu eden güzellerin resimlerini biziñ

hesabınıza çekeceklerdir. Hangisine istenilirse mü-
racaat olunabilir.

7 — Hulya H. (nami müstear)

İnsanın tersi dönünce

Rey

— Sen istediğin kadar kaç. Ben numaramı gördüm: İstanbul 9900
Yarın, yakana yapışırım!

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: : Mehmet YILDIZ

Doğum Yeri-Tarihi : Selendi/Manisa - 08.03.1990

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Turgutlu Lisesi, Manisa, 2007

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, 2013

Yabancı Dil : İngilizce

E-Posta : mhmt.yldz.45@gmail.com